

LUND UNIVERSITY

"Är det så här vi är"

Om utbildning som normalitet och om produktionen av studenter

Hilding, Lars-olof

2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hilding, L. (2011). "Är det så här vi är": Om utbildning som normalitet och om produktionen av studenter. [Doktorsavhandling (monografi), Sociologi]. Department of Sociology, Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

”ÄR DET SÅ HÄR VI ÄR”

”ÄR DET SÅ HÄR VI ÄR”

Om utbildning som normalitet och om produktionen av studenter

LUNDS
UNIVERSITET

Lars-Olof Hilding

En komplett förteckning över
Sociologiska institutionens utgivning
finns sist i boken, och på
www.soc.lu.se/info/publ

COPYRIGHT ©

Lars-Olof Hilding 2010

OMSLAGSBILD

Andrea Hilding

OMSLAG

Jonas Palm

TRYCK

MEDIA-TRYCK, Lund University, Lund, Sweden 2011

ISBN 91-7267-326-5

ISSN 1102-4712

Innehåll

FÖRORD	9
1 INTRODUKTION; BAKGRUND OCH GRUNDLÄGGANDE FRÅGESTÄLLNINGAR	11
1.1 Bakgrund - den inledande studiens tillkomst och resultat	12
1.2 Halmstadstudien - resultat i korthet	15
1.3 Grundläggande frågeställningar och begrepp.....	17
1.4 Disposition	20
2 TIDIGARE FORSKNING: SYNEN PÅ SNEDREKRYTERING UNDER 1900-TALET, OCH EN DEL STATISTIK	22
2.1 Fyra traditionella kategorier av argument mot social snedrekrytering - och hur de betraktades på 1990-talet	23
2.2 1990-talet - utbildning som en normalitet	26
2.3 Den sociala snedrekryteringen i Sverige fram till idag - en översikt	29
2.4 Utbildningens ökande betydelse.....	38
2.5 Invandrarbakgrund	39
2.6 Situationen vid Högskolan i Halmstad.....	43
2.7 Sammanfattning	45
3 FRÅN SNÖRMAKARE LEKHOLM TILL DAGENS KLASSRESENÄRER. EN KORT ÖVERSIKT ÖVER FRÄMST SVENSKA BESKRIVNINGAR AV KLASSRESOR	47

3.1 Klassresenärer och arvtagare.....	47
3.2 Skildringar av klassresenärer och arvtagare.....	50
3.3 “Bilderna av en klassresa” - klassresenärerna stiger in på scenen	52
3.4 “Ljusnande framtid” - aktör, struktur och gränsöverskridande	55
3.5 “Den kvinnliga klassresan”	57
3.6 Fin nog? - en journalistisk utblick.....	57
3.7 Överklassen i Sverige.....	58
3.8 Pierre Bourdieu - arvtagares och nykomlingars olika kulturella kapital.....	59
3.9 Sammanfattning	60
4 ATT STUDERA KLASSESENÄRER, ARVTAGARE, SITUATIONER, INTENTIONER OCH FÖLJDER	61
4.1 Val av undersökningsenhet och studieobjekt - begränsningar och möjligheter	62
4.2 Att ta tag i och begripa	65
4.3 En reflexiv sociologi	70
5 METOD OCH MATERIAL - DET EMPIRISKA MATERIALETS TILLKOMST OCH SAMMANSÄTTNING	75
5.1 Insamlingen av materialet - bakgrund och tillvägagångssätt	75
5.2 Vilka är de intervjuade studenterna - en kort beskrivning av gruppen.....	81
6 ATT FÖLJA MED STRÖMMEN ELLER HALKA PÅ BANANSKAL - FÖRÄLDRASTÖD, HABITUS OCH UTBILDNINGSMEDVETENHET	91
6.1 Kulturellt kapital.....	92
6.2 Föräldrastöd, uppmuntran och kulturellt kapital	97

6.3 Habitus - disposition att välja.....	101
6.4 När habitusbegreppet inte räcker till - eller?	107
6.5 Invandrarbakgrund	123
6.6 Utbildning som normalitet - några avslutande reflektioner	126
7. DEN LOKALA HÖGSKOLAN OCH STUDIEVALET.....	129
7.1 Små högskolor och stora universitet - status och fält	129
7.2 Högskolan i Halmstad - en överblick	134
7.3 Att hamna eller välja - varför just Halmstad?	138
8. MÖTET MED HÖGSKOLEMILJÖN: KLASSRESENÄRER OCH ARVTAGARE - STRATEGIER OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT.....	148
8.1 Exkludering eller integrering - Mead och Bourdieu	148
8.2 Mötet med högskolemiljön - mer eller mindre kontroll över situationen	151
8.3 Att ifrågasätta eller inte ifrågasätta	154
8.4 “Att bli eller att vara?” “Att växa eller växa ifrån?” Autenticitet och transcendens	158
9. “ÖKNINGEN AV HÖGSKOLENYBÖRJARE FRÅN ARBETARHEM HAR AVSTANNAT” “HÖGSKOLESTUDIER PÅVERKAS TILL STOR DEL AV FÖRÄLDRARNAS UTBILDNINGSNIVÅ”	167
9.1 Från 1999-2009 - några reflexioner kring mångfald och likabehandling	167
9.2 Social bakgrund och utbildningsbakgrund bland studenter 1999 och 2008 - vad har förändrats	170
9.3 Somligt har förändrats, somligt är oförändrat - hur kan detta förstås?	173

10. VAR KOMMER STUDENTERNA IFRÅN? “PRODUKTIONEN AV STUDENTER”	175
SAMMANFATTNING.....	183
SUMMARY.....	187
REFERENSER.....	192
BILAGA: INTERVJUGUIDE	198

Förord

Uttrycket ”efter sju sorger och åtta bedrävelser” är kanske inte det mest passande att inleda förordet till sin doktorsavhandling med, men under de 10 år som arbetet pågått har jag onekligen passerat en del svårigheter. ”Per aspera ad astra” är kanske lämpligare. Målbilden, en färdig avhandling har alltid funnits där, men ibland har jag onekligen undrat när det skulle bli.

Å andra sidan har det hunnit hända en hel del trevligt också – jag har hunnit gifta mig, och få fyra barn.

Två personer har varit otroligt viktiga för avhandlingens tillkomst genom sitt stöd, och inte minst, sitt förtroende för mig.

Den första är naturligtvis Ann-Mari Sellerberg – utan din kompetens och ditt engagemang som handledare hade detta arbete varit omöjligt. Din förmåga att se möjligheter och hitta struktur, och som sagt, ditt breda kunnande, ditt tålamod och engagemang har bidragit till att göra avhandlingsarbetet otroligt inspirerande, lärorikt och roligt. Dessutom har jag hela tiden känt att du delat målbilden – en färdig avhandling, oavsett vad som hänt. Ditt förtroende har varit en viktig motor.

Den andre är Anders Persson som har varit helt avgörande för att denna avhandlingens tillblivande. Det var du som erbjöd mig att arbeta med Mångfaldsutredningen och vad som kom att bli avhandlingens empiriska material. Dessutom, viktigast av allt, gav du mig en ovärderlig möjlighet till nystart efter min sjukskrivning, när alla andra vägar verkade blockerade. Tack!

Egentligen är allt det här tack vare Rune Dahlgren. I september 1993 hade jag erbjudits tjänstledighet för studier på deltid från mitt dåvarande arbete i kriminalvården, och hade skrivit in mig på halvfartskursen i sociologi, som gavs i Varberg. Efter någon månad med Runes undervisning var jag ”såld”. Jag bestämde mig för att ta tjänstledigt och läsa vidare på helfart.

Till Högskolan i Halmstad hade Per Olof Olofsson då just kommit. Det var du som först av alla gjorde mig medveten om att forskarutbildning var en praktisk möjlighet, och erbjöd mig att börja arbeta vid Högskolan i Halmstad. Vi hade några roliga år, både när sociologin ”startade” i Halmstad på 1990-talet, och när vi handledde C-uppsatser tillsammans 2007-2008.

Jonas Carlsson och Thomas Knoll vid Högskolan i Halmstad har varit ovärderliga för att hålla intresset för sociologi uppe. Ni har båda hjälpt mig att komma ihåg att sociologin inte är undervisning och forskning, den är runt omkring oss. Dessutom har vi understundom det ganska trevligt.

De studenter som bidragit med sin tid och sina erfarenheter, både med att samla in det empiriska materialet, och genom att dela med sig av sina liv kan naturligtvis inte tackas nog. Utan era bidrag hade detta varit omöjligt.

Forskningsnämnden vid högskolan i Halmstad beviljade 2000 det anslag som gjorde det möjligt att påbörja detta arbete.

Min pappa Eric är den som först av alla väckt mitt intresse för att förstå samhället omkring mig. Nu har jag skrivit en avhandling – tänk om du hade fått den möjligheten. Du hade säkert gjort det bättre än jag.

Ulla – du läste korrekturet och räddade de där formuleringarna jag inte fick rätsida på. Och till skillnad från rättstavningsprogrammet vet du skillnaden på till exempel ”för” och ”föl”. Dessutom gör du en massa saker för oss som är mycket viktigare än korrekturläsning.

Det finns ytterligare en person som inte sviktat i sitt stöd, och som varit ovärderlig, och nödvändig och underbar. Tack Anna! Dessutom har vi fått fyra vackra och kloka barn. Andrea, Isabelle, Mikaela och Rebecka – det här är er bok. Men till skillnad från era föräldrar är ni inte klassresenärer utan arvtagare!

Halmstad, december 2010

1 Introduktion; bakgrund och grundläggande frågeställningar

Denna bok handlar om studenter, studier och högskolemiljö. Idén har varit att skildra hur olika studenter beskriver sina skäl att börja studera och sitt möte med högskolemiljön. De flesta människor möter nya miljöer vid olika tillfällen i livet. Man börjar på ett nytt arbete, man flyttar - eller börjar läsa på universitet. Tanken är att undersöka huruvida studenter beskriver sitt studieval och sitt möte med högskolemiljön på olika sätt, om de eventuella olikheterna kan kopplas till studenternas bakgrund, och, i så fall, hur stora skillnaderna mellan olika grupper egentligen är.

Undersökningen tar sin början i den delstudie i utredningen ”Mångfald i högskolan” (SOU 2000:47) som genomfördes vid högskolan i Halmstad under december 1999 och som jag hade i uppdrag att sammanställa. Undersökningen i Halmstad bestod av intervjuer med 58 studenter från olika utbildningar. Studenterna var av varierande ålder och bakgrund. Det var fråga om studenter från humanistiska, samhällsvetenskapliga och tekniska utbildningar, i åldrar varierande mellan 20 och 47 år. Det fanns studenter med hög- och lågutbildade föräldrar, studenter med svensk bakgrund, liksom studenter med invandrarbakgrund från såväl Europa som Afrika och Asien.

Vid bearbetningen av intervjumaterialet som samlats in kände jag att det fanns fler aspekter av materialet att ta upp, än vad som fanns utrymme för, i den ganska koncentrerade rapport som jag levererade till utredningen, och i den artikel jag skrev som kom att utgöra en del av den färdiga utredningen, ”Det börjar hemma - om föräldrastöd och högre utbildning” (Hilding 2000). Under bearbetningen av data-materialet upptäckte jag nya aspekter och tolkningsmöjligheter, som inte direkt föll inom utredningens ramar. Det har därför känts naturligt att gå vidare med en fortsatt analys och tolkning av intervjuerna från 1999.

I det följande kapitlet presenteras inledningsvis i korta drag resultaten från utredningen ”Mångfald i högskolan” (SOU 2000:47). Utredningen som helhet redovisas, men tyngdpunkten ligger på den studie som genomfördes vid Högskolan i Halmstad. Därefter kommer en redogörelse för de frågeställningar som kommer att

utgöra kärnan i denna avhandling. Slutligen ges en presentation av avhandlingens disposition.

1.1 Bakgrund - den inledande studiens tillkomst och resultat

Regeringens uppdrag

I oktober 1999 tillsattes en utredning av utbildningsminister Thomas Östros för att lämna förslag till åtgärder för en ökad social och etnisk mångfald i högskola och universitet. Utredningen tillsattes med anledning av det ökade antal platser högskolan fått under 1990-talet (c:a 89000 nya platser tillkom under perioden 1990-2001). Bakgrunden till utredningen var en växande medvetenhet om olika former av snedrekrytering och om snedrekryterings möjliga följder, som gjorde att intresset från politiskt håll ökade för att motverka social snedrekrytering. Bland både politiker och forskare hade intresset för olika former av snedrekrytering varit ganska litet under 1990-talet, för sedan att öka vid sekelskiftet 2000.

Kommittédirektiven (SOU 2000:47 bilaga 1) påpekade att andelen ungdomar som vid 21 års ålder påbörjat studier vid högskola varierar starkt beroende på social bakgrund:

14% av ungdomar med arbetarbakgrund jämfört med 54% av ungdomar med högre tjänstemannabakgrund hade 1999 börjat läsa på högskola vid 21 års ålder. Skillnaden var ännu större sett till utbildningsnivån i hemmet. Bara 15% av ungdomarna med föräldrar utan eftergymnasial utbildning hade påbörjat högskolestudier före 21 års ålder. Detta kan jämföras med att hela 59% av unga med eftergymnasialt utbildade föräldrar påbörjade högskolestudier innan de fyllt 21. Kommittédirektiven påpekade vidare att i hela gruppen unga vuxna var kvinnor (34%) betydligt mer benägna än män (26%) att påbörja högskoleutbildning före 21 års ålder. Vidare betonades att:

Utbildning spelar en viktig roll för att befästa demokratin och utjämna olikheter i fördelningen av välfärd, inflytande och möjligheter till delaktighet i samhällsliv och till kulturell upplevelse. Satsningar på utbildning och forskning är viktiga för att öka den ekonomiska tillväxten och öka välfärden i Sverige. (SOU 2000:47 s 134)

1998 fanns i Sverige 816 000 personer mellan 16 och 74 år som var födda utanför Sverige. I direktiven till utredningen framhölls vikten av att den etniska mångfalden i samhället avspeglas i högskolan, både bland lärare och studenter. Denna

ambition fanns inte bara av demokratiska skäl eller ur fördelnings- eller rättvisesynpunkt, utan också för att fånga in studiebegåvningar och ta till vara de andra positiva möjligheter en ökad mångfald innebär.

Regeringens bedömning var (enligt kommittédirektiven) att utvecklingen gått för sakt och att åtgärder måste vidtas för att stimulera nya grupper till högskolestudier. Man önskade underlätta för dessa nya grupper att söka till och finna sig tillrätta i högskolan. Regeringens mål i budgetpropositionen 2000 var att 50% av årskullarna skulle ha påbörjat högskolestudier före 25 års ålder.

Utredningen fick till uppgift att

”utreda den sociala och etniska mångfalden i högskolan samt lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att bredda rekryteringen av studenter till högskolan. Utredaren skall också ge förslag till åtgärder för att stödja nya grupper av studerande i högskolemiljön.” (SOU 2000:47 s 135)

Till ordförande för utredningen utsågs Boel Flodgren, dåvarande rektorn vid Lunds universitet, och till sekreterare Anders Persson vid sociologiska institutonen i Lund.

Utredningens arbete och resultat i stora drag

Utredningen utgick huvudsakligen från redan existerande material. Några nya empiriska undersökningar genomfördes emellertid också, däribland en intervjuundersökning vid Högskolan i Halmstad. Det är Halmstadundersökningen som ligger till grund för denna avhandling. (Resultaten av Halmstadstudien presenteras kortfattat längre fram i detta kapitel, medan en närmare redogörelse för tillvägagångssättet vid undersökningen finns i kapitel 5)

Dessutom gjordes en intervjustudie med studenter vid Lunds universitet. Det rörde sig om studenter med invandrarbakgrund och med icke-akademisk bakgrund (Holmström 2000). Holmströms undersökning bygger på 28 intervjuer, 14 med studenter med invandrarbakgrund och 14 med studenter med svensk arbetarebakgrund. Studien är intressant, eftersom den lyfter fram olika kategorier av vad som brukar kallas klassresenärer (Begreppet klassresenärer undersöks närmare i kapitel 3). Holmström beskriver både klassresenärer som känner sig som givna studenter, trygga i studiemiljön, och andra, som känner sig som främlingar i högskolan. Jag får anledning att återkomma till just denna undersökning längre fram.

Ytterligare en studie som genomfördes var en analys av gymnasisters uppsatser om framtiden (Ljung 2000). 108 gymnasieelever från samhällsprogramets andra

år vid tre olika gymnasieskolor fick skriva uppsats på temat "Min universitetsutbildning". En gymnasieskola låg i en universitetsstad, en annan låg i en mindre stad med stor andel elever från arbetarklasshem, och ytterligare en skola låg i en invandrartät förort.

Inom utredningen genomfördes även nyckelintervjuer med experter från högskolor och universitet, från folkhögskolor, gymnasieskolor och från grundskolor. Dessutom hölls så kallade mångfaldsseminarier vid 6 universitet och högskolor i Sverige. (SOU 2000:47)

Utredningen konstaterar att de insatser som gjorts i Sverige, framför allt mellan 1930 och 1970, har minskat den sociala snedrekryteringen i viss mån. Man konstaterar emellertid samtidigt att den ändå är djupt rotad i samhällsstrukturen. Hemmets socioekonomiska ställning och utbildningsnivån hos föräldrarna är fortfarande av avgörande betydelse för barnens benägenhet att söka sig till högskola. Avseende etnisk bakgrund konstaterar man, att det finns relativt få studier på området, men att de flesta både svenska och utländska studier visar på att den sociala bakgrunden verkar betydligt starkare än den etniska på benägenheten att söka sig till högskolestudier. Bland personalen på universitet och högskolor finns således en större andel människor med invandrarbakgrund än i motsvarande åldersgrupper i befolkningen i övrigt. Emellertid föreligger snedfördelningar även inom universitetet. Den största andelen av personalen med invandrarbakgrund finns bland forskare, medan det till exempel bland den administrativa personalen föreligger en underrepresentation av människor med invandrarbakgrund.

Utredningen säger också att utbildning är en del av det "normala" i samhället idag; att *ha* utbildat sig, eller att *utbilda* sig, är centralt för att en medborgare skall uppfatta sig som "normal". Att vara utbildad tillhör de egenskaper en människa förväntas ha. Utbildningen som "normalitet" innebär en förändring av synen på utbildning. Efter att tidigare ha varit något som en mindre (och ganska statusfylld) grupp människor haft, framhåller utredningen att längre utbildning idag blivit något som kommit att betraktas som en förvärvad egenskap, som alla mer eller mindre förväntas besitta. Man drar i utredningen paralleller mellan traditionell arbetslöshet, och det nya fenomen som utredningen kallar "utbildningslöshet". Att ha ett arbete och att arbeta, har länge betraktats som det normala för en samhällsmedborgare. Arbetslöshet har varit något onormalt, något som kunnat leda till utanförskap. Utredningen förutspår att "utbildningslöshet" i framtiden kommer att vara ett problem motsvarande det som arbetslöshet utgör idag. Utbildningslöshet förväntas, enligt utredningen, leda till känslor av utanförskap och låg integration i samhället.

Att utbildning betraktas som en normalitet i samhället i stort leder sannolikt till att fler människor ur nya grupper söker sig till högskolan, och att högskolan måste vara beredd att ta emot denna mångfald. De åtgärder utredningen föreslår syftar

både till att bredda rekryteringen och göra studierna vid högskola lättare tillgängliga för icke studievana grupper. Bland annat föreslås en obligatorisk högskoleintroduktionskurs för alla studenter, införande av en behörighetsskapande college-termin och svenskundervisning i högskolemiljö för utländska akademiker.

Utredningen som helhet visar att högskolan när utredningen gjordes 2000 (jag får anledning att återkomma till situationen 2009 längre fram) *ännu inte* kännetecknades av samma mångfald som samhället i övrigt. Man framhåller också att en ökad mångfald i högskolan är väsentlig för att i undervisningen kunna förbereda studenter som i framtiden skall fungera i ett alltmer mångkulturellt Sverige för den verklighet de kommer att möta. Utredningen betonar även den outnyttjade resurs de människor utgör, som på grund av social bakgrund eller etnisk tillhörighet inte börjar läsa vid universitet.

Sammanfattningsvis vill jag, som bakgrund till min analys längre fram, betona följande resultat av utredningen "Mångfald i högskolan": Det är stor skillnad på förutsättningarna för att söka sig till högre utbildning om man befinner sig i en miljö där högre utbildning är vanligt förekommande, jämfört med om man befinner sig i en miljö där detta är ovanligt.

1.2 Halmstadstudien - resultat i korthet

Jag kommer här att ge en kort redogörelse för vad intervjuundersökningen vid Högskolan i Halmstad inledningsvis gav för resultat och hur dessa redovisades i mångfaldsutredningen. Dessa resultat har sedan till stor del legat till grund för de tankar och den analys som denna avhandling bygger, och därför anser jag att det är väsentligt att redogöra för dem här. (Det följande baserar sig om annat ej anges på Hilding 2000).

Föräldrastöd

Föräldrastödet är en central faktor för benägenheten att söka till högskola. Föräldrastödet kan ses som en konkret manifestation av den sociala bakgrunden, eller för den delen av det Bourdieu skulle kalla kulturellt kapital i hemmet (Broady 1991). Även tidigare undersökningar (till exempel Hammarström 1996, Trondman 1994) visar på föräldrastödets betydelse. I Halmstadstudien visas dock att föräldrastöd är ett vida mer mångfacetterat begrepp än det som tidigare visats. Alla studenter, oavsett social bakgrund, uppger att de fått ett starkt stöd av sina föräldrar att söka till högskola. Vid en närmare analys ser man emellertid att uppmuntran/stöd tar sig

olika uttryck i grupper med olika bakgrund. (Begreppen nedan är utvecklade i samarbete med professor Anders Persson under arbetet med utredningen.)

1. Oriktad och utbildningsomedveten uppmuntran från föräldrarna.

Barn till föräldrar utan högskoleutbildning (om 80 poäng eller mer) uppgav ofta att de fått stark uppmuntran av sina föräldrar att studera. Vid en närmare analys av vad denna uppmuntran egentligen bestått av visade det sig emellertid att barnen beskriver den som ganska allmänt hållen. Man önskade att barnen skulle få ett bra liv i största allmänhet - det viktiga var att barnen hade det bra och skötte sig. Uppmuntran handlade egentligen inte om studier i synnerhet - utan om skötsamhet i allmänhet. Detta kan relateras till vad som brukar kallas den svenska arbetarklassens traditionella "skötsamhetsideal". Detta ideal brukar härledas ur arbetarrörelsens strävanden under 1900-talets första hälft. Man hade som mål att vara "god nog" för att kunna utöva politiskt inflytande. Nykterhet och skötsamhet var viktiga egenskaper för att visa att arbetare inte var sämre än andra samhällsmedborgare. Arbetarrörelsen ville visa att medlemmar i arbetarklassen var lika lämpade som människor från andra klasser till att styra samhället. I den traditionella svenska arbetarrörelsen var målet med studier *bildning* för att kunna skapa sig inflytande (främst politiskt inflytande, men även till exempel i arbetslivet). Det ansågs mindre viktigt att skaffa en *utbildning* för att göra karriär (Ambjörnsson 1988). I intervjuerna vid Högskolan i Halmstad beskrev intervjupersonerna att det väsentliga för föräldrarna var att deras barn skulle ha det bra, sköta sig och ordna ett bra liv för sig. Medlen för att skaffa ett bra liv ville föräldrarna inte utöva något inflytande över - men man visade uppriktig omtanke om barnen.

2. Avrådan från studier

Den starka viljan hos föräldrarna att barnen ska få ett bra liv visade sig i vissa fall kunna leda till att föräldrarna avrått sina barn från att studera. Att studera innebär att man försätter sig i en situation där man till stor del lever på bidrag och lån. Det rimmar illa med det skötsamhetsideal som till exempel Ambjörnsson (ibid) beskrivit. Att vara "skötsam" innebär ju också att inte sätta sig i skuld. Detta förstärktes kanske ytterligare genom dåvarande statsministern Göran Perssons uttalande under mitten av 1990-talet att "den som är satt i skuld är inte fri". Den inställningen ökade förmodligen somliga föräldrars motvilja mot att låta sina barn ta studielån. En del intervjupersoner beskrev att föräldrarna menade att det kanske vore säkrare att ha ett fast arbete i stället för att studera. Detta beskrevs mest av svenska män med lågutbildade föräldrar.

3. Riktad och utbildningsomedveten uppmuntran från föräldrarna

Barn till högutbildade (det vill säga från familjer där minst en förälder har minst 80p högskolestudier) beskrev ett föräldrastöd av ganska annorlunda karaktär. Det var fråga om en tydlig uppmuntran till att börja studera. Frågan har inte varit *om*

utan snarare *vad*, *var* och *när* barnen skulle börja läsa på högskola. Det handlade ibland om en ganska tydlig påverkan. Intervjupersonerna berättar om hur föräldrarna ”sett till” att deras barn valt en gymnasieutbildning som gett behörighet till högskolestudier. Likaså beskriver intervjupersonerna att föräldrarna uppmuntrat dem att läsa böcker, och även utövat ett direkt inflytande på vad man läst. Oavsett utbildningstradition i familjen gav i och för sig intervjupersonerna exempel på att föräldrarna uppmuntrat dem att läsa. Bland barn till högutbildade handlade det alltså ofta också om att föräldrarna utövat inflytande på *vad* deras barn läst. (”Inga Kitty-böcker” sade en intervjuperson med eftertryck). Likaså gav intervjupersoner med högutbildade föräldrar flera exempel på att tidigt ha uppmanats att själva söka sin kunskap i till exempel uppslagsböcker.

Påfallande är att bland intervjupersoner med invandrabakgrund *och* högutbildade föräldrar var den riktade uppmuntran från föräldrarna avsevärt tydligare.

4. Riktad och utbildningsomedveten uppmuntran från föräldrarna

Framför allt invandrare med lågutbildade föräldrar beskrev ett tydligt riktat föräldrastöd. Det riktade sig emellertid inte alls mot utbildning, utan mot att ”lyckas” och få det bra i livet. Det innebar inte den ”oriktade utbildningsomedvetna” uppmuntran som beskrivs ovan att ”ha det bra i största allmänhet”. Intervjupersonerna beskriver hur föräldrarna verkligen vill att barnen skall lyckas bli ”något stort”, eller i alla fall få det bättre än föräldrarna. Bland barn med svenska, lågutbildade föräldrar beskrevs en uppmuntran som skulle kunna beskrivas som ”gör vad Du vill så länge Du sköter Dig och har det bra”. Bland invandrabarn med motsvarande utbildningstradition i familjen skulle uppmuntran snarare kunna ställas till sin spets i uppmaningen ”gör vad Du vill, så länge Du förbättrar Din sociala position - och helst snabbt”. Önskan om att barnen snabbt skall förbättra sin ekonomiska och sociala situation gjorde att man inte såg utbildning som ett naturligt val utan snarare som en broms. Att påbörja en utbildning innebär ju att man inte omedelbart ökar sin inkomst, och uppskjuter en förbättring av sin situation. De här intervjupersonerna beskriver föräldrar som menar att framgång uppnås genom hårt arbete snarare än genom studier.

1.3 Grundläggande frågeställningar och begrepp

I denna avhandling är det framför allt tre frågeställningar som analyseras:

1. Finns det i olika grupper av studenter sinsemellan olika subjektivt upplevda ”mekanismer” som man anser påverkat valet att börja studera? Definierar olika grupper de ”utlösande faktorerna”, skälen att börja studera olika? Kan dessa faktorer relateras till den sociala snedrekryteringen? Hur ser dessa ”skäl” ut?

2. Har förekomsten av en högskola i den geografiska närheten någon betydelse för studenternas val av att utbilda sig, och hur har 1990-talets expansion av högskolor påverkat studenternas uppfattning om högre studier?
3. Upplever olika grupper mötet med högskolemiljön på olikartade sätt; hur ser i så fall dessa olikheter ut, och kan de kopplas samman med olika bakgrundsfaktorer?

Dessa frågor kommer naturligtvis att behandlas närmare längre fram, men det finns anledning att ta upp några sätt att analysera företeelserna redan här.

Inom sociologisk forskning kring social mobilitet (och påståendet kan nog gälla även för andra discipliner) tycker jag mig urskilja två olika forskningsinriktningar. Det finns en tradition som lägger fram större kvantitativa studier (till exempel SOU 1993:85, Jonsson 1988, Åberg 1992 med flera) där man på samhällsnivå kartlägger social mobilitet eller social snedrekrytering. Den andra traditionen försöker i kvalitativa studier se hur enstaka grupper definierar sin situation (till exempel Trondman 1994, Frykman 1999, Wennerström 2003). Till denna grupp vill jag också relatera en del mer självbiografiska beskrivningar (till exempel Ambjörnsson 1996). Det som gör det empiriska materialet i denna undersökning intressant är att det ger en möjlighet att försöka förena dessa traditioner. Det blir möjligt att se hur individer som har valt samma utbildning beskriver sina olika personliga skäl till studievalet. Man kan se studenternas egna beskrivningar av orsaker till studievalet bortom de siffror som presenteras i kvantitativa beskrivningar. Samtidigt kan man genom analysen skilja ut det kvalitativt specifika för varje enskild grupp, genom att det faktiskt finns möjlighet att jämföra olika grupper i ett så här pass omfattande material. Genom att relatera dessa studenters utsagor till förändringarna i högskolan i stort, kan det bli möjligt att se både studenter och högskola i ett annorlunda perspektiv.

Studiens syfte är inte att visa på några orsaksförhållanden. Det är inte avsikten att i en objektiv bemärkelse undersöka *varför* studenter börjar läsa på universitet. Frågeställningen kring "subjektivt upplevda mekanismer" handlar i stället just om hur den enskilde intervjupersonen beskriver orsakerna. Det enda denna undersökning kan visa på är hur enskilda studenter själva uppfattar skälen att börja studera. Närmare preciserat får vi bara egentligen bara veta hur de beskriver dessa skäl under andra året av sina studier. I kapitel 4 visas hur de personligt upplevda (fenomenologiska) skälen kan ses i relation till strukturella orsaker och få en annan betydelse med utgångspunkt i Pierre Bourdieus resonemang. I kapitel 10 görs ett försök att skissa vidare på ett sådant resonemang. Själva analysen i avhandlingen handlar emellertid om att lyfta fram den enskilda människans beskrivning av sitt studieval.

Som bakgrund är det redan nu viktigt att påpeka att små och medelstora högskolor har en större andel studerande med arbetarbakgrund än stora universitet. De har dessutom en större andel studenter med föräldrar utan högskoleutbildning än vad de stora universiteten har. Detta brukar förklaras med att de mindre högskolorna inte har de långa och mer traditionella ”statusutbildningar”, såsom juristutbildning, läkarutbildning, civilingenjörsutbildning, som finns vid de stora universiteten, och som anses vara de socialt mest snedrekryterade utbildningarna. (SCB 2000b). Likaledes vet man att de små och medelstora högskolorna har en mindre del studenter med invandrarbakgrund än vad universiteten har. Detta förklaras med att den sociala snedrekryteringen är starkare bland invandrare - studenter med invandrarbakgrund söker sig framför allt till de traditionella ”statusutbildningarna” som nämnts ovan, vilket gör att studenter med invandrarbakgrund ”hamnar” på de stora universiteten (SCB 2001). Emellertid kvarstår frågan *vad* det är som gör att studenter utan akademisk bakgrund söker sig till de mindre högskolorna. Man kan också fråga sig varför invandrare söker sig till universitetens ”högstatusutbildningar”. Det är dessa aktörernas egna beskrivningar som jag vill återge i min analys av intervjuaterialet.

Fokus i studien ligger inte, som det till exempel gör i de ovan anförda studierna (Trondman 1994, Frykman 1999, Wennerström 2003), på intervjupersonernas individuella upplevelser av sammanhang och historia. Min analys går i stället ut på att försöka identifiera, och sätta i relation till varannat, hur *olika* grupper uppfattar specifika situationer och val såsom studieval, mötet med högskolemiljön etc. Som nämnts ovan är det alltså de beskrivningar som görs av det specifika tillfället och relationerna mellan dessa beskrivningar som är studieobjektet.

Några grundläggande begrepp

Med **invandrarbakgrund** eller **utländsk bakgrund** avses i texten (om annat inte anges) personer som är födda utanför Sverige och har invandrat, eller som har vuxit upp i familjer där båda föräldrarna invandrat till Sverige.

Med **svensk bakgrund** avses personer som är födda i Sverige, av föräldrar födda i Sverige.

Lågutbildade föräldrar har de intervjupersoner som vuxit upp utan någon förälder med högskoleutbildning om 80 poäng eller mer. Det kan synas märkligt att benämna en person med upp till två års universitetsutbildning som lågutbildad, men jag har valt detta ord eftersom det helt enkelt är lättare att säga och skriva. Uttryck som “med minst högskoleexamen” och “med kortare utbildning än högskoleexamen” känns klumpiga, i synnerhet om de skall användas i långa och komplexa resonemang. Begreppen “med längre utbildning” respektive “med kortare utbildning” skulle kanske vara mer passande, eftersom de inte innehåller orden

“hög” och “låg”. Samtidigt är det märkligt att benämna en person som genomgått grundskola, kanske treårigt gymnasium och något års högskolestudier som en person med “kort utbildning”, lika märkligt som att kalla denne för “lågutbildad”. Så för att göra det lätt att läsa och skriva har jag valt att använda begreppet “lågutbildad”. Jag vill emellertid betona att i denna heterogena grupp ingår både människor med enbart folkskola (eller ingen utbildning alls, som i ett fall) och människor med både 3-årigt gymnasium och kortare eftergymnasiala studier. I de frågor som studien berör visar sig dock dessa människor ha mer gemensamt än man kanske kunde vänta sig.

Högutbildade föräldrar eller barn till högutbildade avser de intervjupersoner som vuxit upp med minst en förälder med högskoleutbildning om 80 poäng eller mer. (80 poäng motsvarar den gamla högskoleexamen.) Detta kan synas som en udda gränsdragning som sällan används i studier av utbildning. Man brukar kategorisera antingen efter påbörjade högskolestudier eller avlagd filosofie kandidatexamen. Emellertid visade det sig i analysen att det föreligger en skiljelinje i hur intervjupersonerna uppfattar sig själva, bakgrunden till studievalet och studierna vid just nivån 80 poäng. Holzer (2009) påpekar att även just kortare universitetsutbildningar kring 80 poäng har en stark påverkan på benägenheten att söka sig vidare. Hon visar emellertid också att under 1990-talet har även längre gymnasieutbildning hos föräldrarna börjat påverka barnens studieval, vilket inte kunnat urskiljas tidigare. Något sådant har jag dock inte kunnat spåra i detta material.

Med **social snedrekrytering till högre utbildning** avses att rekryteringen till, eller benägenheten att söka sig till exempel högre studier (det vill säga högskola och universitet) inte bara påverkas av elevers begåvning och fallenhet för olika typer av studier, utan att också till exempel social eller etnisk bakgrund och kön påverkar studievalet, kanske i högre grad än fallenhet och begåvning. (Se till exempel SOU 1993:85, ss 35-36)

Utbildningarnas längd och omfattning beskrivs i “gamla poäng”, där en poäng motsvarar 1 veckas heltidsstudier. Detta eftersom den definitionen gällde när det empiriska materialet samlades in. I de fall utbildningar beskrivs efter de definitioner som använts efter Sveriges anpassning till Bolognaprocessen används beteckningen *högskolepoäng*, förkortat “hp”.

1.4 Disposition

Nästa avsnitt ger en koncentrerad översikt över den sociala snedrekryteringen till högre utbildning i Sverige fram till dags dato, med fokus på de senaste åren. Kapitlet behandlar också den mer kvantitativa forskningen kring social mobilitet.

Därefter följer en kort överblick över de studier kring klassresenärer och sociala klasser som kommit ut i Sverige under 1900-talet, och som beskriver social mobilitet ur ett aktörsperspektiv.

Kapitel 4 handlar om hur avhandlingen vuxit fram. De metodologiska aspekterna belyses, liksom analysprocessen, hur teorier valts, och varför avhandlingen kommit att se ut som den gör.

Kapitlet därefter beskriver hur empirin samlats in, och hur den studentgrupp som kommer till tals i studien ser ut avseende kön, etnicitet och utbildningsbakgrund.

Därefter följer kapitel 6 där jag beskriver de faktorer som i intervjuerna framstår som avgörande för att välja att studera, och som senare också visar sig påverka upplevelsen av högskolemiljön. Dessa relateras till de olika gruppernas sociala och etniska bakgrund och till kön. I detta avsnitt presenteras också de typifieringar som analysen lett fram till. De typer som jag skilt ut här är män respektive kvinnor med lågutbildade föräldrar, samt barn till högutbildade, både män och kvinnor. Dessutom tas betydelsen av invandrarbakgrund upp.

Därefter försöker jag i kapitel 7 visa vilken betydelse den lokala ("lilla") högskolan har för studenter med olika bakgrund, och vad 1990-talets högskoleexpansion kan ha haft för betydelse.

I kapitel 8 visas hur de olika grupperna upplever sig själva i mötet med högskolemiljön, hur de förhåller sig till situationen att vara student, och hur de hanterar eventuella svårigheter som hänger samman med detta.

Kapitel 9 ger en bild av hur (lite) den sociala snedrekryteringen förändrats sedan den empiriska undersökningen gjordes 1999-2000 och fram till 2009.

Avslutningsvis gör jag ett försök att sammanfatta hur resultaten av undersökningen kan förstås i ett mer allmänt sammanhang.

2 Tidigare forskning: Synen på snedrekrytering under 1900-talet, och en del statistik

Är social snedrekrytering ett problem?

Den sociala snedrekryteringen till universitet och högskolor¹ var år 2000 fortfarande i fokus efter mer än 100 års debatt. Under hela 1900-talet har samhällsvetare, politiker och ekonomer intresserat sig för fenomenet, och genom de senaste årens intresse för social och etnisk mångfald har intresset åter väckts för de sociologiska aspekterna av snedrekryteringen. Erikson och Jonsson (SOU 1993:85) visar i sin historik över 1900-talets försök att komma bort från den sociala snedrekryteringen att de argument som använts mot social snedrekrytering kan delas in i fyra grupper: Ineffektivitet, orättvisa, social disharmoni och representativitet. Jag kommer här att kort återge dessa argument, främst för att visa vilken relevans forskning kring fenomenet kan ha idag. Jag vill också visa på hur synen på dessa argument och deras tillämpningar förändrats sedan början av 1900-talet. Jag kommer även att återge hur mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) sett på företeelsen snedrekrytering till högre utbildning, detta för att ge en bild av hur fenomenet uppfattades under början av 2000-talet.

Därefter ges en bild i siffror på hur den sociala snedrekryteringen till universitet och högskolor i Sverige sett ut under 1900-talet, med fokus på 1990-talet. Denna statistiska bild kompletteras med en överblick över hur situationen för personer med utländsk bakgrund ser ut. Redogörelsen sträcker sig fram till 1999, eftersom det var det året intervjupersonerna i min undersökning började studera. I kapitel 9

¹Fortsättningsvis används, om annat inte särskilt anges, termerna “universitet” och “högskola” synonymt. Likaså används genus för vissa ord på ett traditionellt sätt - människan är “hon” medan “individen” eller “aktören” oftast får vara “han” om inte sammanhanget gör något annat mer naturligt.

ges en översikt över hur snedrekryteringen förändrats fram till 2010. Den översikten relateras till denna avhandlings resultat i stort.

2.1 Fyra traditionella kategorier av argument mot social snedrekrytering - och hur de betraktades på 1990-talet

Eriksson & Jonsson (SOU 1993:85) särskiljer fyra olika modeller som under olika tidsperioder använts för att argumentera mot social snedrekrytering. Jag redovisar dem här, eftersom de är relevanta för att förstå den politiska diskurs som lett fram till det ökade antalet utbildningsplatser vid universitet och högskolor, och till visionen om fler högskoleutbildade medborgare. Resonemangen har emellertid också betydelse för att förstå drivkrafterna till att börja studera hos de enskilda aktörerna.

Företeelsen "utbildning som normalitet" har beskrivits i kapitel 1 och utvecklas vidare såväl här som i kapitel 6. Utvecklingen av denna företeelse kan ses som ett exempel på hur de politiska och intellektuella diskurserna i det sena 1900-talets samhälle blivit en del även av det vardagliga tänkandet för medborgarna. De politiska och vetenskapliga diskussionerna "sprider sig ut" till människor i samhället, som sedan mer eller mindre medvetet påverkas av dem i sina överväganden. De vetenskapliga argumenten för utbildning är inte längre något som stannar bland samhällsvetare och politiker och når medborgarna genom "propaganda" och kampanjer. Argumenten blir genom mediaflödet i dagens samhälle en del av medborgarens vardag (Beck 1992, 1995, Giddens 1990).

1. Ineffektivitet

Ett argument som länge använts mot social snedrekrytering är den bristande effektivitet som uppstår i samhället, om inte rekrytering till utbildning sker efter personlig lämplighet och inget annat. Rätt man skall hamna på rätt plats i samhället, oavsett bakgrund, och skolan är ett av rekryterings-/sorteringsinstrumenten. Skolreformerna 1927 och 1946 hade bland annat till syfte att ta tillvara alla de begåvningar som fanns i samhället. Det faktum att någon tillhörde en social klass utan utbildningstradition skulle inte hindra de begåvade från att ta del av högre utbildning (SOU 1993:85) Dessutom menar man att en höjning av den generella utbildningsnivån i landet är nödvändig för ökad tillväxt. Denna argumentation har varit aktuell under hela 1900-talet och är det än idag. "Begåvningsreserven" ses i detta resonemang som en av de resurser som måste utnyttjas för samhällsekonomin skall kunna expandera. Ordet "begåvningsreserv" användes för övrigt första gången i

studiesociala utredningen 1948 av Ragnar Edenman, socialdemokratisk ecklesias-tikminister 1957-67. Ett annat begrepp som använts är "intelligensreserv", till exempel av pedagogikprofessorn Torsten Husén (Husén 1946, 1950) Husén använder för övrigt begreppen "begåvningsreserv" och "intelligensreserv" i en artikel så sent som 2002, när begreppen annars, i en del sammanhang, fått mer ironiska konnotationer (Husén 2002). Husén hävdar att det, trots de stora antagningarna till universiteten fortfarande finns en begåvningsreserv/intelligensreserv. Husén menar dessutom att möjligheterna att utnyttja denna reserv är större idag än någonsin tidigare. En medel för detta menar han är de större möjligheter att inhämta kunskap genom medier som finns idag jämfört med på 1900-talet. Härnqvist, professor i pedagogik i Göteborg, använder en tredje term, utbildningsreserv, för samma företeelse (Härnqvist 1958).

Omfattande undersökningar för att kartlägga hur stor begåvningsreserven var genomfördes under 1940- och 1950-talen (Hammarström 1996). År 2000 satte regeringen i budgetpropositionen upp målet att 50% av befolkningen skall ha påbörjat högskolestudier (SOU 2000:47). Det målet sattes dock upp utan att man gjort några försök att utvärdera begåvningsreserven i landet. Det fanns inte heller någon intention att rikta sig mot någon speciell grupp på grund av att den skulle kunna utgöra en begåvningsreserv.

2. Orättvisa

Detta argument handlar om en kritik på moraliska grunder. Ekonomiska eller sociala skrankor får inte minska den enskildes möjlighet att få utbildning. Argumentet har använts framför allt av socialliberala och socialdemokratiska politiker. Utbildning betraktas som centralt för att uppnå jämlikhet i samhället. Rekryteringen till högre utbildning blir från detta perspektiv en fråga om det klassiska liberala argumentet "lika rättigheter - lika möjligheter" (SOU 1993:85).

3. Social harmoni

Folkskolans framväxt har inte bara beskrivits som en strävan till bättre folkbildning, utan också som ett försök att ge "underklassens" (för att använda ett gammalt språkbruk) barn en bättre fostran. Man började redan under 1800-talets senare hälft även se det som en viktig uppgift för den allmänna skolan att skapa förståelse mellan olika grupper i samhället. 1940 års skolutredning och 1946 års skolkommision pekar båda på vikten av att varje individ får känna att han eller hon fått möjlighet att utvecklas efter sina förutsättningar, för sitt "andliga välbefinnandes" skull (SOU 1993:85). Det handlar alltså i klartext om att ingen grupp i samhället skall uppleva sig som åsidosatt, eller känna sig ha haft bristande möjlig-

heter till utbildning och bättre positioner. Genom att alla upplever sig ha fått lika möjligheter undviks motsättningar i samhället.

4. Bristande representation

Det fjärde och sista argumentet utgår från tanken att om samhällets maktpositioner fördelas ojämnt mellan olika grupper kan detta vara ogynnsamt eller till och med skadligt för samhället. I värsta fall kan det till och med utgöra ett hot mot det demokratiska systemet.

En ogynnsam situation kan uppstå om huvuddelen av studenterna vid långa och statusfyllda utbildningar rekryteras ur samma samhällsklass. Personer med lång utbildning får ofta yrken med inflytande över många människor (läkare och företagsledare är typiska exempel, men även socialarbetare eller lärare kan i hög grad påverka många människors livssituation). Om personer med en likartad social bakgrund dominerar i sådana yrken kan det leda till att majoriteten av beslutsfåtarna saknar förståelse för de omständigheter befolkningsmajoriteten lever under. (SOU 1993:85)

De fyra argumentens betydelse idag

Att motverka ineffektivitet nämns i direktiven till mångfaldsutredningen (SOU 2000:47, bilaga 1) som syftet bakom strävan att öka mångfalden idag. Men snarare än att hitta de särskilt studiebegåvade, alltså att rekrytera begåvningsreserven till högskolestudier, handlar det nu i stället om att höja kompetensnivån på landets yngre befolkning i stort.

Jämlikhet finns under 2000-talet fortfarande som ett argument, liksom det gjorde under tidigare delen av 1900-talet. En strävan efter jämlikhet fanns redan i högskolereformen 1977 (SOU 2003:96) (Jämlikhet har bland annat varit en viktig del av det socialdemokratiska partiets strävan.) Utifrån formuleringarna i direktiven till mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) kan man emellertid knappast säga att utbildningspolitiken har som sitt viktigaste syfte att komma tillrätta med ojämlikhet. Man kan enligt mitt förmenande snarare säga, att mångfaldssträvan i budgetpropositionen 2000 beror mer på att man önskar effektivitet, representation och harmoni mellan olika grupper i samhället. Den tredje kategorin argument för mångfald, den som omfattar social disharmoni, har fått förnyad aktualitet kring det senaste sekelskiftet. Erikson & Jonsson (SOU 1993:85) menade att argumentet trätt i bakgrunden under senare delen av 1900-talet. Det nämns inte heller uttryckligt i direktiven till mångfaldsutredningen (SOU 2000:47, bilaga 1). Frågan är emellertid om det inte är detta argument som kommer till tals igen, när man inför

mångfaldsutredningen betonar den ”etniska mångfalden” i högskolan. Segregationen mellan flergenerationssvenskar och invandrare, och även mellan ekonomiska och sociala grupper ökade under senare delen av 1900-talet, för att sedan stabiliseras, men inte minska, under seklets sista år. (SOU 2000:37 ss 235ff SOU 2000:41 ss 35-38, 85-86) Man kan tänka sig att en ökad medvetenhet om de problem detta skulle kunna innebära, har förstärkt det politiska intresset för att öka mångfalden i universitet och högskolor. I förlängningen skulle en ökad mångfald i högskolan också öka mångfalden i samhällets dominerande positioner.

Företeelsen ”bristande representation” är (eller var år 2000), utifrån hur uppdraget till mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) formulerades, återigen aktuellt. Erikson & Jonsson, i SOU 1993:85, menade att det då var ett argument som ”sällan anförs i dagens debatt, och att den politiska udden slipats ned genom att fördelningen av ledande positioner efter social bakgrund i praktiken blivit jämnare” (SOU 1993:85 34). Den nya ”udd” som tillkommit är den etniska dimensionen. Det är inte bara grupper med olika social status som är ojämnt representerade utan även flera grupper med invandrarbakgrund saknar representation på viktiga positioner i samhället. (SOU 2000:47 bilaga 1)

2.2 1990-talet - utbildning som en normalitet

Under 1990-talets slut var mer än två miljoner svenskar på något sätt ”inne i utbildningssystemet”. Drygt 1 900000 utgjorde någon form av elever (från grundskola till forskarutbildning) och drygt 160000 var anställda inom utbildningsväsendet. Utöver dessa befann sig ytterligare 1 700000 i kortare kommunala vuxenutbildningar och 1 800000 tog del av kortare personalutbildningar (SOU 2000:47).

Anders Persson skriver i Mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) att

”... utbildning [har] kommit att bli en del av vårt samhälles normalitet, med andra ord något som de flesta ägnar sig åt. Att studera i många år före inträdet på arbetsmarknaden var i början på seklet mycket ovanligt och i den folkliga typifieringen av ett sådant beteende ingick referenser till praktisk hjälplöshet. ... Idag framställs en 15-årig utbildning närmast som en nödvändighet. Det har att göra med att både formella kvalifikationskrav höjts och att dominerande opinionsbildare ger uttryck åt att lång utbildning, och dessutom livslång återkommande utbildning, är en förutsättning för ett bra liv i det framväxande ’kunskapssamhället’. Denna koppling har dessutom skärpts i Sverige då vägen in i ’kunskapssamhället’ här gärna framställs som väg ur en lång period av ekonomisk och social kris...” (SOU 2000:47 s 77)

I den följande läsningen bör man dock betänka att nästan 1 miljon av dem som återfanns i utbildning befann sig i grundskolan, och att bara 306 000 fanns i högskolan (SOU 2000:47) Vi bör också ha i minnet att vid början av år 2001 hade en-

dast 16 % av Sveriges befolkning 25-64 år en eftergymnasial utbildning som var 3 år eller längre (SCB 2001).

I Mångfaldsutredningen beskrivs i en av delstudierna (som refererats i kapitel 1) hur ungdomar med olika social och etnisk bakgrund ser på utbildning. Beskrivningen görs med utgångspunkt i uppsatser som skrivits vid tre olika gymnasieskolor. Materialet hade samlats in och bearbetats särskilt för utredningen. En av skolorna fanns i en stad med en övervägande andel högt utbildade invånare, en annan skola låg i en invandrantät förort och den tredje skolan låg på landsbygden, med en ganska stor andel elever från arbetarhem. Eleverna i högstatusområdet, med akademiskt utbildade föräldrar beskrev i sina uppsatser utbildningen som det fullt ut normala och nödvändiga. På gymnasiet i den invandrantäta förorten betraktade man utbildningen som en möjlighet till förändring.. Utbildning var inte direkt en möjlighet att *bli* något, utan att *inte* bli. Man visste vilken livssituation man *inte* ville hamna i. Att utbilda sig var en möjlighet att bli något annat och få en möjlighet att bryta upp från sin aktuella sociala situation. Eleverna i småstadsskolan verkade i sin inställning till högre utbildning i detta avseende befinna sig någonstans mitt emellan. Utbildningen stod närmast för ett geografiskt uppbrott från hemmiljön. (Ljung 2000)

Generellt har eleverna i den ovan beskrivna undersökningen en ganska instrumentell inställning till högskoleutbildning. Utbildning är något nödvändigt. I mångfaldsutredningen skriver man att för unga människor är högre utbildning ”oberoende av vad man tänker sig att göra i framtiden, i det närmaste ett slags plikt.” (SOU 2000:47 s 78) Utifrån denna nödvändighet ser gymnasieeleverna på utbildning på olika sätt - de på

”... högstatusgymnasiet med oro för att misslyckas - att inte kunna bekräfta föräldrarnas (och sin förväntat ärvda) sociokulturella position. Bland eleverna på småstads- och förortsgymnasierna ser man hur utbildning är en möjlighet - men en möjlighet som bör utnyttjas annars ... riskerar man att hamna som kassörska i småstaden eller på en restaurang i förorten” (SOU 2000:47 s79).

Man kan säga, att som en följd av att utbildningen blir en normalitet skärps några av de fyra argument som återgivits ovan (effektivitet, rättvisa, social harmoni, representation). En orsak till att uppfattningen om utbildning som en normalitet uppstått hos enskilda människor kan delvis vara att effektivitetsargumentet blivit allmänt. Människor är medvetna om att samhället behöver utbildade människor. Men även argumenten representativitet och social harmoni är aktuella idag. När man står inför en kris med ökande grupper (bland annat invandrare) som ställs utanför samhället (och dessutom utanför utbildningssystemet) krävs ytterligare ansträngningar för att uppnå social harmoni och representativitet. (SOU 2000:47)

I en situation där högre utbildning blir en normalitet kan vi också förvänta oss att klassgränserna i samhället förändras. Man kan förmoda att utbildningens betydelse för att urskilja sociala positioner ökar. Ett sätt att förklara detta visas av Jonsson (1988), som beskriver det han kallar en övergång till ett "meritselektivt" samhälle. I det meritselektiva samhället är utbildningen ett medel, eller ett verktyg, som används för att bestämma individens position i samhället. Enligt Jonsson är den utbildningsnivå individen uppnår i sin tur en följd av dennes sociala ursprung, men det är utbildningen och inget annat som bestämmer individens sociala status. Jonssons resonemang utvecklas vidare längre fram i detta kapitel, i anslutning till översikten över social snedrekrytering under 1900-talet.

Slutsatser hittills

Fenomenet "utbildning som normalitet" kommer att visa sig användbart i analysen längre fram. Vad läsaren bör komma ihåg att universitetsutbildning fortfarande är något som angår en relativt liten del av Sveriges befolkning. Även om 306000 läste på universitet 1997-98 betyder den siffran inte att alla 306000 slutligen tog examen. Sammansättningen av den grupp som studerade speglade vad beträffar social och etnisk bakgrund eller kön inte heller samhället i stort, utan det råder fortfarande snedrekrytering. Dessutom skall man inte glömma att det 2001, som tidigare nämnts bara var 16% av befolkningen 25-64 år som hade en universitetsexamen.²

²För 2006 var den tillgängliga siffran fortfarande 16% av befolkningen i åldrarna 25-74 år.

2.3 Den sociala snedrekryteringen i Sverige fram till idag - en översikt³

Tidigare forskning

Som visats ovan har staten genom olika utredningar och politiska åtgärder, åtminstone under 1900-talet, visat stort intresse för att motverka social snedrekrytering. Erikson och Jonsson (SOU 1993:85) uppger att ”Ursprung och utbildning” var den första statliga utredningen med uttalat syfte att studera den sociala snedrekryteringen. Emellertid har det gjorts flera undersökningar och statliga utredningar både före och efter 1993 som berör den sociala snedrekryteringen, vilka jag får anledning att återkomma till längre fram.

Före 1900

Den första tillförlitliga bilden över skolelevs/studerandes sociala bakgrund hittar man under senare delen av 1800-talet. Tidigare finns enstaka skolors ”rekryteringsbas” beskriven, men 1876/77 sammanställdes på uppdrag av ecklesiastikdepartementet statistik över samtliga ”gossar” som studerade vid läroverk i Sverige. (Läroverk är naturligtvis en annan nivå av utbildning än universitetsutbildning; man kan dock tänka sig att snedrekrytering till läroverk i förlängningen leder till en ännu starkare snedrekrytering till högre utbildningar.) Dessa uppgifter visar att 27% av eleverna vid läroverken kom från arbetar- eller jordbrukarhem (13,9% av dessa kom från arbetarhem, inklusive torpare, medan 13,3% kom från vad som kallades jordbrukarhem det vill säga hemmansägare med självägt bärkraftigt jordbruk) (Dahn 1936). Över situationen vid universitetsutbildningarna saknas i stort sett statistik fram till sekelskiftet 1900.

³Vid läsning av det följande avsnittet är det väsentligt att framhålla att statistiken ibland faktiskt handlar om ”äpplen och päron” det vill säga olika företeelser. Statistiken fram till början av 1990-talet behandlar främst *inskrivna* vid universitet och högskola, SCB:s statistik från 1990-talet behandlar *nyinskrivna (högskolenybörjare) under 35 år* avseende social bakgrund, medan statistiken avseende invandrare avser alla invandrare inskrivna vid högskola. Det är naturligtvis ändå möjligt att göra vissa jämförelser mellan grupperna, men statistiken som behandlar nyinskrivna är dock mer känslig för hastiga förändringar.

1900-talet

Under mitten av 1920-talet kan man emellertid konstatera att c:a 11-13% av studenterna vid landets universitet (Lund och Uppsala) och högskolor (Stockholm och Göteborg) kom från socialgrupp 3 (arbetare) (SOU 1993:85). Skillnaderna var dock påfallande mellan olika utbildningar; vid läkarutbildningen härrörde endast 4% av studenterna från socialgrupp 3, medan de utgjorde 34 % av eleverna vid folkskollärarseminarierna. (Dahn 1936).

Den sociala snedrekryteringen anses sedan ha minskat under 1900-talets sista del. Enligt Erikson och Jonsson (SOU 1993:85) minskade snedrekryteringen kraftigast bland årskullarna födda under 1920, -30 och -40 talen, för att sedan åter stabiliseras. Under 1980-talet gick c:a 40% av barn till högre tjänstemän⁴ vidare till universitet/högskola, och 7% av barn till icke facklärd arbetare. Vid 1900-talets början gick också 40% av barnen till högre tjänstemän vidare till högre utbildning, men bara 1% av arbetarbarnen; Erikson och Jonsson konstaterar dock att ”även om snedrekryteringen minskat påtagligt under seklet är den fortfarande inte obetydlig bland dem födda på 1960-talet” (SOU 1993:85 s 161). De visar att snedrekryteringen varit i stort sett oförändrad från 1960-talet fram till 1990 (ibid ss 169-70)

⁴Observera att i den nyare statistiken definieras social bakgrund utifrån den förälder som har den ”högsta” sociala positionen, och därav förväntas ha ett dominerande inflytande (Se till exempel SOU 1993:85 s41) på hemmiljön. I äldre statistik definierades familjens sociala position utifrån faderns sociala position. Idag förväntas också utbildningsnivån hos den högst utbildade föräldern dominera synen på utbildning i familjen. Det är naturligtvis rimligt att behandla *ett* hem som *en* enhet - en person kan knappast ha två bakgrunder. Man bör trots detta vara observant på att det inte är givet att den högst utbildade föräldern dominerar hemmiljön. Flera andra aspekter kan spela in. Hur ser till exempel inflytandet ut om den högst utbildade föräldern är arbetslös eller har avsevärt lägre inkomst? Det kan vara värt att reflektera över hur inflytandet i praktiken ser ut i ”blandklassfamiljer” med till exempel en man som är hantverkare/enmansföretagare och en kvinna som är sjuksköterska. Dessutom räknas de lägre sociala klasserna bort vid när man definierar social bakgrund efter den högst utbildade föräldern i varje familj. Proportionen *individer* med högst grundskoleutbildning blir av naturliga skäl betydligt större än proportionen *hushåll* med högst grundskoleutbildning. Om ett hypotetiskt samhälle innehåller 50% högutbildade kvinnor och 50% lågutbildade män, och samtliga dessa lever i parförhållanden med varandra, har samhället ifråga 100% högutbildade hushåll. De lägst utbildade försvinner i statistiken eftersom det är den högst utbildade i varje familj som utgör beräkningsgrunden för familjerna som helhet.

Situationen i slutet av 1990-talet - har den sociala snedrekryteringen minskat något?

Under 1990-talet tycks den sociala snedrekryteringen faktiskt i någon mån ha minskat. Andelen högskolenybjäre (det vill säga personer som för första gången registreras i grundläggande högskoleutbildning i Sverige) med arbetarbakgrund ökade från 20% 1990-91 till 24% 1997-98 (I gruppen arbetare utgörs i sin tur 11 procentenheter av barn till icke facklärda arbetare, och 13 procentenheter av barn till facklärda arbetare. Från 1990-91 till 97-98 är det främst andelen barn till facklärda arbetare som ökat, från 10 till 13 procentenheter. Gruppen barn till icke facklärda arbetare ökade bara med en procentenhet - från 10 till 11) (Tabell 2.1). Andelen av nybjäre vid högskola som var barn till högre tjänstemän minskade från 32% till 27%. Det är viktigt att ha i åtanke att barn till högre tjänstemän tillhör dem som är mest benägna att studera utomlands vilket kan göra att det finns ett "mörkertal". Dessa kommer helt enkelt inte med i statistiken. Ofta inleds eller avslutas dock högskolestudier utomlands med studier i Sverige, varför de förr eller senare kan förmodas dyka upp i statistiken över högskolenybjäre. (SCB 2000b s 8).

Tabell 2.1 Högskolenybörjares (under 35 år) sociala bakgrund⁵ 1990-91 och 1998-99 relaterad till kön⁶

		Högre tjm	Tjm mellan	Lägre tjänstemän	Föret/Lantbr	Fackl. arb.	Icke fackl. arb.	S:a
1990-91								
	Kvinnor	30%	26%	12%	10%	11%	11%	100%
	Män	35%	27%	11%	8%	9%	9%	100%
	S:a	32%	27%	12%	9%	10%	10%	100%
1998-99								
	Kvinnor	25%	27%	13%	9%	14%	12%	100%
	Män	29%	29%	12%	8%	12%	10%	100%
	Totalt	27%	28%	12%	9%	13%	11%	100%

(ur SCB 2000b s 8)

Sammanfattningsvis kan man säga att om den sociala fördelningen av högskolenybörjare skulle motsvara samhället i stort skulle 35% komma från arbetarhem (i

⁵I högskoleverkets statistik används en förenklad form av SEI (socioekonomisk indelning) där till exempel fria yrkesutövare med akademikeryrken (som läkare eller jurister) och företagare med akademisk utbildning redovisas bland "högre tjänstemän", och småföretagare tillsammans med lantbrukare

⁶Data i tabellen "lider" av ett ganska stort bortfall - 13% för 1991, 21% för 1998-99. Bortfallet omfattar framför allt studenter med invandrabakgrund och utländska utbytesstudenter, samt en mindre del svenska studenter. Samma problematik gäller tabell 2.2. För närmare beskrivning av problematiken, se Högskoleverket (2000) ss 86-87.

stället för 24%), och knappt 20% ha högre tjänstemannabakgrund (i stället för 27%). (SCB 2000b)

Är kvinnor mer utbildningsbenägna än män?

För att fortsätta analysen kan man titta på hur fördelningen mellan kvinnor och män ser ut. Det är värt att lägga märke till att under hela perioden 1990-91 till 1998-99 ligger könsfördelningen i hela gruppen högskolenybjörjare på 55% kvinnor och 45% män. Den sociala fördelningen 1998-99 är dessutom något jämnare bland kvinnorna än bland männen, en utjämning som skett sedan 1990-91. SCB:s rapport (2000b) uppger att:

”Detta beror på att kvinnor i högre utsträckning än män väljer utbildningar inom undervisnings- och vårdområdena. Dessa utbildningar har en relativt jämn social fördelning både bland kvinnor och män” (SCB 2000b s 8)

Enligt SCB skulle alltså den jämnare sociala fördelningen bland kvinnor bero på att *de* väljer vård-/utbildningsområdena, som är jämnare socialt fördelade. Den jämnare sociala fördelningen bland kvinnor beror alltså på att de söker till jämnt fördelade områden. Men det är just för att kvinnor med arbetarbakgrund söker sig dit, som områdena blir jämnt fördelade.

Vård- och utbildningssektorerna är jämnare socialt fördelade, men det *beror på* att barn med arbetarbakgrund *är mer benägna att söka sig dit*, och det är dessa kvinnorna som *bidrar* till denna jämna könsfördelning. Man kan utläsa att kvinnor, och i synnerhet kvinnor med arbetarbakgrund, är mer benägna att söka sig till högre utbildning.

Som visats övervägde kvinnor bland studerande med arbetarbakgrund. Däremot hade 29% av männen högre tjänstemannabakgrund, mot 25% av kvinnorna. Ser man till absoluta tal är dock kvinnorna i övervikt även här; kvinnorna är c:a 8200 jämfört med c:a 7700 män, detta eftersom andelen kvinnor i högskolan totalt är större. *Skillnaden* i andel män och kvinnor är dock störst just i gruppen från högre tjänstemannahem.

Med bakgrund i denna statistik kan man alltså säga att kvinnor från högre tjänstemannahem visserligen är mer utbildningsbenägna än män med motsvarande bakgrund, men inte lika mycket ”mer” utbildningsbenägna, som kvinnor med arbetarbakgrund är i förhållande till män med arbetarbakgrund.

Olika åldersgrupper - olika snedrekrytering

Högskoleverkets redovisning (SCB 2000b) från perioden 1990-91 till 1998-99 visar att den största andelen studenter med arbetarbakgrund fanns i gruppen studenter 25-34 år. Åren 1998-99 hade 32% av studenterna i den åldersgruppen arbetarbakgrund, medan bara 16% hade högre tjänstemannabakgrund (observera att statistiken inte tar med studenter som är äldre än 34 år). Man kan alltså tolka detta som att människor med arbetarbakgrund börjar läsa på universitet senare än människor med tjänstemannabakgrund.

Social bakgrund eller föräldrarnas utbildning - vad påverkar snedrekryteringen?

I det följande kommer jag att försöka se hur olika variabler hänger samman, och även vilka som kan tänkas ha den största påverkan på benägenheten att söka utbildning. Det är viktigt att ta hänsyn till att variablerna hänger samman inbördes, och att de dessutom var för sig är mångfasetterade. Bourdieu betonar:

“The particular relations between a dependent variable (such as political opinion) and so-called independent variables such as sex, age and religion, or even educational level, income and occupation tend to mask the complete system of relationships which constitutes the true principle of the specific strength and form of the effects registered in any particular correlation. The most independent of “independent” variables conceals a whole network of statistical relations which are present, implicitly, in its relationship with any given opinion and practice”. (Bourdieu 1984 s103)

Detta bör hållas i minnet vid läsningen av hela denna studie, eftersom förhållandena mellan olika egenskaper, deras inbördes relationer och påverkan, genomsyrar hela arbetet. Samtidigt som till exempel en viss utbildning har en viss social status, leder den också till ett yrke som innebär en annan social status. Lika väl som yrkets status bestäms av utbildningens längd och status, bestäms utbildningens status av det kommande yrkets status. Egenskapen “kön”, och exempelvis kvinnors benägenhet att söka till olika utbildningar, och senare till olika yrken, hänger samman med hur tillgängligt yrket uppfattas vara för kvinnor.

Redogörelsen hittills har handlat om vilka *sociala* grupper som är överrepresenterade respektive underrepresenterade i högskolan. De olika grupperna har då definierats på traditionellt sätt, utifrån föräldrarnas yrken. Det som fokuseras i den

kommande analysen är emellertid föräldrarnas utbildning⁷. Erikson och Jonsson (SOU 1993:85) kan utifrån sitt omfattande material (ibid ss 137-45) visa på hur valet att läsa på universitet i varierande grad påverkas av olika faktorer i den blivande studentens bakgrund. Benägenheten hos en individ att påbörja högskolestudier påverkas naturligtvis av föräldrarnas samhällsklass och utbildning, genom att dessa faktorer påverkar barnens betyg, och val på tidigare nivåer (ämnen i högsta-diet, gymnasieval). Men det finns också en mer ”direkt påverkan” av föräldrarnas samhällsposition och utbildning; i en grupp studenter med samma betyg, och som har gjort samma val i högstadium och gymnasium, är det mer troligt att de som har högre utbildade föräldrar och tjänstemannabakgrund, söker sig till högskola än de med till exempel arbetarbakgrund. Eriksson & Jonsson visar att utifrån det tillgängliga materialet kan uppemot hälften av snedrekryteringen förklaras utifrån föräldrarnas utbildning (ibid s 210). Ser man till den direkta påverkan på högskolevalet har faktiskt föräldrarnas utbildning större påverkan än föräldrarnas sociala klass (ibid s 214-15) (Just föräldrarnas inkomst har för övrigt en ganska marginell betydelse - det är framför allt social position och utbildning som inverkar (SOU 1993:85). Dryler (1994a) har dock visat att hemmets ekonomi har större betydelse för individer ur lägre samhällsklasser vad beträffar benägenheten att ta studentexamen/motsvarande, än vad den har för barn med tjänstemannabakgrund.)

Med utgångspunkt i Bourdieu (1984 s 103) kan man egentligen inte säga att snedrekryteringen bara *orsakas* av den sociala bakgrunden; det är ju fördelningen av sociala bakgrunder bland högskolestuderande som *är* snedrekryteringen. Jag vill också lyfta fram att utbildningsbakgrunden i hemmet är en bakgrundsfaktor som är minst lika stark som inkomst eller social status. Detta är värt att notera inför den fortsatta läsningen.

Utifrån resonemanget som förts hittills, om utbildningens betydelse för benägenheten att söka sig till högskola, kan det vara intressant att se hur fördelningen av barn till lågutbildade ser ut i högskolan. Under 1990-talet har andelen studenter med lågutbildade föräldrar ökat.

⁷Naturligtvis hänger föräldrarnas utbildning samman med deras sociala position - sambandet mellan utbildningsnivå och yrkesstatus brukar betraktas som starkt. Dessutom innehåller själva kategoriseringen av social position enligt SEI (Socio-ekonomisk indelning) ett element av kategorisering efter utbildning, där till exempel facklärda arbetare definieras genom att de har gymnasial utbildning om minst två år, och högre tjänstemän definieras genom att yrket kräver mer än 6 års utbildning efter grundskolan.

Tabell 2.2 Högskolenybörjares (under 35 år) utbildningsnivå i hemmet 1990-91 och 1998-99 relaterad till kön

		Eftergymn ≥3 år	Efter- gymn ≤ 3 år	Gymna- sial utb > 2 år	Gymnsial utb ≤ 2 år	Saknar gymnasie- utb	S:a
1990-91							
	Kvinnor	28%	14%	14%	25%	19%	100%
	Män	34%	15%	15%	22%	15%	100%
	Totalt	31%	15%	14%	23%	17%	100%
1998-99							
	Kvinnor	26%	16%	15%	28%	14%	100%
	Män	31%	17%	16%	25%	11%	100%
	Totalt	28%	17%	15%	27%	13%	100%

(ur SCB 2000b s 11)

Andelen högskolenybörjare med föräldrar som saknar gymnasieutbildning har som synes minskat under perioden. Detta är ganska naturligt eftersom utbildningsnivån på befolkningen i stort stiger. Med åren blir det färre och färre i Sverige som saknar gymnasieutbildning. Ju äldre studenterna är - desto fler finns det med föräldrar utan gymnasieutbildning (SCB 2000b).

Skillnaden mellan män och kvinnor är värd att observera. Bland nybörjarna är det *fler* kvinnor än män med *lågutbildade* föräldrar, medan andelen kvinnor med *högutbildade* föräldrar relativt sett *minskar*. Utifrån denna ökning kan man alltså anta att kvinnor med lågutbildade föräldrar tillhör de mer utbildningsbenägna.

Liksom vad gällde den sociala bakgrunden är snedfördelningen avseende utbildningsbakgrund störst bland de yngre studenterna. Upp till 21 års ålder finns bland högskolenybörjarna bara 12 % studenter med föräldrar utan gymnasieutbildning, och 21% med föräldrar med upp till 2-årigt gymnasium. I gruppen nybörjare 25-34 år utgör de två grupperna däremot 24% respektive 34% (SCB 2000b). Vi ser alltså att liksom barn ur "lägre" socialgrupper börjar läsa på högskola senare, börjar också barn till lågutbildade läsa på högskola senare.

Snedfördelning - även sett till ämnesinriktning

Om man granskar hela gruppen högskolenyborjare närmare ser man att olika utbildningsinriktningar skiljer sig starkt åt vad gäller den sociala bakgrunden bland studenterna.

Vård- och omsorgsutbildningar och utbildningar med inriktning på undervisning har som tidigare nämnts en hög andel nyborjare med arbetarbakgrund. Inom dessa utbildningsområden kom 1998-99 34 respektive 31% av nyborjarna från arbetarhem. Samma tendens finner vi på utbildningar inom juridik och samhällsvetenskap, 24%. Högst andel nyborjarstudenter från högre tjänstemannahem fanns vid inriktning medicin och odontologi (45%), och vid de konstnärliga högskolorna (33%) (SCB 2000b).

Under 1990-talet har snedrekryteringen minskat på de flesta utbildningsområden. Anmärkningsvärt är emellertid att det område där platsantalet ökat mest - teknik (antalet nyborjarplatser har ökat från 10 200 till 13 100) - har snedfördelningen i stort sett bestått under perioden från 1993-94 till 1998-99. Andelen barn till högre tjänstemän har bara minskat med 2 procentenheter, från 30 till 28%, och andelen barn till arbetare i sin tur ökat med 2 procentenheter, från 20 till 22.

Relaterat till *utbildningsnivån i hemmet* är situationen i stort den samma. Andelen studenter med en hemmiljö med högskoleutbildning längre än 3 år har bara minskat med en procentenhet på teknikutbildningarna, medan den minskat med minst två procentenheter på övriga områden. I övrigt är fördelningen likartad gentemot den sociala bakgrunden. Flest nyborjarstudenter från hem med längre högskoleutbildning finns vid utbildningar med inriktning mot medicin/odontologi och konstnärliga inriktningar, medan den största andelen nyborjare från hem med högst 2-årig gymnasieutbildning återfinns inom vård/omsorg- och undervisningsområdena. (SCB 2000b)

Förändringarna i snedrekryteringen i förhållande till föräldrarnas *utbildning* är alltså mindre än vad de är i förhållande till föräldrarnas *sociala position*. Detta kan ses som ett tecken på att föräldrarnas utbildning *har* en starkare påverkan på benägenheten att söka sig till högskola än hemmets sociala position, just som Erikson & Jonsson (SOU 1993:85) finner. Det finns naturligtvis även andra förklaringar till att hemmets utbildningsnivå hänger starkare ihop med barnens utbildningsbenägenhet än vad den sociala positionen gör, till exempel hur utbildning respektive yrke kategoriseras, eller det faktum att en lång utbildning inte alltid leder till det arbete man tänkt sig. Utbildningens stora betydelse är ändå värd att

lägga på minnet, även som ett tecken på den ökade betydelse utbildningen håller på att få i samhället.

2.4 Utbildningens ökande betydelse

I Sverige idag betonas utbildningens betydelse av såväl medier som politiker. Utbildning är en realitet för de flesta medborgare ("utbildning som en normalitet"). Utbildning, och yrken som kräver en längre utbildning värderas därvid naturligtvis högre. Jonsson (1988) beskriver, som ett typfall, det "merit-selektiva samhället", där medborgare erhåller sina sociala positioner utifrån sin utbildningsnivå. Samtidigt påverkas rekryteringen till högre utbildning av individens sociala bakgrund. Jonsson (ibid) skriver om den teoretiska modell (kallad "BU-UD", Bakgrund bestämmer Utbildningsval - "Utbildningsval bestämmer Destination, social slutposition i samhället) som han använder för det merit-selektiva samhället:

"Snarare än att vara en normativ modell, är den formulerad utifrån ett antagande om industrikapitalistiska samhällens - eller "tjänstesamhällens" - (framtida) reproduktionsmönster. Första ledet (BU [Bakgrund bestämmer val av Utbildning, min anm.] är ett accepterande av att den överföring av resurser ("kulturellt kapital" till exempel) mellan generationer, som leder till social snedrekrytering i skolan, aldrig kan avskaffas så länge kärnfamiljen existerar som institution. Det andra ledet UD [Individens Utbildning bestämmer individens slutliga position i samhället; Destinationen, min anm.] postulerar att universella principer styr allokeringen till klasspositioner. Det sociala ursprunget har inte någon effekt för destinationsklass, annat än den som verkar via utbildningssystemet" (Jonsson 1988 s 180)

Observera att för Jonsson är utbildningen är ett *medel* för den sociala bakgrunden att påverka individens slutliga position i samhället. Enligt Jonssons modell påverkar alltså den sociala bakgrunden inte *direkt* individens sociala position. Den sociala bakgrunden påverkar *utbildningskarriären*, som i sin tur leder till individens sociala position. Han leder ett samband mellan social bakgrund, definierat utifrån hemmets sociala klass, via utbildningen, till slutligt uppnådd social klass. Jonssons modell var, när den framställdes rent spekulativ. Den visade sig stämma ganska dåligt när han prövade den på svenska levnadsnivåundersökningar 1968-81. Individens sociala bakgrund verkade då mycket starkare på individens slutliga position i samhället (destinationen), än sambanden bakgrund-utbildning-destination (Jonsson 1988).

Begreppet merit-selektivt som Jonsson för fram är ändå intressant. Jonssons hypotes skulle kunna vara intressant att pröva igen om 10 år, när de effekter man kan tycka sig skönja idag har fått genomslag - men då med förändringen att social bakgrund skulle definieras i form av föräldrarnas utbildning - inte deras sociala

position. Man skulle i så fall tänka sig ett led U'U, (Utbildningsnivå i hemmet bestämmer utbildningsval), och hela formeln blir U'U, UD (Utbildningsnivå i hemmet bestämmer utbildningsval, utbildning bestämmer social destination.) Utbildningen övergår då till att bli ett helt självreproducerande system. Utbildningen blir därvid både medel, orsak och resultat. I ett samhälle där utbildning blir en normalitet blir också utbildningen en viktigare stratifieringsvariabel.

Det är emellertid inte syftet med denna avhandling att på ett samhällsteoretiskt plan spekulera kring detta. Det faktum att utbildning blir en normalitet ökar emellertid utbildningens betydelse i två avseenden. För det första ökar utbildningens betydelse på samhällsnivå, där den påverkar hur samhället reproducerar och möjligen förändrar sig. För det andra utövar den en påverkan på den individuella nivån, där utbildningen får ökad betydelse människor för att förstå sin position i samhället, och för att dana sin framtid (Se till exempel till exempel Beck 1992).

Dessa resonemang kan verka ligga ganska långt ifrån ämnet för avhandlingen, som ju är människors studieval, och personliga, subjektiva upplevelser av högskolemiljön. Emellertid vill jag med resonemanget ovan lyfta fram den betydelse utbildning har i samhället av idag, och den betydelse utbildning kan tänkas få i framtiden.

2.5 Invandrarbakgrund

En viktig aspekt av den sociala bakgrunden är den etniska bakgrunden. Jag vill hävda att social bakgrund (i betydelsen social klass) fungerar tätt tillsammans med etnisk bakgrund. De kan beskrivas som två krafter som påverkar varandra ömsesidigt, samtidigt som de utövar inflytande på den enskilda människan. Man kan till exempel tänka sig att en människas klassposition värderas olika av individen själv och omgivningen, om personen i fråga har invandrarbakgrund. Man bör dessutom ha i minnet, vilket jag flera gånger kommer att återkomma till, att invandrarbakgrund inte är en homogen egenskap. Det har betydelse varifrån man invandrat, vilken social klass man tillhörde i hemlandet, och vilken social klass invandraren kommer att tillhöra i det nya hemlandet (Se till exempel de los Reyes & Mulinari 2005).

Invandrarbakgrund är dessutom en problematisk variabel att använda ur flera aspekter. Hur länge skall till exempel någon definieras som invandrare? Skall man stanna vid första, andra eller tredje generationens invandrare? Om man talar om andra generationens invandrare - behöver då båda föräldrarna ha invandrat? Begreppet invandrare blir också ytterligare komplicerat om man betraktar de andra generationens invandrare som har föräldrar med olika nationalitet. Man kan då inte ens generalisera utifrån en bakgrund, utan måste försöka se hur dessa bakgrunder samverkar med eller motverkar varandra.

Enligt Erikson och Jonsson (SOU 1993:85), liksom "Mångfald i högskolan" (SOU 2000:47), har faktiskt den etniska bakgrunden en underordnad betydelse för snedrekryteringen. Man pekar på att

"I studier på ett riksrepresentativt urval (levnadsnivåundersökningarna) förefaller invandrarbakgrund generellt sett inte ha någon negativ effekt på utbildningskarriären när man kontrollerar för ett antal andra bakgrundsvariabler." (SOU 1993:85 s 118)

och längre fram

"Dessa resultat är relativt samstämmiga med internationella studier där man ofta visat att det bara återstår en svag negativ effekt av etnicitet när man jämför personer med samma sociala bakgrund" (ibid)

Man kan alltså inte direkt säga att invandrarbakgrund som en *generell* egenskap påverkar utbildningsvalet. Både "Utbildning och ursprung" (SOU 1993:85) och "Mångfald i högskolan (SOU 2000:47) betonar att invandrare måste ses som en mycket heterogen grupp - och att olika grupper tydlig skiljer sig åt sina förhållningssätt till utbildningssystemet.

Trots argumenten ovan visar statistik från högskoleverket att utrikes födda faktiskt är underrepresenterade i högskolan. Huvuddelen av studenterna i högskolan är mellan 18 och 29 år. I det åldersintervallet studerade 15 procent av alla som är födda i Sverige, med två svenskfödda föräldrar på högskola. Av utrikes födda i motsvarande ålder studerade 9% vid högskola. Man bör dock som tidigare nämnts vara observant på att skillnaderna är stora mellan olika invandrargrupper. Av personer födda i Iran studerade 16 % vid högskola, jämfört med bara 2% av personer födda i Somalia (SCB 2001).

Skillnad mellan utbildningsområden och högskolor - även bland studenter med invandrarbakgrund

De ursprungsnationaliteter som har högsta andelen studenter vid universitet är Sydkorea (adoptivbarn räknas som utrikes födda) och Iran. Somalia har den minsta andelen. Bosnien-Herzegovina har den största andelen invandrare i gruppen 18-29 år, men bara 7% av dessa studerar vid högskola (9% av kvinnorna och 6% av männen). Det är dock viktigt att ha i åtanke att flyktinggrupperna från Bosnien-Herzegovina och Somalia kommit sent till Sverige (främst under 1990-talet), vil-

ket kan göra att de ännu inte hunnit ”komma in i systemet”, det vill säga kommit så långt som till ett beslut att börja läsa på universitet i det nya landet.

Ser man till olika högskolor finner man att den högsta andelen studerande med utländsk bakgrund (det vill säga född utanför Sverige eller född i Sverige med båda föräldrarna födda utanför Sverige) finns på Södertörns högskola och Karolinska institutet. De lägsta andelarna studerande med utländsk bakgrund finns på Högskolan på Gotland, Ingensunds musikhögskola, Teaterhögskolan i Stockholm och Sveriges lantbruksuniversitet (SLU). Av dessa är det emellertid bara SLU som har fler än 500 registrerade studenter (SCB 2001).

Sett till ämnesinriktning finns den största andelen studenter med utländsk bakgrund vid medicinsk/odontologisk inriktning, där 20% av studenterna har utländsk bakgrund, medan utbildningar med inriktning lant- och skogsbruk bara har 4% studenter med utländsk bakgrund. (SCB 2001)

Utländsk bakgrund - och social bakgrund - en kort eftertanke

I det föregående har det alltså hävdats att invandrarbakgrund som generell variabel statistiskt sett inte har någon betydelse för snedrekryteringen till högre utbildning. Ändå kan vi se att det *råder* en kraftig snedfördelning av studenter med utländsk bakgrund på olika utbildningar. Vi skall då tänka på att alla studenter med invandrarbakgrund också har en social bakgrund i form av föräldrarnas yrke, både i Sverige och i ursprungslandet. De har också ett visst förhållningssätt till utbildning med sig i bagaget. Detta bör ses som att det är utbildningsbakgrunden *och* den sociala bakgrunden var för sig som påverkar snedrekrytering av studenter med utländsk bakgrund. Typiskt för många invandrargrupper är att utbildningsnivån kanske inte hänger samman lika tydligt med den sociala positionen som den gör för svenskar. En lång utbildning från ursprungslandet kan vara oanvändbar i Sverige på grund av språksvårigheter, utbildningens karaktär (till exempel utländska språk eller juristutbildningar) eller helt enkelt diskriminering på arbetsmarknaden. Man måste tänka på att det som beskrivs här är ”mekanismer” på en strukturell nivå. För individen/studenten kan upplevelserna av mötet med högskolemiljön, och bevekelsegrunderna för att börja studera, se mycket annorlunda ut för invandrare jämfört med flergenerationssvenskar. Det som här beskrivits som abstrakta, strukturella “mekanismer” kan för den enskilda människan bli helt annorlunda upplevelser. Vi kommer närmare in på skälen att börja studera på högskola, och upplevelserna av högskolemiljön i kapitel 7 och 8.

För att göra ett ganska svepande och förenklat förslag till tolkning av siffrorna som redovisats ovan kan man se att den högsta representationen av utrikes födda studenter fanns bland personer födda i Sydkorea. Den övervägande delen av dessa är adoptivbarn (SCB 2001). Adoption är och har varit en kostsam historia, som krä-

ver hög inkomst, gärna hos båda föräldrarna, vilket naturligtvis påverkar barnens uppväxtförhållanden. Invandrarna från Iran kom i stor utsträckning efter revolutionen 1979, och utgörs till stor del av akademiker. Invandrarna från Somalia och även stora delar av invandringen från förutvarande Jugoslavien, till exempel Bosnien-Herzegovina, utgörs av landsbygdsbefolkning och andra grupper där många saknar utbildningstradition i familjen.

Övervikten av studerande med utländsk bakgrund på större universitet jämfört med mindre högskolor brukar förklaras med att studenter med utländsk bakgrund i högre grad återfinns i vad som brukar benämnas högstatusutbildningar (till exempel medicinsk/odontologisk inriktning). Dessa utbildningar finns främst vid de större universiteten. Å andra sidan finner man en större representation av svenska studerande, i synnerhet med arbetarbakgrund, vid de mindre högskolorna. Detta brukar i sin tur förklaras med att studerande med denna bakgrund, som nämnts tidigare, företrädesvis söker sig till till exempel vård-/omsorgsutbildningar, som i större utsträckning ges vid mindre högskolor. Men även den geografiska närheten till olika utbildningar *kan* vara av betydelse för denna ojämna fördelning. Detta behandlas närmare i kapitel 7.

2.6 Situationen vid Högskolan i Halmstad

Eftersom Högskolan i Halmstad utgör scenen för undersökningen denna avhandling bygger på, kan det vara av intresse att se hur fördelningen av social bakgrund respektive utländsk bakgrund ser ut på just den högskolan. Högskolan i Halmstad är en medelstor högskola, som år 2000 hade c:a 7000 studieplatser. Högskolan startades 1977, som en självständig högskola, och har under 1990-talet vuxit kraftigt, från omkring tusen studieplatser i slutet av 1980-talet till det tidiga 2000-talets nästan 7000.

Social bakgrund

Tabell 2.3 Social bakgrund för högskolenybörjare vid högskolan i Halmstad respektive samtliga Sveriges högskolor utbildningsåret 1998-99

	Högre tjänstemän	Tjänstemän mellan-nivå	Lägre tjänstemän	Företagare/ Lantbrukare	Facklärd arbetare	Icke facklärd arbetare	S:a
Högskolan i Halmstad	22%	28%	14%	10%	15%	11%	100%
Samtliga universitet/Högskolor i Sverige	29%	28%	12%	8%	12%	10%	100%

(ur SCB 2000b ss 51-53)

Högskolan i Halmstad förhåller sig till riksgenomsnittet som andra mindre högskolor i Sverige gör. Det finns bland de nyinskrivna en större andel barn till arbetare, företagare/lantbrukare och lägre tjänstemän, medan det jämfört med riket i stort finns en lägre andel barn till högre tjänstemän.

Utbildningsbakgrund

Tabell 2.4 Hemmets högsta utbildningsnivå för högskolenybjörjare vid högskolan i Halmstad respektive samtliga Sveriges högskolor utbildningsåret 1998-99

	Eftergymn ≥ 3år	Eftergymn < 3år	Gymnasial ≥ 3 år	Gymnasial ≤ 2 år	Saknar gymnasie- utb	S:a
Högskolan i Halmstad	22%	28%	14%	10%	15%	100%
Samtliga universi- tet/Högskol or	29%	28%	12%	8%	12%	100%

(ur SCB 2000b ss 58-60)

Fördelningen efter hemmets utbildningsnivå är (som väntat) lik den efter social bakgrund. Jämfört med hela riket har högskolan i Halmstad en mindre andel barn till högutbildade, medan andelen barn till föräldrar med bara gymnasieutbildning är avsevärt större än i riket i stort.

Invandrarbakgrund

Tabell 2.5 Andel studenter med invandrarbakgrund vid Högskolan i Halmstad respektive samt samtliga högskolor i Sverige (vt-98)

	Högskolan i Halm- stad	Samtliga universitet/högskolor i Sverige
Studenter med invandrar- bakgrund	9%	11%

(SCB 2000a ss 33-34)

Högskolan i Halmstad liknar även i detta avseende övriga små/medelstora högskolor i Sverige. Det finns något färre studenter med invandrarbakgrund än riket i stort.

2.7 Sammanfattning

I stort kan vi säga att snedrekryteringen av studenter till högre utbildning bestått under senare delen av 1900-talet fram till 2000. Efter att andelen barn från arbetarhem ökat under mitten på 1900-talet var siffrorna oförändrade under 1970- och 80-talen, för att återigen öka något under 1990-talet. Ökningen bör dock ses med en viss försiktighet, eftersom siffrorna för 90-talet bygger på förstagångsinskrivna vid universitet och högskolor. Att ha registrerats på högskola är inte samma sak som att ha tagit en examen. Den ökande andelen högskolenybörjare med arbetarbakgrund och lågutbildade föräldrar skulle dock kunna vara början till en trend. Huruvida detta verkligen är en trend, och om den kommer att hålla i sig, blir synligt först om några år, när studenterna börjar ta examen. På sikt kommer man också att kunna fastställa om ökningen beror på förändringar på arbetsmarknaden, det vill säga att en ökning av studentantalet bara beror på brist på arbeten. En annan trend som man kan tycka sig skönja är att andelen kvinnor ökar bland barn till arbetare/lågutbildade, medan den minskar bland barn till högre tjänstemän/högutbildade. Detta kan bero på att flera traditionella kvinnoyrken försvunnit eller minskat kraftigt (till exempel undersköterskor, sjukvårdsbiträden eller sekreterare). Det kan emellertid också bero på en allmän ökande utbildningsbenägenhet hos kvinnor i arbetarklassen. Vård/omsorgsyrkena började bli bristyrken i början på 2000-talet. Om kvinnor tidigare valt att utbilda sig för att de blivit av med sitt arbete, borde deras utbildningsbenägenhet minska när utbudet av arbeten ökar. Å andra sidan är många av de yrken där det finns arbete sådana som kräver högskoleutbildning. Arbetarklasskvinnornas ökade andel av högskolestudenterna gör att de verkar tillhöra de mer utbildningsbenägna. Flera traditionella mansyrken, inom till exempel industrin, har också försvunnit. Trots detta minskar männens andel av högskolestudenterna .

Att ha invandrabakgrund är enligt de flesta undersökningar inte begränsande för benägenheten att läsa vid universitet. Fördelningen mellan olika invandrargrupper är dock mycket ojämn. Det är emellertid framför allt de olika invandrargruppernas varierande sociala bakgrund som gör att de i olika grad finns representerade i högskolan.

De argument som under 1900-talet förekommit i debatten kring snedrekrytering till högre utbildning (effektivitet, representativitet, rättvisa, social harmoni) måste under 2000-talet framför allt ses i relation till att utbildning blivit en normalitet. Utbildning (helst vid universitet eller högskola) blir då något som en samhällsmedborgare förväntas ha. Det blir också vad individen förväntar sig att behöva. Även om bara 13% av Sveriges befolkning hade examen från universitet 2000 betraktas utbildning som lösningen på många av samhällsproblem. Utbildning är ett medel sett ur statens synvinkel, för att man skall ”utbilda sig ur krisen”, göra ett ”kunskapslyft”, men också för den enskilda människan som vill förbättra sitt

utgångsläge på arbetsmarknaden är utbildning en lösning. För många unga människor är utbildning det viktigaste medlet att kunna forma sin egen livsbana. Utbildningen som en normalitet har blivit något av en samhällselig kraft, som påverkar medborgarna, och då kanske inte enbart positivt. Utbildning som en förutsättning för normalitet kan också vara en källa till frustration. Utan utbildning kan en människa betraktas som "utbildningslös" och kanske få det svårare att påverka sin situation.

I de följande kapitlen skall vi försöka se, hur tillvaron gestaltar sig för de studenter som befinner sig på en medelstor högskola. Undersökningen är gjord under en tid då utbildning kommit att betraktas mer och mer som en normalitet, samtidigt som den sociala snedrekryteringen fortfarande är ett faktum. I kapitel 9 ges sedan en bild av hur den sociala snedrekryteringen förändrats sedan det empiriska materialet samlades in.

3 Från snörmakare Lekholm till dagens klassresenärer. En kort översikt över främst svenska beskrivningar av klassresor

Begreppet “klassresenär” (och i viss mån även dess motpol “arvtagare”) har blivit vanligt förekommande både i sociologiskt och allmänt språkbruk under senare år. Nedan ges en kort beskrivning av begreppet och en kort historik över dess användning. Därefter kommer en kort sammanfattning av några centrala beskrivningar av klassresenärer och arvtagare. Inte bara beskrivningar från sociologi och etnologi tas upp, utan även exempel från skönlitteratur och journalistik berörs.

Denna avhandling är i och för sig inte bara en studie av klassresenärer. Mitt studieobjekt är varken klassresenärer *eller* arvtagare, utan i första hand olika studenters beskrivningar av olika *valsituationer* och av *mötet* med högskolemiljön. Dessa beskrivningar relateras i sin tur till bakgrund och tidigare erfarenheter. Trots detta blir klassresenärstudier och “arvtagarstudier” centrala för mina tolkningar. Det blir dessutom naturligt (och nödvändigt) att använda begreppen “klassresenär” och “arvtagare”.

3.1 Klassresenärer och arvtagare

Klassresenärer och klassresor...

Ordet “klassresa” finns första gången belagt i svenska språket 1894, men då (naturligtvis) i betydelsen “om resa som företages av skolklass”... (Svenska Akademiens Ordbok, SAOB) Nästa belägg i SAOB finns 1991, då begreppet används i den betydelse vi nu oftast lägger i ordet. En klassresa handlar först nu om att

byta social position. Ordet "klassresa" i denna betydelse introduceras enligt SAOB först i en artikelserie i Dagens Nyheter av Kari Molin och Britt Ågren, kallad "Klassad" (SAOB, arkivet). Artikelserien gavs senare ut i bokform under titeln "Klassresan" (Molin & Ågren 1991). Enligt Trondman (1994) används däremot termen "klassresa" i denna betydelse, att byta social position, för första gången på svenska i boken "Den kultiverade människan" av Jonas Frykman och Orvar Löfgren (1979). Spridningen utanför akademien kan troligen förläggas till 1990-talet, artikelserien i DN där termen introducerades hette "Klassad" och använde alltså inte ordet "klassresa". Det var först i samband med att den gavs ut som bok som termen "klassresa" användes i titeln. En intervju med Frykman, där han använder ordet "klassresa" i den aktuella betydelsen, ingår i både artikelserien och i boken, något som sannolikt bidragit till att lyfta fram begreppet.

Inom vetenskapen användes begreppet klassresa inledningsvis troligen mest inom etnologin. Exempelvis används det inte av sociologen Bengt Gesser i "Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning" (1985). Tidigare använde man ofta, när man ville ha en neutral term, just ordet "klassbytare". Så är fallet till exempel hos Swärd & al. (1968) eller Ambjörnsson (1988). Annars talade man om "social mobilitet", eller tidigare om "ståndscirkulation". Trondman (1994 s 21ff) ger en motivering till varför han vill använda just begreppet klassresenär och klassresa. Han anser att det har en mer neutral klang än många andra uttryck, till exempel "klassbytare", och ger dessutom en tydligare bild av att bytet av social position är mer än ett oproblematiskt byte av plats i samhället. För Trondman är det snarare fråga om en ibland krokig och lång resa mellan sociala positioner och identiteter. Trondman menar dessutom att uttrycket "klassresenär" är mer etablerat än "klassbytare", vilket möjligen inte var helt givet när han skrev det; uttrycket var ju nästan helt i etnologisk "ägo" under 1980-talet och början av 1990-talet (det användes förutom i Frykman & Löfgren (1979) också i Wigerfeldt (1981), Åström (1986) och Henriksson (1991). Man kan snarare säga att just Trondman är den som gjort begreppet etablerat.

Frånvaron av en regelbunden användning av ett ord motsvarande klassresenär före 1990-talet kan *dels* förstås som att det inte fanns något behov av ordet. Även om forskningen om social mobilitet troligen var mer omfattande *före* 1990 än *efter*, var den så gott som alltid beskrivas som av en kvantitativ karaktär, och man behövde sällan definiera enskilda personer som subjekt. *Dels* är själva förekomsten av ett begrepp, och möjligheten att använda det, något som gör att de fenomen som beskrivs kan komma under luppen. Genom att begreppet finns blir det dessutom möjligt att föra upp det till diskussion. Man kan tänka sig att förekomsten av en praktisk term i sig underlättar och bidrar till utveckling av forskningen inom området.

Ett ord motsvarande klassresenär på andra språk, med den neutrala, eller positiva laddning det har, är svår att hitta. Exempelvis använder Henriksson (1991) på engelska "social climber" där han på svenska skriver klassresenär.⁸

... och arvtagare

I internationell sociologi introduceras begreppet "arvtagare" (engelska "inheritor", franska "héritier") i Bourdieu & Passerons "Les Héritiers: Les étudiants et la culture" (1964), på engelska "The Inheritors - French students and their relation to culture" (1979). Termen arvtagare används för att beskriva de unga människor som lever i samma sociala position som sina föräldrar. Specifikt används termen för att beskriva de barn ur dominerande klasser som går vidare till högre utbildning, och därifrån vidare till dominerande sociala positioner, positioner som motsvarar deras föräldrars positioner. Däremot används i "Inheritors" inte någon term liknande "klassresenär". "Arvtagare" används inte speciellt ofta av Bourdieu i Inheritors, däremot förekommer ofta uttryck som "kulturellt arv" och så vidare. Märk att "kulturellt arv" innebär överföring av kulturellt kapital mellan generationer. I Sverige användes ofta, speciellt under 1970-talet begreppet "socialt arv" (till exempel Jonsson 1973). Då avsågs dock inte denna mer subtila överföring av kulturellt kapital, utan mer ett direkt övertagande av sociala positioner, i synnerhet sociala problem, i någon mån genom omgivningens förväntningar

Trondman (1994) använder termen "arvtagare" som motsats till "klassresenär", alltså för att beskriva barn som efter uppväxten stannar kvar i samma sociala kategori som sina föräldrar. Jag känner inte till någon före Trondman som använder termen i den betydelsen på svenska. Enligt Svenska Akademiens Ordbok har ordet använts 1837 av Esaias Tegnér i formen "Det ena släktet... de föregåendes arvtagare" (SAOB). Användningen är inte helt olik Trondmans, men Tegnér avser snarare att allmänt överta värderingar, och i ett ganska långt tidsperspektiv. Det specifika att ärva sociala dispositioner och kulturellt/socialt kapital får mig veterligt ingen term på svenska före Trondman.

⁸ Något man lägger märke till då man läser litteraturen om klassresor är att såväl vetenskapliga studier (Trondman 1994 och Frykman 1999) som journalistiska (till exempel Jordahl 2003) genomgående skriver klassresan i bestämd form - göra klassresan, inte göra "en klassresa". Eftersom "göra klassresan" känns otympligt och lite för dramatiskt används här i stället "klassresa", "att göra en klassresa", alltså obestämd form.

3.2 Skildringar av klassresenärer och arvtagare

En etnografisk infallsvinkel...

Såväl de skönlitterära som de mer vetenskapliga skildringarna av klassresor kan kategoriseras på olika sätt. Beskrivningen kan (som berörs mer ingående i kapitel 4) vara närmast etnografisk, som hos Trondman (1994) eller Wennerström (2003), och fokusera på att beskriva klassresenärernas specifika situation. Man försöker då beskriva just deras personliga, subjektiva upplevelse av att göra en klassresa.

... eller en mer relationistisk

Ett annat sätt att se på klassresenärer är en mer relationistisk infallsvinkel som Bourdieus. (1979) Man vill då försöka sätta klassresenärernas upplevelse av olika situationer i *relation* till arvtagares upplevelse av motsvarande situationer. Jämförelserna mellan, och de skillnader och likheter man kan upptäcka kommer då i fokus för undersökningen. Detta resonemang utvecklas vidare i kapitel 4. Den senast beskrivna typen av studier får naturligtvis inte samma djup i beskrivningen av den enskildes situation, men kan å andra sidan ge en mer nyanserad bild av hur klassresenärer förhåller sig till arvtagare. Jag skulle själv vilja definiera denna avhandling i den senare traditionen.

Beskrivningarna kan också kategoriseras utifrån sina resultat, eller hur klassresenärens situation som just klassresenär definieras och lyfts fram. Bilden kan vara ambivalent, eller till och med problemfylld, som hos Trondman (1994), Wennerström (2003), Frykman (1999) eller Jordahl (2003) där man visar på hur klassresenären känner utanförskap. Det finns emellertid också beskrivningar som pekar på det mer positiva, till exempel Holmström (2000) som i "Tre utbildningsberättelser" ger exempel på hur en klassresenär verkligen kan känna sig som "hemma" i sin nya miljö. Man har nått en position där man verkligen får syssla med det man vill, och umgås med dem man vill. Klassresenärerna känner helt enkelt att de har hamnat rätt i livet.

Och snörmakare Lekholm och hans idé då?

"Snörmakare Lekholm får en idé" (Hellström 1996), som utkom första gången 1927 har kallats "den svenska ståndscirkulationens stora roman" (Gustaf Hellström-sällskapet 2008). Den handlar om snörmakaren Lekholm (en snörmakare

tillverkade flätade uniformsdetaljer och gradbeteckningar) i en garnisonsstad, som en kväll sitter, lätt påstruken, och skryter för andra hantverkare och plötsligt försöker stuka vännerna med att hans bror och söner skall ta studenten. Han satsar först alla pengar han har på att låta sin bror studera. Brodern misslyckas dock med sin läkarexamen och tar senare sitt liv som 41-årig överliggare. Romanen handlar sedan om de vedermödor som snörmakarens studieambitioner för barnen innebär för honom och familjen. Snörmakaren själv blir fattig när man övergår till industriell tillverkning av gradbeteckningar, äldste sonen måste trots goda anlag sluta skolan av ekonomiska skäl och blir styckjunkare (högsta underofficersgraden vid artilleriet) och ägnar sin fritid åt att ge extralektioner i matematik åt yngre officerare. Hans söner i sin tur, snörmakarens sonsöner, lyckas slutligen ta sina examina och kan stoltsera med titlar som läkare och ingenjör.

Romanen är kanske egentligen mer en beskrivning av samhällsförändringarna 1850-1920 än en direkt klassresenärstudie. Den ger, som syns ovan, inte heller en oproblematiserad bild av den sociala mobiliteten. I Hellströms beskrivning uppstår det en hel del tragedier när man försöker ändra sin sociala position. Den handlar också om skammen att ha sociala ambitioner och misslyckas. Den pekar egentligen mer på avigsidorna än på möjligheterna med social mobilitet. Hellström framställer, enligt mitt förmenande, inte den sociala mobiliteten som något odelat positivt för samhället eller individen. Snörmakare Lekholm, med sina ambitioner, kan nog uppfattas som en lätt löjlig och tragisk figur. Klassresenärerna som framställs i boken blir inte heller nödvändigtvis lyckliga av sin resa. Det är inte den klassresenär vi föreställer oss idag, en framgångsrik person, som besekrat ett antal motgångar som Hellström ger gestalt.

Den problematiska klassresan

Det finns många andra exempel på hur klassresor beskrivs i skönlitteraturen, till exempel hos Thomas Hardy (*Jude the Obscure*, 1994), eller John Braines "Room at the Top" (1989) och "Life at the top" (1965). Något som är anmärkningsvärt är att klassresorna i dessa och andra böcker, liksom hos Hellström, beskrivs som mycket problematiska. Historierna har sällan något riktigt lyckligt slut, ofta slutar det med ren katastrof, eller i alla fall med en hel del ambivalens, som det ju också gör hos Hellström. Utan att gå närmare in på ämnet närmare kan man tänka sig att skönlitteraturen, som åtminstone fram till 1960-talet varit i borgerlighetens eller medel/överklassens ägo (i alla fall vad beträffar författarskapet), fått reproducera ett traditionellt borgerligt tänkande. Ett tänkande som bland annat inneburit att var och en bör stanna i den position han är mest lämpad för. De svenska arbetarförfattarna har däremot egentligen aldrig skildrat några klassresor. I arbetarförfattarnas program ingick ju att lyfta fram arbetarklassens liv, inte att skriva skildringar som kunde tolkas som en önskan att lämna arbetarklassen. Som jag kommer att beskri-

va längre fram har arbetarrörelsen egentligen inte haft som mål att befrämja social mobilitet. Arbetarrörelsens mål har varit att förbättra arbetarklassens villkor, och visa på klassens betydelse och rätt till inflytande. Man har däremot inte strävat efter att arbetare skall assimileras i andra sociala klasser. Ivar Lo-Johansson beskriver en påbörjad, och tragiskt misslyckad klassresa i "Geniet" (1947), men det är egentligen inte huvudpersonens sociala förflyttning som är orsak till misslyckandet eller bokens huvudsakliga ämne.

Ytterligare ett svenskt exempel på skildringar av fenomenet klassresa, som inte är lika problematiskt finns i Per Anders Fogelströms "Stadsserie", till exempel "Barn av sin stad". (Fogelström 2009). Där låter han en medlem i familjen adopteras av en välbärgad familj. Hans liv kan sedan kontrasteras mot den övriga familjens liv i arbetarklassen under 1900-talets olika skeden. Jag uppfattar det som ett litterärt grepp, för att kunna skildra även överklassens situation, snarare än en skildring av en klassresa.

3.3 "Bilderna av en klassresa" - klassresenärerna stiger in på scenen

En stor del av forskningen om social mobilitet under 1900-talet är av kvantitativ natur (en del av denna har redogjorts för i föregående kapitel). Under 1980-talet börjar, som nämnts tidigare, fenomenet belysas ur en kvalitativ aspekt inom etnologin, och klassresenärernas egna upplevelser och värderingar lyfts fram. Det är emellertid först genom Trondmans "Bilderna av en klassresa" som klassresan beskrivs mer utförligt, och ur ett kvalitativt perspektiv, inom sociologin i Sverige. Därigenom görs också en utförligare översikt över tidigare forskning om företeelsen, och en definition av begreppet. Trondmans fokus är klassresa *uppåt* genom *utbildning*. Klassresor kan naturligtvis ske både uppåt, nedåt och horisontellt, och kan även ske genom till exempel pengar eller yrkesstatus⁹. Så gott som alla de

⁹Klassresor *uppåt* eller *nedåt* innebär att man flyttar sig från en position med låg social status till en position med hög social status (eller tvärtom) – till exempel från arbetarklass till tjänstemannaklass. En *horisontell* klassresa innebär att man rör sig mellan positioner med motsvarande social status, men olika delar av samhället eller arbetsmarknaden. Ett svenskt exempel skulle kunna vara att förflytta sig från en uppväxt i småföretagarmiljö till att arbeta som sjuksköterska, eller att gå från ett hem med företagsledare till fria yrken (läkare, advokat) eller högre akademiker. Med Bourdieus begrepp (1984, 1986) skulle man beskriva det som att röra sig mellan positioner med motsvarande kapitalmängd, men olika kapitaltyper, till exempel från en position med ekonomiskt kapital till en position med kulturellt kapital. Bourdieus begrepp beskrivs närmare i kapitel 5.

föregående, kvantitativa studier som beskrivits tidigare i denna avhandling har handlat om snedrekrytering och chanser till utbildning uttryckt i procent och odds, medan Trondman lyfter fram individernas erfarenheter, i synnerhet av mötena med utbildningssystemet. Man kan alltså säga att det är först genom Trondmans bok som klassresenärernas egna erfarenheter av själva klassresan lyfts fram.¹⁰Till exempel beskriver Bourdieu (1979) egentligen inte studenternas upplevelser av mötet med universitetet relaterade till deras olika bakgrund, Bourdieu jämför i stället olika studentkategoriers mer generella uttalanden om konst, kultur och framtid. Bourdieus sätt att ställa grupper mot varandra är i en mening lik den som jag försöker använda i analysen av empirin denna avhandling. Jag vill då samtidigt försöka applicera en del av Trondmans livshistoriska perspektiv, och relatera till enskilda människors upplevelser.

Trondman behandlar vägen till högskolan och upplevelsen av att möta högskolan hos sexton barn ur arbetarklass. Hans beskrivning och analys av såväl bevekelsegrunder för studier, föräldrastöd och upplevelse av mötet med högskolemiljön är intressanta, inte bara för att de är de första utförliga på svenska, utan också för att de ger förslag på olika personliga skäl och orsaker till att "välja klassresa".

Bakgrunden till utbildningsvalet

Flera av de klassresenärer Trondman beskriver ger exempel på hur de på olika sätt mött kulturellt kapital i hemmet. Ofta är det fråga om litteratur, men även musik, konst och teater. Det kan ha varit fråga om en styvförälder med högre kulturellt kapital som varit inspirerande. Även familjer i umgängeskretsen och kamraters familjer kan anses ha tjänat mer eller mindre som "anticipatoriska referensgrupper" (Se exempelvis Merton 1968) som motiverat dem att senare välja studier.

¹¹

¹⁰Märk att hos Trondman är det själva klassresan, och dess betydelse för klassresenären som är i fokus. I föreliggande avhandling är det snarare ett antal "moment", eller skeenden som är i fokus.. Dessa moment utgörs av beslutet att studera, mötet med högskolan, valet av en mindre högskola.

¹¹Begreppet "anticipatorisk referensgrupp" används egentligen inte av Merton. I anslutning till resonemangen om referensgrupper (här kortfattat definierat som grupper individer jämför sig själva med) tas emellertid begreppet "anticipatorisk" (föregripande) socialisation upp. Detta innebär att man låter sina vanor och sina handlingar påverkas av en grupp man ännu inte tillhör, men vill tillhöra. Man kan då faktiskt säga att denna grupp utgör en "anticipatorisk referensgrupp".

Ett annat tema hos Trondman är att flera av de klassresenärer han beskriver har haft en, som Berger & Luckmann (1966) kallar det, misslyckad socialisation. En misslyckad socialisation identifieras utifrån att individens subjektiva förväntningar på framtiden och omvärlden inte stämmer överens med de objektiva förutsättningarna. Man vill göra något annat av sitt liv än vad som betraktas som normalt i uppväxtmiljö och omgivning. Detta härleds hos Trondman till relationsproblem med någon eller båda föräldrarna, vilket lett till att barnen strävar efter att bli något annat än vad de är "destinerade" till. Genom att det funnits en konflikt med föräldrarna, har barnen på något sätt kommit att få andra önskemål om hur framtiden skall gestalta sig. Ett sätt att förstå detta skulle kunna vara att föräldrarna, på grund av konflikten, inte fungerar fullt ut som socialisationsagenter, och barnen vill inte kännas vid det föräldrarna velat uppfosta dem till. Ett närbesläktat sätt att se på detta skulle kunna beskrivas med det Skeggs (1999) kallar "disidentifikation". Det begreppet beskriver ett förhållningssätt där man försöker definiera sig själv som något man vill vara, genom att beskriva sig som att *inte* ha vissa egenskaper, att *inte* tillhöra en viss grupp. För att själv kunna uppfatta sig positivt, och framställa sig själv positivt, blir det viktigt att göra sig olik föräldrarna, som då står för något negativt.

Mötet med högskolan

För högskolestudenterna i Trondmans beskrivning är mötet med högskolemiljön ett möte med något främmande. Man upplever intuitivt en känsla av utanförskap i den nya miljön. Ibland känner man att man inte är tillräckligt "kulturell", och att människor i högskolemiljön använder språk och uttryckssätt annorlunda än vad man är van vid. Klassresenärerna drabbas av otillräcklighetskänslor i den nya miljön. Samtidigt som man känner sig utanför, känner man också en fascination inför det nya. Mötet med högskolemiljön, och att leva i den innebär också att den egna smaken och stilen förändras. Klassresenären börjar själv förändras gentemot uppväxtmiljön, familjen och de gamla vännerna. Mötet med högskolan och arvtagarstudenterna väcker också en vilja att ta revansch - att visa att man inte är sämre än arvtagarna (Trondman 1994).

Att höra till två världar

Ett annat centralt tema för Trondman är klassresenärens position som "Marginal Man". Uttrycket är hämtat från den amerikanske sociologen Robert Park (enligt Trondman 1994). "The Marginal Man" är en person, som genom att lämna sin uppväxtkultur, och träda in i en annan kultur får två sociala tillhörigheter. Man har kvar rötterna och kunskaperna om sin uppväxtmiljö, samtidigt som man förvärvar

kunskaper om sin nya livssituation (till exempel som student eller högutbildad tjänsteman). Samtidigt som detta är något positivt, kan "The Marginal Man" aldrig fullt ut accepteras, eller känna sig trygg i sin nya miljö, och han lever i "marginalen" där. I den gamla miljön uppstår också ett utanförskap. Han har ju valt att lämna den gamla miljön, och därigenom i praktiken underkänt de förhållanden som råder där, och de människor som väljer att stanna kvar. Han kan aldrig återkomma fullt ut, utan lever i marginalen där också. "The Marginal Man" blir en person med två identiteter, och skulle man kunna säga med ett populärt språkbruk, två sociala kompetenser. Samtidigt lever "The Marginal Man" också med två utanförskap.

Trots att situationen för "The Marginal Man" leder till ambivalens visar Trondman på de möjligheter som öppnas för klassresenärerna. Han gör också en djupgående studie av de former av kulturellt kapital som den blivande klassresenären växer upp med, och som han menar initierar klassresan, och det kapital som klassresenärerna ackumulerar/investerar i under klassresans gång.

3.4 "Ljusnande framtid" - aktör, struktur och gränsöverskridande

Frykmans "Ljusnande framtid" (1999) är inte en direkt klassresenärsstudie, men den sociala mobiliteten har en central roll i boken, även om mycket annat också behandlas. Bland annat tar Frykman upp samhällets moralpanik kring skolan, och ordningen/oordningen i skolan under det sena 1900-talet. Även hos Frykman är klassresor genom utbildning i centrum, men Frykman följer inte, till skillnad från Trondman, enskilda klassresenärers livsbanor, utan ser dels till den sociala strukturens betydelse för att underlätta eller försvåra klassresor, dels till hur denna struktur påverkar skolelevens närmiljö. I viss mån studerar han den sociala strukturens inflytande i hemmet, men framför allt i skolan. Han försöker sedan bland annat se hur detta påverkar förutsättningarna för social mobilitet.

Sociala strukturer och samhällsanda

Frykman tar upp ett problem, som kanske kommit i skymundan på senare år, men som nämnts i föregående kapitel: Den sociala mobiliteten (genom utbildning) i Sverige har inte ökat i större omfattning sedan 1960-talet. När social och etnisk mångfald diskuteras vill man gärna tro att de insatser som gjorts från 1960-talet och framåt verkligen lett till en markant minskad social snedrekrytering. Som visats i kapitel 2 har den sociala snedrekryteringen varit i stort sett oförändrad sedan 1960- och 70-talen, bortsett från en liten förbättring under 1990-talet. Detta menar Frykman beror på den individualisering som genomsyrat samhället under 1900-

talets sista decennium. Han menar dessutom att individen under denna tid mer betraktats som en biologisk varelse än en social, och försöker se hur detta genom läroplanerna påverkat även skolan.

Överskridande - att bli något

Frykman betraktar skolan som en spelplan (jag skulle snarare använda ordet scen i Goffmans (1974) bemärkelse). Med utgångspunkt i ett stort intervjumaterial, omfattande skolminnen från 1930-talet och framåt, ser han hur individualiseringen av läroplanerna påverkat elevernas situation.

Frykman menar att skolan tidigare var en plats där man *blev något*. Skolans uppgift vara att ta in *barn*, utrusta dem med vissa färdigheter och förvandla dem till *elever*. Detta innebar, enligt Frykman, paradoxalt nog en frigörelseprocess. Övergångsprocessen, förvandlingen, innebar att man faktiskt kunde kopplas fri från en identitet som arbetare eller statare, och, på spelplanen/scenen skolan ta en annan roll (till exempel som studiebegåvad, blivande student och liknande positiva identiteter). Skolans form fram till 1960-talet mer eller mindre tvingade in elever en ny roll - elevrollen - även på det rent kroppsliga planet. (Den som har gått i skola på 1960-talet eller tidigt 70-tal kommer kanske ihåg gymnastiklektionernas "Stå på de vita prickarna!" eller det allmänna "Sitt upp, häng inte på bänken!"). Genom detta fick eleverna möjlighet att överskrida de gränser samhället i andra sammanhang höll dem inom Dessutom utvecklades deras förmåga till rollövertagande, och förmågan till anpassning till andra nya sociala miljöer ökade. Frykman använder begreppet *transcedens*, överskridande, för att beskriva dessa skeenden.

Skolan inriktar med en hög grad av individualisering eleverna på att *vara någon*, istället för att *bli något*. *Autenticitet* är ett centralt begrepp för att förstå vad som händer (i stället för *transcendens*). Elevernas möjlighet att "verkligen vara sig själva" är i centrum. Läroplanerna och diskursen om skolan betonar vikten av vars och ens specifika förutsättningar, och att man skall få utvecklas efter dessa, i egen takt och i egen riktning. I alla sammanhang görs anpassningar till den enskilde elevens möjligheter, och stor vikt läggs vid att ägna sig åt elevens *personlighet* - inte åt dennes kunskapsinhämtning. En ökad hänsyn till vars och ens egna förutsättningar och unika personlighet är naturligtvis bra - men det innebär också att möjligheterna eller uppmaningarna till överskridande - till att *bli något annat* - minskar. Både möjligheterna och inspirationen till klassresor (i alla fall klassresor i sociologisk bemärkelse) minskar enligt Frykman.

Frykman ger avslutningsvis en bild av hur inträdet i studiemiljön sett ut för pojkar med arbetarbakgrund respektive borgerlig bakgrund. För pojkarna från över- och medelklass handlar det om likhet, om att helt enkelt bli som pappa. Detta är inte helt av godo, det innebär ju en begränsning i valmöjligheterna när utbildning är ett

så givet alternativ. För arbetarklasspojarna är utbildningsvalet mer problematiskt. Det handlar för dem om att fjärma sig från traditionella arbetarklassideal, att läsa i stället för att arbeta, och att faktiskt bli *olik* pappa. Detta leder till svårigheter, och till att mamman i stället får ett större inflytande över pojkarna. Den som studerar förknippas dessutom med omanlighet av kamraterna i sin gamla sociala klass, eftersom han genom att göra sig olik pappan samtidigt förkastar en del av de traditionella manlighetsidealen. Mamman som uppmuntrare av studier är en central person för att initiera en klassresa, vilket även Trondman (1994) har visat på.

Tyvärr ger inte Frykman någon liknande analys av flickors väg till högre studier (kanske för att högre studier först under de senaste 50 åren blivit en angelägenhet även för kvinnor, och att han därför eventuellt saknat empiriska data).

3.5 “Den kvinnliga klassresan”

Den senaste större svenska vetenskapliga beskrivningen av klassresenärer är Wennerströms “Den kvinnliga klassresan”(2003). Den skiljer sig i ett par avseenden från de föregående. Den handlar uteslutande om kvinnor, och den behandlar inte bara klassresenärer som bytt position genom utbildning, utan även kvinnor som “rest“ genom giftermål eller arbete. Detta gör att den hamnar lite i en särställning gentemot de andra studierna.

Wennerström betonar de inre drivkrafterna hos de kvinnliga klassresenärerna - en vilja till förändring av livssituationen, förknippad med revanschlusta och ilska över att vara i en dominerad position. De ger också uttryck för en ambivalens över vad som hänt dem - främlingskapet inför såväl den nya miljön som ursprungsmiljön. Likväl är kvinnorna överlag positiva till den position de uppnått - de ångrar inte sin klassresa. Wennerström visar också hur kvinnorna lyckas skapa sammanhang i sitt liv efter de förändringar klassresan innebär.

3.6 Fin nog? - en journalistisk utblick

I “Klass - är Du fin nog” (2003) beskriver kulturjournalisten Anneli Jordahl dels sina egna upplevelser av att med ursprung i arbetarklass studera på universitet och röra sig i de dominerande klasserna, dels redovisar hon intervjuer med såväl klassresenärer som arvtagare. Jordahl bygger inte i så hög grad sin analys på hur förmågor och objektiva/upplevda valmöjligheter begränsar handlingsmöjligheterna för ungdomar med arbetarursprung. Hon lägger i stället stor vikt vid hur självförtroendet, och tilltron till att klara av högre studier är starkt begränsad bland barn ur arbetarklassen. Hon visar i flera sammanhang på hur barn från arbetarklassen

kommer till korta eller upplever utanförskap i över- och medelklassmiljöer, och hur bristande kulturell kompetens ger upphov till otillräcklighetskänslor.

Hon har dessutom intervjuat en arvtagare, och visar intressant nog även på de känslor arvtagare kan uppleva av att inte räkna till, eller att inte uppfylla de förväntningar som föreligger både från den närmaste sociala omgivningen, och från samhället, på en person med en viss bakgrund och ett visst namn. Hon visar också på hur uppförandekoder från dominerande klasser (till exempel att resa sig när en dam kommer in i rummet) vållar förvirring när de tillämpas i miljöer där de inte är förväntade. (Intervjun i fråga är med David Lagercrantz, son till Olof Lagercrantz.)

3.7 Överklassen i Sverige

Annette Kullenbergs “Överklassen i Sverige (1995) utkom första gången 1974, och utgavs igen 1995 med ett nytt förord. Kullenbergs bok är speciell, just genom att den kritiskt granskar överklassen. Kullenberg gör genom intervjuer med personer ur överklass och adel en analys där hon visar på de förhållningssätt som är specifika för dessa grupper. Hon visar att för dessa människor är mycket givet i valet av livsbana. Man har genom sin uppfostran förvärvat kunskaper och vanor som är nödvändiga för att kunna erkännas som en medlem av de dominerande klasserna. Hon synliggör flera av de koder som gör att medlemmar av eliten kan identifiera varandra, och dessutom sortera bort dem som inte hör dit.

I förordet till andra upplagan problematiserar Kullenberg något som lämnas utan närmare eftertanke i de övriga studierna som nämnts här, nämligen vilka “de andra” som figurerar i många klassresenärsbeskrivningar är. Det är fråga om dem som inte är arbetarklass eller klassresenärer. I de studier som beskrivits tidigare är det “barn ur arbetarklass”, eller “barn med arbetarursprung” som är studieobjekten, och man beskriver hur de känner sig annorlunda. Frågan man ibland ställer sig är vilka det är som dessa jämför sig med och vilka de känner sig annorlunda gentemot? Kullenberg visar på hur dessa “andra”, “de däruppe”, utgör en ganska mångfasetterad grupp. De tidigare relaterade studierna sätter arbetarursprunget i motsats till vad man oftast kallar medelklass, medan Kullenberg visar på hur de dominerande klasserna i Sverige egentligen är en verklig *överklass*, även om begreppet sällan nämns i media eller samhällvetenskap. Det finns i stället en tendens att ställa arbetarklass mot medelklass. I förordet berör hon också begreppet övre medelklass gentemot överklass, och visar hur den “verkliga överklassen” fortfarande särskiljer sig från medelklassen. Det handlar inte bara om ekonomiskt kapital, utan om det sociala och symboliska kapitalet (se vidare kapitel 5), om förhållningssätt, språk och stil som skiljer ut de traditionella eliterna från det övriga samhället.

Det ovanstående resonemanget problematiserar egentligen också begreppet klassresenär (vilket inte Kullenberg direkt gör eftersom det ligger utanför ämnet för hennes bok). Att utvidga eller förtydliga definitionerna av överklass, övre medelklass och medelklass kan sannolikt berika klassresenärsresonemangen, vilket jag dock inte haft möjlighet att göra i denna studie. Var börjar klassresenärens resa? Var går gränsen mellan arbetarklass och medelklass idag? Och vart reser man i (på?) sin klassresa? Om man reser genom utbildning kan slutmålet vara både medelklass, övre medelklass och ren överklass - en akademisk utbildning kan leda till exempelvis läkarexamen, socionomexamen eller bibliotekarieexamen, vilka alla förknippas med olika sociala slutpositioner.

3.8 Pierre Bourdieu - arvtagares och nykomlingars olika kulturella kapital

Bourdieu & Passerons "The Inheritors" (1979) (franska "Les Héritiers" 1964) kan tyckas vara en ganska ålderstigen studie i jämförelse med de övriga studierna som tidigare rekapitulerats, men samtidigt har den en del egenskaper som gör att den bör tas med i denna genomgång. Den innehåller både kvantitativa och kvalitativa data. Det handlar dels om data från franska motsvarigheter till ungefär SCB och Högskoleverket, dels om surveyer och intervjuer genomförda av Bourdieu & Passeron själva. Dessutom bygger studien på data insamlade av sociologistuderenter under Bourdieus och Passerons ledning, vid de olika universiteten i Lille, Paris och Sorbonne. Studien är intressant därför att den i såväl kvantitativ som kvalitativ analys bygger på jämförelser mellan klassresenärer och arvtagare och den har således ett tydligt relationistiskt perspektiv.

Studien handlar bland annat om hur förhållandet till kultur skiljer sig åt mellan olika grupper av studenter. Kultur används här i en snävare bemärkelse än vad Bourdieu använder senare, i till exempel "Distinktionen" (1984). I "Héritiers" handlar det om inställningen till finkultur som modern teater, jazz mm, och hur förmågan att hantera studiemiljön skiljer sig åt mellan olika grupper med olika social bakgrund.

Bourdieu & Passeron visar på hur det bland studenter finns en specifik studentkultur, som skiljer sig från kulturen i samhället i stort, en kultur med annorlunda värderingar. De lyfter fram hur förtrogenheten med dessa specifika studentvärderingar skiljer sig åt mellan grupper med olika bakgrund. Studentkulturen behärskas bättre av studenter som kommer från miljöer (dominerande klasser) som är förtrogna med den traditionella "finkulturen". Detta påverkar i sin tur dessa studenter möjligheter att ta del av utbildningen fullt ut, att träffa rätt val, och att skapa kontakter för livet efter utbildningen. Bourdieu & Passeron visar också på hur förmågan att möta studentsituationen och de påfrestningar denna innebär är myck-

et bättre för barn med studietradition i hemmet. Studenter från studievana miljöer har också en förmåga att göra "rätt" studieval när många universitetsutbildningar devalueras genom att antalet utbildningsplatser ökar, och fler och fler får tillträde till dessa tidigare exklusiva utbildningar.

Bourdieu & Passerons studie visar egentligen inte på de problem studenter med lågutbildade föräldrar *själva upplever*, utan snarare hur de på olika sätt kommer till korta *sett i förhållande till* studenter från dominerande klasser. Samtidigt bör man vid läsningen av Bourdieu & Passeron vara medveten om att bokens syfte primärt *inte* är att *skildra* klassresenärer och arvtagare, utan att kritiskt utvärdera utbildningssystemet, i synnerhet universitetsutbildningen.

3.9 Sammanfattning

De ovan beskrivna undersökningarna har egenskaper som både förenar och skiljer. Alla är mer eller mindre kvalitativa studier, alla sysslar med hur människors klasstillhörigheter påverkar dem, hur klassbakgrund skiljer ut människor från varandra och påverkar deras möjlighet att hantera olika situationer. Trondman och Wennerström ser på livsbanan, och på orsaker till mobilitet medan Frykman fokuserar på hur klassresan är möjlig. Frykman betonar dessutom yttre förutsättningar, alltså klassresenärens sociala miljö i ett bredare sammanhang, medan Trondman och Wennerström ser till både inre och yttre förutsättningar. Hos Trondman, Frykman och Wennerström är den stödjande och uppmuntrande modern en central figur. Både Trondman och Wennerström belyser strävan efter revansch. Bourdieu ser till hur klassresenärens möjligheter begränsas, medan flera av de andra också visar på hur möjligheter öppnas genom en klassresa

Hos Jordahl lyfts faktiskt inte bara problemen klassresenärer upplever fram, utan även de problem folk ur de dominerande klasserna kan uppleva i olika miljöer. Kullenbergs bok är liksom Trondmans en beskrivning av etnografisk karaktär, där Kullenberg visar på den dominerande klassens förmåga att upprätthålla status av "numerus clausus" - en grupp till vilken det ges begränsat tillträde.

Frykman och Bourdieu är extra intressanta för denna avhandling, eftersom de tar upp både klassresenärer och arvtagare, Frykman lägger i sina resonemang fokus på uppmuntran, omgivning och identitet, medan Bourdieu behandlar de kulturella aspekterna.

4 Att studera klassresenärer, arvtagare, situationer, intentioner och följder

Vid studiet av relationen mellan social och etnisk bakgrund och utbildningsval är det flera aspekter som blir aktuella att ta hänsyn till. Det samma gäller när man undersöker individers subjektiva upplevelser av olika företeelser, och relaterar upplevelsen till personernas bakgrund. Både det praktiska tillvägagångssättet, och tankarna *bakom* tillvägagångssättet måste beaktas noga. I det följande kapitlet skall jag försöka belysa något av detta, varför analysen gått till som den gjort och hur frågor och svar vuxit fram under arbetet. Avslutningsvis görs även några reflexioner kring hur jag och mina intressen påverkat resultatet.¹²

¹²Man använder regelmässigt ordet “analys” för att beskriva den process då man plockar fram det väsentliga ur ett empiriskt material. Att “analysera” betyder egentligen “sönderdela”. Conan Doyle (1996) låter i “A Study in Scarlet” Sherlock Holmes beklaga sig över att så många människor har förmåga till “syntetiskt tänkande”, men så få till att “analysera”. Ofta består forskningen emellertid inte av att plocka sönder data, utan minst lika ofta av att *slå samman* enheter (syntetisera), och kanske få ett resultat som säger mer än de enskilda beståndsdelarna. Man följer ett spår och drar slutsatser av vad de olika spåren betyder tillsammans, i stället för att “plocka isär”. Jag skulle vilja säga att en sådan lyckad syntes har skapat ett begrepp, och att det ofta är syntes, snarare än analys man sysslar med, i alla fall inom samhällsvetenskapen. Jag kommer dock fortsättningsvis att använda ordet “analys”.

4.1 Val av undersökningsenhet och studieobjekt - begränsningar och möjligheter

Studieobjektet

Flera studier av social mobilitet (till exempel Trondman 1994, Wennerström 2003, Frykman 1999) använder en livshistorisk metod. Man betonar vikten av att betrakta mobiliteten som en process, och det är själva klassresan som är studieobjektet. I undersökningarna studerar man olika individer och deras livsbanor, och beskriver klassresan. För att använda en terminologi som oftare används i rent kvantitativa undersökningar är i dessa studier klassresenärer undersökningsenhet, studieobjektet är klassresan.

I föreliggande avhandling är syftet att undersöka olika gruppers förhållningssätt till ett antal företeelser och institutioner (orsaker till studier, mötet med och vistelsen i högskolemiljön och värderingen av den mindre högskolan). Metoden blir alltså inte livshistorisk i den betydelsen att man redovisar ett antal specifika personers väg till att hamna i en viss situation. I stället är det individernas *beskrivningar av olika situationer* som studeras. Upplevelserna av dessa situationer sätts i relation till vad aktören uppger har varit bakgrund eller orsak till handlingen eller situationen. Beskrivningarna sätts också i relation till aktörens egen sociala position.

“Undersökningsenhet” kan då i stället sägas vara handlingar, situationer eller till och med processer - beslutet att studera, vistelsen på högskolan, valet av en mindre högskola. Den enskilde aktören blir då egentligen inte studieobjektet, utan fokus i studien blir istället att lyfta fram olika *typiska sätt att agera* eller typiska beteenden i specifika situationer, inte typiska *aktörer*.

Detta gör att intervjupersonens bakgrund blir intressant på ett annat sätt än när den livshistoriska metoden används. Typiska handlingsmönster har kunnat relateras till olika bakgrunder och bildat kategorier och modeller. De *gemensamma* egenskaperna har varit av större intresse än det individspecifika, inte därför att individens upplevelser är ointressanta, utan för att kunna hitta aspekter som är gemensamma för den aktuella gruppen som helhet.

Utifrån det material som finns, och med de teoribildningar som används, som huvudsakligen har en handlingsteoretisk ansats (se vidare kapitel 5), är det naturligt att i praktiken ha handlingen som studieobjekt.

Bourdieu's "Inheritors" (1979) som beskrivits i föregående kapitel är ett exempel på hur handlingar (och även förhållningssätt, i stället för livshistorier) fokuseras i användandet av det empiriska materialet. Bourdieu använder sig av ganska summariska bakgrundsbeskrivningar (ungefärlig ålder och en grov yrkeskategorisering

för den sociala bakgrunden), och använder sig sedan av de övergripande kategorierna borgerliga och folkliga klasser. Bourdieu använder ett liknande arbetssätt i till exempel "Distinction" 1984, men där liksom i till exempel "Outline of a Theory of Practice" (1977) är själva handlingen den enda redovisningen av empiriskt material. Han ger inga sammanhängande beskrivningar av personers bakgrund.

Även Beckers "Boys in White" (1961), som också visar sig bli relevant i denna avhandling, och beskrivs närmare i kapitel 8, har inte individ, utan förhållningssätt, som studieobjekt. Det väsentliga är hos Becker inte de enskilda studenternas utveckling, utan hur deras gemensamma förhållningssätt utvecklas. Becker driver detta längre än vad Bourdieu gör, och ägnar egentligen hela studien åt just de sociala processerna. De enskilda personerna blir i Beckers framställning i hög grad närmast exempel, eller representanter, för det typiska för gruppen.

Att lägga en grund för analysen

Redan från början var, som nämnts, mitt syfte att studera olika grupper förhållningssätt till olika företeelser eller situationer. Intervjuguiden, som först konstruerades för att användas i utredningen "Mångfald i högskolan" (SOU 2000:47), gjordes med ett allmänt utbildningssociologiskt perspektiv. Den utgick inte från någon särskild teori, även om Bourdieus tänkande färgade en del av frågorna. Ett begränsat intresse för kulturell bakgrund fanns i intervjuguiden, till exempel frågades efter läsvanor i hemmet. (I backspegeln kan jag dock se att en bredare beskrivning av kulturvanor i hemmet, till exempel konst, film mm. kunde varit av stort intresse.) Likaså (vilket till exempel Bourdieu (1984) betonar) borde *arten* av det kapital som finns betonats i frågorna. Man borde försökt få reda på i detalj *vad* som lästes och så vidare, inte bara *att* det lästes.

Att utgå från en teori eller att arbeta intuitivt?

Starrin & al. (1991) menar att det inte finns en helt "teorifri empiri". Det mesta av vetenskapligt tänkande, eller "frågende" är mer eller mindre "teoripåverkat" från början. Själva tanken på ämnet ger anknytningar till tidigare erfarenheter eller teorier som forskaren känner till. Samtidigt är det anknytningen till teorin som kan öppna för fler frågor i själva analysen. Starrin & al använder termen "spårhundsbegrepp" om begrepp som kan ligga till grund för inledande frågeställningar. I detta kapitlet är, som nämnts, syftet att försöka redogöra för hur analysen gått till, och hur teorianknytningen skett. Detta är inte helt lätt att redogöra för. Mycket upplever jag har skett intuitivt, samtidigt som analysen mynnat ut i en användning av teorier som är välbekanta för mig. Det empiriska materialet är dock inte sam-

manställt med det direkta syftet att använda dessa teorier. Känslan jag har är trots allt att det empiriska materialet valt sin teori, än att teorin valt material.

Intuition och abduktion

Begreppet *abduktion* har använts i många metodologiska sammanhang. Jag skulle vilja säga att det använts så mycket att det nästan "misshandlats". Abduktion brukar ses som ett alternativ till *induktion* (att dra slutsatser ur empiriska iakttagelser) och *deduktion* (att dra slutsatser från teoretiska förutsättningar, och eventuellt tillämpa dessa på ett empiriskt material). Abduktion beskrivs ofta (till exempel av Alvesson & Sköldberg 1994) som en process där det pågår ett växelspel mellan teori och empiri. En fråga kan ta sin utgångspunkt i teori, relateras till empiri, teorin omformuleras sedan, leder till nya frågeställningar, tillämpas åter på empirin och så vidare. Detta liknar i mina ögon mer det förfarande Aspens (2007 s93-95) kallar "att sätta teorin inom parentes". Med detta menar Aspens att man under arbetets gång kanske måste bortse från den teori eller den begreppsapparat man utgått ifrån för att kunna pröva nya frågeställningar, som kanske ifrågasätter den ursprungliga teorin. Det system av begrepp, eller den teori som använts i initialskedet kan visa sig otillräcklig, eller kan motsägas av det empiriska materialet. Bortsett från detta vill jag hävda, att för att hitta en mer specifik och, kanske "ursprunglig" definition av begreppet abduktion bör man gå till Charles Peirce.

Begreppet abduktion går egentligen tillbaka till Aristoteles, men dess moderna användning härrör framför allt från den amerikanske pragmatiska filosofen Charles Peirce (1839-1914). Peirce arbete med att utveckla begreppet var egentligen en strävan att förena kreativitet och logik, att kombinera intuition eller instinkt med logisk slutsats (Paavola 2005 s 131). Abduktionen är ett sätt att *dra slutsatser av en upptäckt* snarare än att *generalisera eller dra slutsatser från en mängd data* som i induktion. Peirce använder termen "förvånande faktum" ("surprising fact") för det som observeras. Utifrån detta finns det sedan "anledning att förmoda" ("reason to suspect") att ett sammanhang eller en regel föreligger (Chauvré 2005). Att upptäcka är det centrala "verktyget" och sedan dras en slutsats av själva upptäckten. *Abduktiv instinkt* kallar Peirce det man använder sig av då sammanhanget eller regeln upptäcks i abduktionen.

Peirce skiljer på olika former av instinkt som grund för abduktion i ett ganska komplext resonemang, och han delar in den i olika kategorier, som han utvecklade och förändrade under en lång tidsperiod (se till exempel Paavola 2005 134ff). Det hela kan emellertid sammanfattas med att Peirce menar att den instinktiva förmågan till abduktion kan vara:

- a. En delvis inlärd, delvis ärvd förmåga
- b. En insikt, som nås genom iakttagelser
- c. Gissningar som kommer ur *omedvetna* iakttagelser

Peirce gav inget avgörande uttalande om vilken av ovanstående former som han betraktade som en slutgiltig definition, utan de bör betraktas som kompletterande och överlappande. Den sistnämnda formen bygger alltså på observationer som man gjort, och som man relaterar till kunskaper och förmågor som man antingen inte vet att man förvärvat, eller inte fullt ut vet att man använder i det specifika sammanhanget. Med ett modernt språkbruk skulle man kunna säga att termen “tyst kunskap” ligger i närheten.¹³

När empirin hittar sin teori

Jag menar att abduktion i Peirce’ betydelse är ett sätt att förstå hur jag har fått min empiri att kunna kopplas samman med relevanta teorier. Studien av materialet har väckt sociologiska instinkter, som mer eller mindre kunnat relateras till befintliga begrepp. Utifrån läsningen av materialet har, via “upptäckens väg”, olika teorier, som från början inte var avsiktligt tänkta att användas, kommit till tals. (Man skall naturligtvis inte bortse från att det är begreppsapparater som jag är välbekant med, vilket ju också är en förutsättning för de “gissningar ur omedvetna iakttagelser” som refereras ovan.)

De grundläggande kategorierna kom definitivt fram genom ett abduktionsliknande förfaringssätt, byggt på upprepad genomläsning av intervjumaterialet, bildande av empiriska kategorier, och sedan en upptäckt av vad dessa kategorier kan stå för teoretiskt. Sedan vill jag i och för sig tänka mig tänka mig att det i mycket tillämpning av teori finns ett “parentessättande” i Aspers (2007) betydelse, där man tar en blick på materialet “utifrån” och låter nya frågor värdera resultatet och analysen.

4.2 Att ta tag i och begripa

I inledningsskedet lästes/lyssnades intervjuerna igenom ett flertal gånger. Eftersom det grundläggande syftet var att se hur olika studentgrupper förhåller sig till olika företeelser (skäl att läsa, uppfattning om högskolemiljön, relation till den mindre

¹³Se till exempel Rolf (1991)

högskolan.) gjordes inledningsvis en tillfällig kategorisering efter kön, etnicitet, utbildningsprogram och föräldrarnas högsta utbildning (utbildningen kategoriserades efter grundskola, gymnasium eller universitetsutbildning om 120p, eller motsvarande). Efterhand som läsningen fortgick visade sig vissa kategorier vara betydelslösa (till exempel att skilja mellan olika utbildningsprogram). En del kategoriseringar fick göras om (det visade sig till exempel gå en gräns i “uppmuntran till studier” vid 80 poäng, inte 120).

Tillvägagångssättet skulle lite vanvördigt kallas för “bakvänt”. Olika kategorier av uttalanden och förhållningssätt “spåras” till det sammanhang de kommer ifrån. De första analyskategorierna utgörs av kluster av förhållningssätt, som sedan kan kopplas samman till det som får utgöra någon sorts bakgrundsvariabler.

Interaktionistiskt eller relationistiskt perspektiv?

Som nämnts försökte jag inledningsvis (och detta skedde naturligtvis parallellt med kategoriseringen ovan) att direkt studera olika gruppers förhållningssätt till olika företeelser. Varje grupps förhållningssätt beskrevs och analyserades var för sig. Detta innebar ett deskriptivt förhållningssätt, som egentligen inte i högre grad skilde sig från de tidigare studier som nämnts i föregående kapitel. Mycket blev statiska beskrivningar av individer eller grupper av individer. En idé var att försöka se hur dessa individer (eller grupper av individer) interagerade med, eller förhöll sig till, högskolan som objekt.

Detta sätt att se på data visade sig emellertid fungera ganska dåligt. Mycket av intervjupersonernas utsagor blev svåra att göra förståeliga, och det blev i ganska hög grad uppräknningar av uttalanden. Efter ganska mycket omläsande av både det empiriska materialet och min skrivna text och analys, började jag i stället se på materialet på ett annorlunda sätt, som snarare visade sig vara relationistiskt.

Ett relationistiskt perspektiv

Begreppet relationistisk har använts i flera sammanhang inom sociologin på senare år. Israel (1998, 1999) betonar vikten av att betrakta socialpsykologiska teorier ur ett relationistiskt perspektiv. Bourdieus teorier och begreppsapparat är likaså ett exempel på ett relationistiskt teoribygge (Bourdieu 1990, Prieur & Seetoft 2006). Prieur & Seetoft (2006 s211ff) lyfter fram några väsentliga aspekter av Bourdieu som de menar i någon mån kommit i bakgrunden i skandinavisk sociologi (kanske i synnerhet i svensk, min anmärkning).

För det första betonar de att Bourdieus teori i första hand är *handlingsteorier*. Teorierna och begreppen är i första hand skapade för att förstå individers handlingar,

och även förstå orsakerna till dessa handlingar. Dessa orsaker kan mycket väl ligga utanför aktörens omedelbara medvetande. Handlingar kan få mening för forskaren när han eller hon sätter dem i relation till individens position i den övergripande sociala strukturen. När en persons handlingar betraktas i skenet av dennes sociala omständigheter, kan andra orsaker och konsekvenser bli synliga, än de som är omedelbart medvetna för aktören. (Priour & Seetoft 2006 ss 23-69)

För det andra påpekar de att Bourdieu själv använt sin begreppsapparat främst i kvantitativa studier. I Skandinavien har Bourdieu i stor utsträckning använts i rent kvalitativa studier. Priour & Seetoft (ibid) menar att begreppen blir meningsfulla när de tillämpas på relationer mellan grupper, och när eventuella kvalitativa data sätts i relation till de kvantitativa uppgifterna. Å andra sidan kan man se (min anmärkning) att kvalitativa utsagor ofta är av stor betydelse för att tydliggöra analysen hos Bourdieu, till exempel i "The Inheritors" (1979) där intervjuer hela tiden ledsagar analysen, och fördjupar den. Likaledes är kvalitativa utsagor viktiga i "Distinction" (1984 till exempel ss 257-459) där långa individuella beskrivningar kompletterar texten. Därmed är det dock inte sagt att Bourdieu bygger sitt arbete på en kvalitativ analys. Jag vill snarare understryka att kvalitativa data är viktiga.

Det relationistiska perspektivet har, paradoxalt nog, gjort det möjligt för mig att ge de individuella utsagorna en större betydelse. De har också gjort det möjligt att, i någon mån, komma förbi att fastna i att bara beskriva den betydelse intervjupersonernas uttalanden får för just mig. De har fått en del av sin betydelse av hur de har kunnat läsas *i relation* till andra utsagor.

Det fortsatta tillvägagångssättet

I den fortsatta analysen försökte jag utgå från några olika källor, dels utanför det aktuella empiriska materialet, dels bland intervjuerna. Genom att först studera offentlig statistik kunde jag se hur olika grupper förhöll sig inbördes, både bland universitet i hela Sverige och vid högskolan i Halmstad (till exempel avseende etnisk bakgrund och utbildningsbakgrund).¹⁴ Det blev därigenom väsentligt för mig att till exempel se till föräldrarnas *utbildning* i högre grad än deras *inkomst*. Likaså kunde man se på förhållandet mellan etnisk bakgrund och högre utbildning, och fördelningen av kön. De *förändringar över tiden* som sker i fördelningen av hög-

¹⁴De närmare resonemangen kring förhållandet inkomst-yrke-utbildning, och andra aspekter som nämns kortfattat i detta avsnitt tas upp mer ingående i de följande kapitlen. Att de finns nämnda här är endast för att visa på hur analysen kommit att ske. Det konkreta tillvägagångssättet vid själva intervjuerna finns redovisat i kapitel 5.

skolestuderandes bakgrund blev också en intressant aspekt. Andelen studenter med lågutbildade föräldrar ökar, men mycket sakta, samtidigt som andelen *kvinnor* med lågutbildade föräldrar visade sig öka mer än andelen män med motsvarande bakgrund.

Även i intervjumaterialet gick det att urskilja de grupperingar jag kunnat observerat i statistiken, som till exempel skillnaderna mellan barn till hög- och lågutbildade, mellan män och kvinnor, och mellan olika grupper med invandrarbakgrund. Skillnaderna här skall dock inte förstås i numerär, utan i förhållningssätt. I många fall hade jag redan observerat skillnaderna mellan grupper av intervju personer, men inte kunnat göra dem förståeliga för mig själv. Man skulle säga att statistikläsningen tankade mig med intuitiva kunskaper, som gjorde det möjligt att använda abduktion.

Genom att relatera mina grundläggande frågeställningar till dessa aspekter, kunde jag fördjupa analysen av mitt material, och hitta nya sätt att gå in och analysera intervjuerna. I detta skede kunde kategoriseringen finslipas ytterligare. Vissa kategorier kunde slås samman, och i vissa fall kunde nya bildas.

En annan väsentlig aspekt har varit att redovisa materialet så öppet som möjligt. Så långt som möjligt har strävan varit att lyfta fram inte bara det anslående, utan även eventuella motsägelser, och försöka koppla även dessa till begreppsapparat. Glaser & Strauss' (1967) ord om att alla data måste passa in, annars måste teorin förkastas, är kanske lite extrema, men jag har faktiskt sökt omsorgsfullt även efter motsägelser.

Att välja en teoretisk anknytning

“The charge has been made against sociology that it has the greatest number of concepts and the least knowledge. I hope never to be chosen to deny this charge and prove the opposite.” (Blumer 1969 s169)

Att göra en teoretisk anknytning är att skaffa sig tillgång till en uppsättning sammanhängande begrepp. Dessa har, enligt mitt förmenande, inte bara till uppgift att *förklara* de data man hittat, utan också att generera nya frågeställningar. Genom att tillämpa ett begrepp empiriskt, kan man se om något i empirin kan relateras till beslätade begrepp (lika väl som man kan börja i empirin och se hur själva empirin förhåller sig till andra teoretiska begrepp, eller kanske helt andra teorier).

Blumer (1969 s163) menar att ett vetenskapligt begrepp har tre ändamål:

För det första att öppna upp för nya sätt att förstå ett material, för det andra att fungera som ett verktyg, och slutligen, för det tredje att hjälpa till med att dra slutsledningar och möjliggöra spekulationer om ny kunskap. Blumer använder i sitt resonemang kring begrepp och deras avvändning det engelska ordet "concept" (begrepp). Blumer betonar ordets släktskap med ord som "conceive" (tänka ut, komma på, formulera), "conception" (föreställning, begrepp), "perception" (intryck, iakttagelse) och "perceive" (bli medveten om"). (Blumer 1969 s 155 ff) Morfemet "cept" i dessa ord kommer från latinets "capere" - ta eller gripa). I svenskan finns faktiskt samma relationer - ordet "begrepp" är besläktat med "begripa", och båda orden kommer av "gripa" eller "ta". Prefixet "be-" har den ursprungliga betydelsen "om" eller "omkring". Att "begripa" är alltså egentligen att kunna "ta" eller "hålla om något" inte bara att förstå något. Den exakta betydelsen att "hålla om något" hade "begripa" i svenskan fram till medeltidens slut. (SAOB) För övrigt hade "begrepp" fram till 1600-talet ungefär samma betydelse som "grepp". (SAOB) Den här (bokstavligt talat) handfasta betydelsen hos orden "begripa" och "begrepp" fjärrar sig i mina ögon ganska långt från den abstrakta relation man ibland kan ha till fenomenet "begrepp" i sociologin i dag. Blumer (1969) skriver:

"Another faulty use of the concept is to apply it as a label to an object of study and to believe that such labeling constitutes explanation and terminates the study (...) Unless one comes to know something about the object that was not known before, there is no value in labeling it or putting it in a certain category. (Blumer 1969 s 169)

Begreppens uppgift är inte att bara tjäna som etiketter. Begreppen skall både underlätta studiet av ett fenomen, och utöka vetandet om fenomenet. Detta kan ske genom att begreppen öppnar upp för nya frågeställningar, eller att material som täcks av ett begrepp kan sättas i relation till andra delar av materialet. Likaså kan besläktade begrepp relateras till det empiriska materialet, och göra det möjligt att förklara andra aspekter. Det räcker inte att kunna benämna en företeelse. Den måste "hållas fast", bli "begriplig" och sedan kunna förstås. Blumer skriver också att:

"The expression "Concept is a tool" is probably the one that we hear most. (...) The conception, in filling the deficiency in perception, not only provides new orientation and releases activity, but directs such activity, either effectively or ineffectively. *The success of the activity to which it gives rise becomes the test of the effectiveness of the concept* (Min kurs.). " (Blumer 1969 ss 165-166)

Konsekvensen av detta blir att begrepp som inte utvecklar vetandet, eller analysen av data, inte är värda att använda. Med begreppen skall man ta tag i empirin och kunna sätta den under luppen, och öka sin förståelse. I användningen kan begrep-

pen förfinas, och man kan hitta tillämpningar som passar det specifika område där begreppen används. Teorianknytningen eller begreppsapparaten måste alltså utvecklas och kanske förändras i takt med att man tränger in i materialet.

4.3 En reflexiv sociologi

Att studera och analysera ett fenomen innebär, i synnerhet om man utgår från personers utsagor, och över huvud taget använder data av kvalitativ art, att man på något sätt använder sig själv som måttstock eller analysinstrument. Samtidigt innebär detta naturligtvis att man själv färgar analysen. Ett begrepp som ofta återkommer är *reflexivitet*. Hammersly & Atkinson (1995) problematiserar exempelvis det faktum att man som forskare är en del av såväl insamlandet av data som analysen av dessa (ibid ss 16-22). Därigenom kan man också komma att påverka resultaten. Deras lösning är att även undersöka den roll man själv utövar. Man bör reflektera över såväl den roll man har som forskare på fältet som sin egen roll vid analysen. Man kan säga att man gör sin egen roll som forskare till ett studieobjekt, lika väl som man studerar forskningsobjektet.

Bourdieu (framförallt i Bourdieu & Wacquant 1992, och Bourdieu 2001) menar att forskarens roll måste definieras på ett grundligare sätt. Den form av reflexivitet som ofta hänvisas till i etnografiska metodböcker menar han kan sluta i "the diary disease", "dagbokssjukan" (Prieur & Seetoft 2007 s 227). Det är inte hela forskarens subjektivitet som skall objektiveras. Man måste, enligt Bourdieu, dra en gräns mellan det "självreflexiva och det privata" (ibid). Man skall inte objektivera sig själv som subjekt i största allmänhet. Det är inte meningen att man skall reflektera över sig själv och göra sig till objekt för sin egen forskning, Man skall objektivera sig själv som person *och* forskare, och betrakta sig som del av ett fält (Prieur & Seetoft 2007, Bourdieu & Wacquant 1992).

Bourdieu ser tre huvudsakliga källor till "bias" (oönskad påverkan av forskningen), eller till felaktigheter i forskningen:

1. *Forskarens sociala bakgrund*. Att vara av ett annat kön, eller att höra hemma i en högre eller lägre social position än de människor som beforskas kan leda till bias. Utöver en bristande förståelse, kan det leda till en för stor respekt för intervjupersonerna, alternativt en "von oben"-attityd mot dessa. Samtidigt *kan* det utanförskap som kan föreligga bidra till att skärpa analysförmågan. Man skall inte

förneka sin sociala bakgrund, utan “använda den i en reflekterad och kontrollerad form som en social intuition” (Prieur & Seetoft 2007 s 229).¹⁵

2. *Forskarens position på det akademiska fältet*. Det faktum att man befinner sig på det akademiska fältet, med det språkbruk det innebär, och den relativa status man innehar påverkar såväl hur man *uppfattar* sina data och sin omvärld, som hur man själv *uppfattas*. Likaledes har det ämne man befinner sig i en historia, som innefattar vissa antaganden som tas mer eller mindre för givna. Man befinner sig också i en specifik miljö (större universitet/mindre högskola, äldre/yngre forskare.) Att befinna sig i en miljö med en bestämd vetenskapsteoretisk eller forskningspolitisk inriktning har naturligtvis också betydelse.¹⁶

3. *Vetenskapliga felslut* eller *Intellektuell bias*. Universitetsutbildning i sig innebär att ett avstånd bildas till omvärlden. Universitetet, eller det akademiska tänkandet, verkar för att skapa ett avstånd, där man observerar det omgivande samhället med en viss distans. Oavsett vilken inriktning man har är det i någon form “de därute” som faktiskt är “objekt” för forskarens intresse. Man tenderar att glömma att det “verkliga livet” inte är de tankar forskaren har om det. (Bourdieu har till exempel ytterligare problematiserat konsekvenserna hos ett sådant förhållningssätt hos bland annat Heidegger i Bourdieu 2000 s25-28). Det vetenskapliga studiet av omvärlden är alltid format av det vetenskapliga sammanhanget. Detta styr vilka frågor som ställs, hur de ställs, och hur analysen går till. (Prieur & Seetoft ss 229-233, Bourdieu & Wacquant 1992 s 39ff)¹⁷

¹⁵Om jag skall relatera denna aspekt till mig själv, utan att hamna i “diary diseases” påverkar det mig förmodligen att jag gjort vad man kan kalla en “lyckad” klassresa, att jag har en hustru som gjort samma resa samtidigt med mig, och att detta gör att jag säkert ser på klassresor som något positivt och oproblematiskt. Samtidigt öppnar det möjligheter för mig att upptäcka andra upplevelser av klassresor som jag inte kan identifiera mig med, och att reflektera över andra beskrivningar av klassresor, till exempel sådana som kanske betonar svårigheter, på ett mer kritiskt sätt.

¹⁶Att var doktorand i sociologi, och befinna sig på en mindre högskola, där intresset för utbildnings-sociologi hittills varit begränsat är naturligtvis en påverkande faktor för mig i denna studie. Likaledes har jag påverkats av att det finns ett antal studier av klassresor och klassresenärer producerade de sista 15 åren i Sverige, som alla har sin speciella karaktär, och som man måste förhålla sig till.

¹⁷Risken är naturligtvis att företeelser reduceras till abstrakta begrepp, eller att frågeställningar begränsas till de frågor som är möjliga att ställa utifrån det intellektuella sättet att tänka. En annan fara är att man vill göra kategorier för dess egen skull, eller gör sig “mer teoretisk än nödvändigt”, bara för att teorin finns.

Dessa tre punkter menar Bourdieu bör ligga till grund för forskarens kritik och reflexion över sig själv och sin egen eventuella påverkan på forskningsresultaten.

Den reflexiva sociologins mål är för forskaren:

“... att blive et subjekt, der er mindre manipuleret, mindre styret av ubevidste drifter og lidenskaber, mere bevidst om sine tilbøjeligheder og om årsagerne til sine valg. Det er gennem refleksivitet, vi giver fornuften en chance og kan opnå den størst mulige objektivitet og generelle gyldighed af den viden, vi frembringer.

(...)

Det er sociologiens opgave at afmystificere verden, at bryde gennem *doxa* med en kættersk diskurs” (Prieur & Seetoft 2006 s234)

Det dubbla brottet

Det är bland annat i relation till ovanstående som Bourdieu för fram sitt resonemang om det “dubbla brottet”. Bourdieu skiljer på olika kunskaper om den sociala världen:

Fenomenologisk kunskap: Den kunskap varje aktör/människa har om världen, den oreflekterade kunskapen om samhället. Det skulle kunna kallas en “kunskap i första person” - det är det oreflekterade jagets vetande om samhället.

Objektiverad kunskap: Det som i vardagsspråk ofta kallas “vetenskaplig kunskap”. Individer och deras handlingar relateras här till den sociala strukturen, genom att betraktas förment objektivt. Individerna blir, istället för att vara handlande *subjekt* med kunskap om sin omvärld, snarare *objekt* för forskarens intresse. Detta är “vetande om tredje person” - någon studerar ”honom”, ”henne” eller ”det”. För att kunna avslöja dolda strukturer gör forskaren aktörerna till objekt och försöker se bortom deras egna konstruktioner. (Detta är det första “brottet”, att bryta med de vardagliga, och av subjekten “förgivettagna” föreställningarna om världen.)

Den “*dialektiska ståndpunkten*”:¹⁸ (min egen term). Genom ett nytt brott, nu med den objektiverade kunskapen, får forskaren en ny ståndpunkt, eller snarare två (Bourdieu 2000 ss 188-189).

¹⁸Bourdieu (1977 s4) använder termen “kunskap av tredje ordningen” (third order knowledge), relaterat till Schütz begrepp *första ordningens konstruktioner/kunskap* som avser det som här kallas “fenomenologisk kunskap”, och *andra ordningens kunskap*, den kunskap forskaren skapar

“The critical break with objectivist abstraction ... has no other aim than to make possible a science of the *dialectical* relations between the objective structures to which the objectivist mode of knowledge gives access and the structured dispositions [strukturerade dispositioner hos individer, min anm.] within which those structures are actualized and which tend to reproduce them” (Bourdieu 1977 s 3)

Rubriken på kapitlet där Bourdieu skriver ovanstående är “From the mechanics of the model to the dialectic of strategies”. Syftet är inte i första hand att få veta *varför* aktörerna handlar på ett visst sätt (vilket skulle kunna vara en “vulgärtolkning” av Bourdieu). Meningen är i stället att sätta individers handling i relation till den sociala strukturen. Att kunna se hur en subjektiv uppfattning reproduceras, hur en motståndsstrategi hos subjektet kanske i stället verkar reproduktivt på samhällsstrukturen, eller hur ett försök att reproducera en uppfattning eller en social grupp i stället motverkar gruppens intressen. Dessutom är subjektens “första ordningens kunskaper” en lika viktig del av sanningen om den sociala världen som forskarens abstraherade, objektivistiska kunskap.

I den tredje, “dialektiska” ståndpunkten synliggörs den betydelse de enskilda handlingarna har för att förändra eller reproducera den sociala strukturen, samtidigt som funktioner i den samhälleliga strukturen kan få nya betydelser. Handlingar som har en viss betydelse för aktören, kan visa sig ha helt andra verkningar eller betydelser när de relateras till den sociala strukturen.

Slutsats

Sammanfattningsvis kan man säga att analysprocessen skett som en samverkande process mellan det empiriska materialet och mina olika sätt att förstå det. Det har hela tiden varit ett arbete där strävan har varit att så mycket som möjligt av data skall kunna förstås utifrån de begrepp som tillämpats. Tillvägagångssättet skulle lite vanvördigt kallas för “bakvänt”. Olika kategorier av uttalanden och förhållningssätt “spåras” till det sammanhang de kommer ifrån. De första analyskategorierna utgörs av kluster av förhållningssätt, som sedan kan kopplas samman till det som får utgöra någon sorts bakgrundsvariabler. Även om början har varit ett abduktivt, instinktivt arbetssätt, har jag försökt att under arbetets gång sätta både mig själv och tillämpad teori inom “parentes”. Detta förfaringsätt, har jag inte främst tillämpat för att säkerställa någon form av “objektivitet”, utan snarare för att be-

genom att betrakta de föregående. (Aspers 2007 ss 41-44) Bourdieu (2000 s 188 använder också begreppet “den dubbla sanningen” (the twofold truth”))

döma rimligheten i arbetet och för att inte drabbas av “teoretisk fartblindhet”. Förhoppningsvis kan det i alla fall i någon mån ha bidragit till att undvika det som Bourdieus tredje reflexivitetsform skall skydda mot.

5 Metod och material - det empiriska materialets tillkomst och sammansättning

Som tidigare nämnts samlades intervjumaterialet som ligger till grund för denna avhandling ursprungligen in för utredningen "Mångfald i högskolan (SOU 2000:47) I detta kapitel redogör jag närmare för hur materialinsamlingen gått till. Dessutom finns en beskrivning av hur gruppen av intervjupersoner fördelar sig över kön, ålder, utbildningsprogram, etnicitet och utbildningsbakgrund i familjen.

5.1 Insamlingen av materialet - bakgrund och tillvägagångssätt

Som beskrivits i kapitel 1 genomfördes de intervjuer som ligger till grund för denna undersökning ursprungligen in till utredningen "Mångfald i Högskolan" (SOPU 2000:47). Initiativet togs av utredningssekreteraren, dåvarande docenten vid Lunds Universitet Anders Persson. Arbetet vid Högskolan i Halmstad utfördes av dåvarande docenten Per Olof Olofsson, FM Ann-Katrin Witt och mig. Vi utformade intervjuguiden tillsammans. Därefter administrerade Per Olof Olofsson och Ann-Katrin Witt kontakten med intervjupersonerna och genomförandet av intervjuerna, som gjordes av studenter vid kursen Sociologi 1-20p vid högskolan i Halmstad. Studenterna genomförde intervjuerna, som spelades in på band. De skrev sedan ut intervjuerna och lämnade utskriften till mig. Avslutningsvis analyserade och sammanfattade jag materialet, vilket dels resulterade i en rapport till utredningssekreteraren, dels i en artikel som kom att ingå i den slutliga utredningen (Hilding 2007).

Vid högskolan i Halmstad intervjuades för utredningens räkning 58 studenter. Dessa kom från 3 program; det arbetsvetenskapliga programmet, programmet för kultur och kommunikation, samt elektroingenjörprogrammet. Programmen beskrivs mer ingående längre fram. Urvalet av intervjupersoner gjordes inte med strävan att uppnå någon allmän representativitet för riket i stort eller för högskolan

i Halmstad. I stället var syftet att kunna fokusera på några särskilda grupper av studenter.

Uppdraget till utredningen "Mångfald i Högskolan" var (som nämnts i kapitel 1) att:

“utreda den sociala och etniska mångfalden i högskolan samt att lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att bredda rekryteringen av studenter till högskolan” (SOU 2000:47 s 135)

Därför strävade vi efter att få med program som hade en representation av både studenter med invandrarbakgrund och studenter från hem utan studietradition. Vi försökte också få med program med både humanistisk-samhällsvetenskaplig och teknisk-naturvetenskaplig inriktning. Vår önskan var emellertid att ha med både studenter med helsvensk bakgrund och invandrarbakgrund, liksom studenter med och utan utbildningstradition i familjen. Detta gjorde det möjligt att göra jämförelser mellan olika grupper av studenter. Vi valde studenter under utbildningarnas andra år, eftersom man kan förmoda att de då har hunnit få erfarenhet av högskolemiljön, samtidigt som de har början av studierna och det första mötet med högskolan i färskt minne.

Urval - programmen

Intervjupersonerna valdes från 3 program vid högskolan i Halmstad

Det **arbetsvetenskapliga programmet** är ett program med inriktning på personal och arbetsliv. Studenterna läste vid denna tid 60p sociologi med arbetsvetenskaplig inriktning, och därtill 40p arbetsvetenskapliga ämnen, som organisation och ledarskap, arbetsrätt, arbetsmiljö mm, samt 20p valbara kurser. Programmet ledde till kandidatexamen.

Programmet för kultur och kommunikation bestod när studien gjordes dels av obligatoriska kurser i kulturvetenskap, ekonomi, svenska mm, dels en fördjupning om 60p, som studenterna gjorde i något humanistiskt ämne, till exempel historia, litteraturvetenskap, filmvetenskap eller idéhistoria. Programmet gav en kandidatexamen.

Elektroingenjörsprogrammet var en treårig utbildning med inriktning mot arbete med elektronik och telekommunikation. Arbete i projektform och med tillämpade inslag var centrala i utbildningen. Programmet gav kandidatexamen med möjlighet till fördjupning på magisternivå.

Varför dessa program?

Arbetsvetenskapliga programmet valdes ut eftersom vi kände till att där fanns en stor andel studenter med yrkeserfarenhet, och studenter utan studietradition i familjen. På så sätt skulle vi kunna få representation av studenter från studieovana miljöer, och studenter som kanske inte sett högre studier som ett omedelbart alternativ efter grundskolan eller gymnasiet.

Kultur- och kommunikationsprogrammet valdes för att det var en humanistisk utbildning, med ett mer traditionellt humanistiskt innehåll än de övriga programmen. Tanken var att inte bara fånga "atypiska" studenter i urvalet, utan också studenter med mer traditionell bakgrund för universitetsstudier.

Elektroingenjörsprogrammet valdes för att det där fanns en stor andel studenter med utländsk bakgrund, och för att ta med ett program med teknisk-naturvetenskaplig inriktning. Samtliga intervjuade studenter läste, som nämnts tidigare, andra året på respektive utbildning.

Det praktiska genomförandet av undersökningen

Undersökningen vid Högskolan i Halmstad genomfördes under en ganska kort och intensiv period från november 1999 till februari 2000. Under november konstruerades intervjufrågorna, och intervjupersonerna kontaktades. Intervjuerna genomfördes sedan under december och början av januari, varefter jag sammanställde rapporten till utredningen, och lämnade den till utredningssekreteraren Anders Persson i mitten av februari 2000.

Intervjuerna utfördes alltså av studenter vid kursen sociologi 1-20p helfart vid högskolan i Halmstad, som en del av undervisningen i metod. Studenterna genomgick den ordinarie metodkursen innan de gjorde intervjuerna. De fick också en särskild introduktion till undersökningen av utredningssekreteraren Anders Persson. Introduktionen behandlade fenomenet social snedrekrytering och utredningens syften.

Intervjuguiden som studenterna använde vid intervjuerna sammanställdes, som nämnts ovan, i samråd mellan Ann-Katrin Witt och Per-Olof Olofsson vid högskolan i Halmstad, utredningssekreteraren Anders Persson och mig. Intervjuguiden innehöll frågor med syfte att kartlägga de olika personernas väg till högskolan. Frågorna berörde föräldrarnas utbildning, kulturella vanor i hemmet, attityder till utbildning, skälen att man börjat studera, hur man upplevde studierna och mötet med högskolemiljön, och frågor om hur studenternas framtidsplaner såg ut.

Från början var målet med intervjuguiden att få intervjupersonerna att lägga en livshistorisk aspekt på studievalet. Tanken var att de skulle beskriva hur de själva

uppfattade att de hamnat i den situation som de nu befann sig i (som högskolestuderande). Detta fungerande i varierande grad - i vissa fall blev det en sammanhängande "tråd" i intervjuerna, i vissa fall inte. I så gott som samtliga fall gav intervjuerna däremot fylliga svar, som tjänat som underlag för både rapporten till utredningen och denna avhandling.

Den första kontakten med intervjupersonerna togs genom att Per Olof Olofsson och Ann-Katrin Witt besökte de olika programmen i samband med ordinarie undervisning. De redogjorde kortfattat för undersökningens syfte, och skickade sedan runt en lista, där studenter som var intresserade av att ställa upp som intervjupersoner fick anteckna sig med namn och telefonnummer. Tillvägagångssättet vid urvalet av intervjupersoner skulle alltså kunna beskrivas som en blandning av vad som brukar kallas strategiskt urval och självselektion (Se till exempel Aspers 2007). De olika grupperna (utbildningsprogrammen) valdes som tidigare nämnts ut för att säkerställa representation av olika grupper av intresse för undersökningen. För att sedan få till stånd intervjuer med enskilda studenter fanns ingen annan möjlighet än att bygga på att dessa anmälde sig frivilligt, det vill säga självselektion. Tid och praktiska omständigheter omöjliggjorde att till exempel använda någon form av slumpmässigt urval. Självselektion är naturligtvis alltid problematiskt, eftersom det är svårt att veta vad det är som gör att någon väljer att ställa upp frivilligt. Det är i stort sett omöjligt att veta vad som kännetecknar dem som väljer att *inte* ställa upp, om de har några gemensamma egenskaper som inte kommit fram i undersökningen. Ett annat problem som kunde uppstått genom urvalsmetoden vore en underrepresentation, eller avsaknad, av studenter från hem med studietradition. Urvalets syfte var ju att spegla upplevelser från studenter från studieovana miljöer, och studenter med utländsk bakgrund. Emellertid blev fördelningen ganska jämn mellan studenter med svensk respektive utländsk bakgrund, och mellan studenter från studieovana respektive studieovana miljöer.

Efter att intervjupersonerna tillfrågats blev studenterna vid sociologikursen tilldelade var sin intervjuperson att kontakta och intervjuas. Grupprum på Högskolan i Halmstad ställdes till förfogande för att hålla intervjuerna, och i de flesta fall hölls intervjuerna där. I några fall hölls intervjun hemma hos intervjupersonen, eller på ett café. Intervjuerna spelades in på band, och skrevs ut ordagrant (även med kommentarer om intervjupersonen till exempel skrattar, tystnar för att tänka eller tvekar.) De utskrivna intervjuerna och banden lämnades därefter till mig, som analyserade utskriften närmare.

Det är värt att tillägga att i kursutvärderingen efter metodkursen var sociologistudenterna som gjort intervjuerna överlag mycket positiva. Man uppskattade att få var med i ett projekt där sociologi tillämpades praktiskt. De studenter som fortsatte läsa sociologi fick också tal del av de resultat som redovisades i utredningen.

Ett material insamlat av studenter - fördelar...

Det material som används i föreliggande arbete är alltså insamlat av studenter, vilket man bör reflektera över. Intervjuerna har i flera fall inte någon större erfarenheter av att genomföra längre intervjuer. Intervjuerna har genomförts som samtal; utifrån utskriften är min bedömning att de flesta intervjuare lyckats upprätta en bra kommunikation med intervjupersonerna; när det är fråga om studenter som intervjuar andra studenter blir det sannolikt fråga om en annan öppenhet än vad jag som lärare vid högskolan i Halmstad skulle ha fått. Studenterna har ett gemensamt intresse och gemensamma utgångspunkter - man kan i någon mån tala om att intervjuerna får en "solidarisk" karaktär (Davies & Esseveld 1989, s 25 ff), det vill säga att kommunikationen inte bara blev en upprådning av fråga-svar, utan att i stället blev det en kommunikation mellan två ömsesidigt intresserade subjekt. De hade en gemensam förståelse av och ett gemensamt intresse för ämnet.

... och komplikationer

Naturligtvis upplever man vid genomläsning och -lyssning enstaka tillfällen där studenter verkar ha drabbats av en lindrig form av "culture shock" (jämför till exempel Hammersly & Atkinson 1995). Med detta brukar avses den chock som främst drabbar forskare som bedriver etnografiska studier i mötet med oväntade miljöer och sammanhang som leder till mer eller mindre handlingsförlamning. I detta sammanhang var det dock snarare fråga om enstaka intervju svar som får intervjun att stanna av eller oväntat ändra riktning. Om intervjupersonen berättar om skilsmässor, dödsfall, krig i hemlandet eller diskriminering händer det att intervjuaren går i "skyddsställning" och lämnar ämnet snabbt, och kanske glömmet bort några frågor, i stället för att då fördjupa frågeställningen. Jag menar naturligtvis inte att man som intervjuare skall ta upp frågor som är obehagliga för intervjupersonen. Möjligen hade en mer rutinerad intervjuare kunnat hålla sig kvar vid intervjuens tråd något bättre.

Analys av det empiriska materialet

Inledningsvis gick jag igenom intervjuerna och gjorde en övergripande kvantitativ analys. Bakgrundsvariabler som ålder, kön, utbildningsnivå i hemmet, etnisk bakgrund och social bakgrund hos intervjupersonerna analyserades i ett statistikprogram. Detta gjorde det möjligt att överblicka gruppen av intervju personer och få en bild av vad intervju personerna i stort hade för bakgrund. Resultaten av den analysen redovisas längre fram i detta kapitel.

Inledningsvis lyssnade jag igenom banden med intervjuerna parallellt med att jag läste utskriftena, för att få en bild av hur noga utskriftena var gjorda. Kvaliteten var överlag bra. Analysen av materialet skedde sedan främst genom läsning och omläsning av intervjuutskriftena. Jag har sökte då efter mönster och likheter i förhållningssätt mellan olika intervjupersoner. Jag kunde då identifiera likartade yttranden hos olika personer, som visade på gemensamma uppfattningar och egenskaper. Dessa kunde jag sedan ordna i grupper. Sedan kunde varje sådan grupp kopplas samman med bakgrundsvariabler som varit gemensamma för gruppen.

Det har vid analysen varit mycket väsentligt att se till nyanser i språket. En av kärnpunkterna i undersökningen är att undersöka hur de olika studenterna/intervjupersonerna förhåller sig till samma fenomen. Hur beskriver de föräldrastöd, möte med högskolemiljön eller varför man sökt sig till Halmstad. Analysen handlar då om nyanser i språket, ordvändningar och formuleringar som visar sig vara betydelsefulla och som skiljer sig åt mellan olika grupper. De kan beskriva samma objektiva händelse, men med ord som visar på att man upplevt händelsen olika. Detta har också belysts i kapitel 4.

I analysen har jag alltså, som tidigare beskrivits, på sätt och vis gått en motsatt väg mot vad som ofta är fallet. Från början prövade jag olika sätt att angripa materialet. Ett belysande exempel på analysmetoden kan vara följande: Jag upptäckte vid analysen att en grupp intervjupersoner hade uppgett likartade skäl till att ha börjat läsa på högskola. De här intervjupersonernas upplevelser av mötet med högskolan påminde också om varandra. Dessa intervjupersoner bildade ett kluster. Jag fortsatte med att se vad det mer fanns för gemensamma egenskaper i detta kluster. Det visade sig att alla var kvinnor uppväxta i familjer utan någon förälder med högskoleutbildning. Ett annat kluster av intervjupersoner som hade likartade upplevelser av skälen att studera och upplevelsen av högskolemiljön visade sig då deras bakgrund analyserades vara män utan högskoletradition i familjen. På detta vis kunde analysen drivas vidare. Ett tredje kluster av gemensamma uppfattningar i dessa frågor visade sig vara intervjupersoner med högutbildade föräldrar. I det klustret upptäckte jag både män och kvinnor. Man kan säga att analysen ligger till grund för kategorierna, inte tvärtom.

5.2 Vilka är de intervjuade studenterna - en kort beskrivning av gruppen

I kapitel 6 till 8 analyseras det empiriska materialet mer ingående, vad beträffar intervjupersonernas uppfattningar och beskrivningar. Det kan dock vara av intresse inför den fortsatta läsningen att se hur gruppen som helhet ser ut - hur intervjupersonerna är fördelade avseende ålder, kön och andra egenskaper.

Utbildningsprogram

Tabell 5.1 - Utbildningsprogram och kön

	Arbetsvetenskap	Kultur/kommunikation	Elektroingenjör	S:a
Män	6	5	11	22
Kvinnor	21	12	3	36
S:a	27	17	14	58

Det finns fler kvinnor än män i materialet som helhet. Kvinnorna dominerar också på både arbetsvetenskapliga programmet och på kultur- och kommunikationsprogrammet, medan de är i minoritet på elektroingenjörsprogrammet.

Den ojämna fördelning i antal studenter mellan programmen som föreligger beror på studenternas benägenhet/möjlighet att ställa upp som intervjupersoner. Detta i sin tur beror bland annat på att intervjuerna sammanföll med en tentamensperiod på elektroingenjörsprogrammet. Eftersom resultatet måste avrapporteras till utredningen och tiden var begränsad fanns ingen möjlighet att skjuta på intervjuerna.

Tabell 5.2 - Program och etnisk bakgrund

	Arbetsvetenskap	Kultur/kommunikation	Elektroingenjör	Totalt
Sverige	25	16	6	47
Tyskland			1	1
Fd Jugoslavien	1	1	2	4
Grekland			1	1
Arabvärlden/Iran			3	3
Afrika	1		1	2
S:a	27	17	14	58

Som synes omfattar urvalet från elektroingenjörsprogrammet en större andel studenter med invandrarbakgrund, vilket ju var ett av målen med att ta med programmet i urvalet.

Tabell 5.3 Åldersfördelning per program

	Arbetsvetenskap	Kultur/kommunikation	Elektroingenjör	Totalt
20-24	4	6	9	19
25-29	7	2	3	12
30-34	5	1	2	8
35-39	7	6	-	13
40-44	3	2	-	5
45-49	1	-	-	1
Totalt	27	17	14	58
Medelvärde (år)	31,6	31,0	24,4	29,8

Medelvärdet för ålder på elektroingenjörsprogrammet är betydligt lägre än på de andra programmen. På de båda andra programmen är medelåldern kring 31 år, och huvuddelen av studenterna på de programmen är över 25 år.

Föräldrarnas utbildning

Det finns goda skäl att definiera studenternas bakgrund utifrån föräldrarnas utbildning, och inte till exempel dessas yrke. I presentationen av undersökningen i de följande kapitlen används föräldrarnas utbildning som bakgrundsvariabel. Som visats i kapitel 2 är sambandet mellan barnens benägenhet att söka högre utbildning och föräldrarnas utbildning starkare än sambandet mellan föräldrarnas yrke. Vid en jämförelse i det föreliggande materialet visar det sig dessutom att det finns ett starkt signifikant samband mellan föräldrarnas utbildning och yrkesstatus (chi-2 34,32 vid 6 frihetsgrader, signifikant vid $p=0,001$)¹⁹.

I bearbetningen delades föräldrarnas utbildning in i 3 kategorier: *Grundskola eller motsvarande*, inklusive folkskola och realskola, *Gymnasium eller motsvarande*, både yrkesinriktade och teoretiska utbildningar, och äldre studentexamen. *Högskola/Universitet*, omfattar också yrkesinriktade och eventuellt kortare högskoleutbildningar, som till exempel äldre vårdutbildningar. (Det är denna definition av "högskoleutbildad" som används längre fram.)

Tabell 5.4 Moderns högsta utbildning

Utbildning	Antal	%
Grundskola	31	53
Gymnasium	14	24
Högskola	12	21
Saknar skolbakgrund	1	2
S:a	58	100

¹⁹Vid jämförelsen kategoriserades föräldrarnas utbildning i följande grupper:

a. Arbetare, lägre tjänstemän; b. tjänstemän på mellannivå, företagare med mindre företag; c. högre tjänstemän, ledare för större företag

Tabell 5.5 Faderns högsta utbildning

Utbildning	Antal	%
Grundskola	29	50
Gymnasium	14	24
Högskola	14	24
Uppgift saknas	1	2
S:a	58	100

Av tabellerna kan man utläsa att 50% av intervjupersonerna har minst en förälder med högst grundskoleutbildning,.

Föräldrarnas utbildning i relation till utbildningsprogram

I tabellen nedan visas antalet studenter i urvalet som har minst en förälder med högskoleutbildning respektive helt saknar föräldrar med högre utbildning.

Tabell 5.6 - Intervjupersoner med respektive utan någon förälder med högskoleutbildning

	Arbetsvetenskap	Kultur/kommunikation	Elektroingenjör	S:a
Någon högskoleutbildad förälder	6	6	8	20
Ingen högskoleutbildad förälder	21	11	6	38
S:a	27	17	14	58

Det är alltså bara i urvalet från elektroingenjörsprogrammet som en majoritet av intervjupersonerna har minst en förälder med högskoleutbildning.

Bland arbetsvetarna är samtliga studenter med högutbildade föräldrar kvinnor, bland kultur- och kommunikationsstudenterna är 4 av 6 med minst en högutbildad förälder kvinnor. I gruppen elektroingenjörstudenter finns 3 kvinnor, alla dessa har någon högskoleutbildad förälder.

I urvalet som helhet finns totalt 21 personer där båda föräldrarna har högst grundskoleutbildning. De fördelar sig enligt följande mellan programmen:

Tabell 5.7 - IP med endast grundskoleutbildade föräldrar, fördelat på program

	Arbetsvetenskap	Kultur/kommunikation	Elektroingenjör	S:a
Endast grundskola	13	6	2	21

På arbetsvetenskapliga programmet har närmare hälften av studenterna föräldrar med högst grundskoleutbildning medan det bara är 2 av 14 studenter på elektroingenjörsprogrammet som har motsvarande bakgrund.

Ålder och föräldrarnas utbildning

Sätter man intervjupersonernas ålder i relation till föräldrarnas högsta utbildning, skiljer sig fördelningen markant mellan de olika grupperna, som visas i tabell 5.8

Tabell 5.8 Intervjupersoner med någon förälder med högskoleutbildning, relaterat till intervjuers-
nens ålder

	Antal
20-24	11
25-29	2
30-34	2
35-39	3
40-44	1
45-49	1
Totalt	20

Ovanstående tabell visar alltså de intervjupersoner som har *minst en* förälder med högskoleutbildning.

Om man går vidare, och ser hur många studenter som har *båda* föräldrarna högskoleutbildade, får man följande fördelning:

Tabell 5.9 - Intervjupersoner med båda föräldrarna högskoleutbildade, relaterat till intervjupersonens ålder

	Antal
20-24	5
25-29	-
30-34	-
35-39	1
40-44	-
45-49	-
Totalt	6

Huvuddelen av intervjupersonerna med högutbildade föräldrar återfinns alltså i gruppen 20-24 år. Hela 80% av studenter som har båda föräldrarna högutbildade är under 25 år. Ser man till gruppen "minst en högutbildad förälder är 55% under 25 år

Ser man på den grupp intervjupersoner där ingen förälder har utbildning högre än grundskola ser det annorlunda ut. Gruppen är ungefär lika stor som gruppen med minst en högutbildad förälder, 21 personer, men fördelar sig annorlunda åldersmässigt

Tabell 5.10 Intervjupersoner med båda föräldrarna högst grundskoleutbildade, relaterat till intervju-personens ålder

	Antal
20-24	1
25-29	6
30-34	3
35-39	8
40-44	1
45-49	1
Totalt	21

Huvuddelen av dessa studenter är över 25 år, i motsats till de två tidigare grupperna, med högutbildade föräldrar, där majoriteten var *under* 25 år.

Sammanfattning

Bland intervjupersonerna finns ungefär dubbelt så många kvinnor som män. De är emellertid ojämnt fördelade - på elektroingenjörsprogrammet finns bara 3 kvinnor, medan kvinnorna är i majoritet på det arbetsvetenskapliga programmet och på programmet för kultur och kommunikation.

Den etniska bakgrunden varierar också mellan programmen. Totalt finns det 11 personer med invandrabakgrund bland intervjupersonerna, 8 av dessa på elektroingenjörsprogrammet. Huvuddelen av intervjupersonerna från detta program (8 av 14) har invandrabakgrund

Det aritmetiska medelvärdet för ålder på intervjupersonerna är 29,8 år, men också här skiljer sig elektroingenjörstudenterna, med ett medelvärde på 24,4 år.

20 av studenterna (34%) har någon högskoleutbildad förälder. Återigen skiljer elektroingenjörprogrammet från de övriga, genom att en huvuddel av dessa studenter har minst en högutbildad förälder. Bland intervjupersonerna från arbetsvetenskapliga programmet kom däremot 13 av 27 från familjer där ingen av föräldrarna hade högre utbildning än grundskola. Gruppen studenter med en eller båda föräldrarna högskoleutbildade är generellt yngre än gruppen där ingen förälder har högskoleutbildning. I stort återfinns den första gruppen under 25 år, och de senare i gruppen 25 år..

6 Att följa med strömmen eller halka på bananskal - föräldrastöd, habitus och utbildningsmedvetenhet

”Jo det kan man nog säga att det har varit de förhållanden som jag har växt upp i, som har gjort att det har blivit först nu, på äldre dagar som jag har... Egentligen är det nog i samband med att jag själv fick barn, som jag insåg att jag ville vara ett föredöme för dem, och jag ville känna att jag hade kunskap inom skolan. Skolans värld alltså. Jag tänkte att det är hemskt om barnen kan mer än man själv kan. Jag ville kunna hjälpa dem med läxor och stötta dem, så man kan säga att det egentligen var barnens förtjänst att jag tog mig i kragen” (Kvinna, 35-årsåldern, klassresenär)²⁰

Kvinnan ovan relaterar till ”de förhållanden som jag har växt upp i”... Vilka är de? Hur har de påverkat henne, och hur skiljer de sig från andras förhållanden? Och varför är det egentligen för barnens skull hon vill läsa?

²⁰ I det följande kommer intervjupersonerna att kategoriseras efter kön och föräldrarnas utbildning. Termen ”klassresenär” kommer att användas för intervjupersoner utan någon förälder med examen från högskola, ”arvtagare” används om personer där någon av föräldrarna har 80 poängs högskoleutbildning eller mer. (Därvid avses poäng i den ”gamla” betydelsen, före ECTS-systemets införande 2007. 80 poäng motsvarar alltså 2 års heltidsstudier.) Orden klassresenär och arvtagare kan kanske betraktas som något slitna, och har som tidigare visats använts i varierande betydelse i olika studier i etnologi och sociologi de senaste 15 åren. De fyller emellertid väl sitt syfte här. Dessutom är de korta och lättanvända, och gör det tydligt vilken grupp av intervjupersoner som avses. Angående tillvägagångssättet vid kategoriseringen - se kapitel 1 och 4. Kategoriseringen av ålder är gjord för att vara överskådlig, och samtidigt skydda intervjupersonernas anonymitet. Dessutom ligger fokus inte på livsbanor och livshistoria, vilket kunde föranlett att förse personer med fiktiva namn och visat på bakgrunder. Det är i stället valsituationer och tillfällen som är ”undersökningsenhet”.

Utbildning som en normalitet: ökande utbildningsbenägenhet - och utbildningsmedvetenhet.

I kapitel 2 redovisades bland annat hur man kan urskilja att andelen kvinnor med lågutbildade föräldrar ökar mer än andelen män bland högskolenybörjarna under 1990-talet. Andelen kvinnor med högutbildade föräldrar minskar å andra sidan. Det verkar alltså finnas en ökande *benägenhet* hos gruppen kvinnor med lågutbildade föräldrar att ge sig in i högre utbildning, en benägenhet som vi hittills egentligen bara kunnat uttala oss om som några siffror i SCB:s dokument. Det kvinnan i början av detta kapitel uttrycker är just en *utbildningsmedvetenhet*, alltså en medvetenhet hos det handlande subjektet om att utbildning är viktig att satsa på. Kvinnan ovan började inte läsa på högskola förrän i 30-årsåldern. Det är en utbildningsmedvetenhet som får henne att söka sig till en universitetsutbildning.

6.1 Kulturellt kapital

Kulturellt kapital - ett verktyg för att förstå studieval²¹

Bland Pierre Bourdieus sociologiska begrepp är förmodligen kapitalbegreppet det som fått störst spridning. Man kan faktiskt säga att det förvandlats till något av sociologiskt "allmängods", och används ganska ofta även i allmän debatt och i media. Samtidigt är det ett av de dunklare begreppen hos Bourdieu. Medan han ägnar flera artiklar och avsnitt i böcker åt att definiera och beskriva habitus, illusio, fält och doxa, är kapital något som inte får lika stort utrymme i form av definitioner. Begreppet *används* i stället desto flitigare. Samtidigt är detta ett exempel på något mycket typiskt för Bourdieu, vilket också kommer att belysas längre fram i texten. Begreppen är inte genererade för sin egen skull, utan som verktyg som skall användas. De får inte sin egentliga mening förrän de tas i bruk (Broady 1991 s 167). För att tydligt kunna beskriva de olika formerna av kapital, måste man dels gå till sekundärkällor, dels försöka sluta sig till något om hur de fungerar genom att se hur Bourdieu använder dem. Generellt kan kapital beskrivas som förvärvade egenskaper en person besitter, egenskaper som värderas av andra människor i samhället omkring denna person. Dessutom egenskaper som kan utnyttjas för att skapa

²¹Bourdieus begreppsapparat är ganska omfattande. Jag har här valt att främst ta upp de begrepp som används i större omfattning i avhandlingen, det vill säga kapital och habitus. Alla kapitalformer får här en genomgång, även om det främst är begreppet kulturellt kapital som kommer till användning. I nästa kapitel kommer även fältbegreppet att tillämpas.

sig inflytande på olika sätt. De huvudsakliga former Bourdieu använder är *symboliskt*, *ekonomiskt*, *socialt* och *kulturellt* kapital, men även begrepp som relationskapital, informationskapital och tvångsmedlens kapital används (Bourdieu 1993, 1995, Callewaert 1996).

Kapital - Ekonomiskt

Ekonomiskt kapital brukar beskrivas som materiella tillgångar, alltså pengar, och sådant som kan direkt omsättas till, eller direkt värderas i pengar; exempelvis lös och fast egendom, värdepapper eller tillgodohavanden.

En utbildning, till exempelvis läkare är emellertid inte ekonomiskt kapital, även om den kan ge innehavaren ekonomiska tillgångar. Den kan inte direkt eller exakt värderas i pengar. Huruvida innehavaren av en examen kan förvandla den till pengar (mycket eller lite) är beroende av andra kapitalformer han kan besitta, i utbildningens karaktär (universitet med bättre eller sämre rykte), läkarens andra mer personliga egenskaper och förmågor och så vidare. I det fallet är det alltså i stället fråga om personens förmåga och möjlighet att använda sin examen i samhället. Utbildningen värderas dessutom olika beroende på var och när man försöker använda den, även om just läkarexamen kanske är ett dåligt exempel eftersom de "fria professionerna", och i synnerhet läkare värderas högt i större delen av samhället (se till exempel Eriksson 2006).

Socialt kapital

Socialt kapital kan beskrivas som en människas sociala nätverk - hennes system av kontakter i samhället. Märk dock att detta system av kontakter bara är att betrakta som kapital om de kan vara till nytta för henne för att kunna uppnå sina syften. Att känna personer är av intet värde, om dessa bekantskaper inte är gynnsamma i genomförandet av olika planer, eller i karriären (Bourdieu 1984, 1992). Socialt kapital betraktades i Bourdieus tidiga verk som en kapitaltyp *jämte* det symboliska (Broady 1991), men har i senare verk, liksom ekonomiskt kapital, använts som en kapitalform som *ibland* kan vara symbolisk, ibland inte (Bourdieu 1992, 1996).

Symboliskt kapital

Symboliskt kapital är den kapitalform som ger människor möjlighet att genomdriva sin vilja, utan att använda fysiska eller direkta ekonomiska tvångsmedel. Positioner i det sociala rummet²² innebär olika grader av symboliskt kapital. Generellt kan man säga att ett högt innehav av ekonomiskt/kulturellt kapital också innebär ett högt symboliskt kapital. Kulturellt kapital betraktas ibland som en undergrupp till symboliskt kapital, men Bourdieu har betonat att även socialt och ekonomiskt kapital kan betraktas som symboliska (Bourdieu 1992, 1996). Ekonomisk kapital är ett bra exempel på detta. Det kan i och för sig användas som det är, i form av reda pengar, för att köpa varor och tjänster. På så sätt kan pengar ge makt - men själva *tillgången* till pengar gör också att innehavaren bedöms på ett annat sätt. Ett belysande men kanske lite barnsligt exempel, som ofta nämns i andra sammanhang är mannen i arbetskläder som kommer in i en restaurang och ignoreras av personalen, tills någon får veta att han är en excentrisk miljonär, varvid bemötandet naturligtvis blir ett helt annat. Hans pengar är desamma som andras, han gör inte av med *mer* pengar än någon annan, hans *förhållningssätt* avslöjar (tydligt) inte att han har en speciell social position. Det är just *förekomsten* av pengar, inte dessas användande, som ger honom en speciell social position.

Kulturellt kapital

Kulturellt kapital betraktas, som nämnts, i Bourdieus tidigare arbeten oftast som en undergrupp av symboliskt kapital. (Bourdieu 1986, 1992, Broady 1991) Det kulturella kapitalet kan sägas ha tre former, eller manifestationer:

Den första formen avser tillgångar som individen har i *objektiverad* form, som till exempel böcker eller vissa symboler. Sådana symboler kan exempelvis vara tecknen på position som bärs i klädedräkten och förknippas med status utan att vara

²²Bourdieu använder begreppet "socialt rum" i stället för till exempel samhälle. Begreppet kan vara lite missvisande. Möjligen skulle "social rymd" ge andra associationer på svenska. I franska används "espace", och på engelska "space" vilket ger en delvis annan innebörd än den svenska översättningen. Ett rum associeras främst till något begränsat, med fyra väggar och tak, där man rör sig mest på det platta golvet. "Espace"/"space" ger snarare associationer till rymd, något mer obegränsat, och tredimensionellt. Till skillnad från en vanlig endimensionell klassanalys i termer av högt-lågt, vill Bourdieu se både till kapitalets mängd (mycket-lite, högt-lågt) kapitalets art (kulturellt-ekonomiskt), de symboliska tillgångarna (kunskaper, livsstil, varor) som kännetecknar de olika positionerna, och de förhållningssätt som genereras utifrån det föregående. (Bourdieu 1984, ss 126-130, 1995, Broady 1991)

officiella tecken. I svenska försvarsmakten har sådana tecken i alla fall förr i tiden kunnat observeras jämsides med uniformen, i form av säkringsringar till handgranater som visade att man genomfört den typen av övning, och som förmedlade viss status, eller visselpipor som bars synliga utanpå uniformen för dem som sysslade med trupputbildning, "drill".

Den andra formen avser tillgångar i *förkroppsligad* form, sådana som är synliga i individens habitus, det vill säga individens vanor, handlingsmönster, inre och yttre "stil", (se vidare om habitus längre fram i texten).

Den tredje aspekten, institutionaliserat kulturellt kapital, avser till exempel examina, eller, för att fortsätta med exemplet militärer, de konkreta gradbeteckningarna på uniformen.

Kulturellt kapital delas ofta upp i en mängd undergrupper - utbildningskapital, språkligt kapital, politiskt kapital, och så vidare.

I fråga om kulturellt kapital bör man vara medveten om Bourdieus sätt att betrakta kultur - inte bara i ett snävt perspektiv som "finkultur", utan:

"... one cannot fully understand cultural practises unless 'culture', in the restricted, normative sense of ordinary usage, is brought back into 'culture' in the anthropological sense, and the elaborated taste for the most refined objects is reconnected with the elementary taste for the flavours of food. (Bourdieu 1984 s 1)

Kultur har alltså en vid betydelse i detta sammanhang, inte bara konst och musik, utan också kläder, mat, trosföreställningar, allt det vi innefattar i kulturbegreppet när vi exempelvis talar om "främmande kulturer".

En närmare granskning av de tre nivåerna av kulturellt kapital

Det kulturella kapitalet är i den *objektiverade* formen synligt genom de föremål en människa omger sig med., föremål som kan göra att innehavaren betraktas med en viss status. Dessa föremål, till exempel böcker, är bara en del av individens kulturella kapital, under förutsättning att de av omgivningen värderas som kapital. I vissa sammanhang kan det ge en förhöjd status att ses med Kafkas samlade verk under armen eller en DVD-box med Peter Greenaways filmer. I andra sammanhang väcker det inte några reaktioner alls. Kulturellt kapital har bara ett värde i vissa sammanhang, i vissa delar av det sociala rummet. Samtidigt finns en tendens att de former av kulturellt kapital som föredras av de dominerande klasserna generellt tilldelas en högre status även bland dem som inte tillägnar sig dessa kapitalyttringar (till exempel klassisk musik, icke-föreställande konst).

Det *förkroppsligade* kapitalet syns genom individens smak och stil - klädval, musikval, val av mat - de val som styrs av hans habitus. Märk väl att även här värderas kapital, och blir användbart (eller till skada) när det värderas i det sociala rummet. Att ha rätt förkroppsligat kapital för en viss social miljö är nödvändigt. Det förkroppsligade kulturella kapitalet gör att individen klassificeras som rätt eller fel, dominerande eller dominerad i andra miljöer än sin egen. Det kan handla om både yttre attribut och om förmågan att agera rätt. Att ha fel kläder eller att inte veta var man skall stå i rummet är synliga tecken på att det förkroppsligade kapitalet inte fungerar. Att känna sig hemma och kunna uppföra sig på en dyrare restaurang, eller på festen i bygdegården på landet är däremot tecken på att det förkroppsligade kapitalet är "rätt". Ett annat exempel är det som relaterades i kapitel 3, om personen ur överklassen som betraktades som avvikande när han höll upp dörrar eller reste sig för damer som kom in i rummet. (Jordahl 2003) Det förkroppsligade kulturella kapitalet är ett exempel på hur kapitalen manifesteras i individens habitus, ett begrepp som utvecklas närmare längre fram.

Det *institutionaliserade* kulturella kapitalet, i form av examina och titlar kan användas och klassificeras på samma sätt som de andra formerna. Precis som för de andra nivåerna av kulturellt kapital är vissa former gångbara i specifika delar av det sociala rummet, medan andra former uppfattas som högt eller lågt värderade i hela det sociala rummet.

Kapital - möjligheter att handla

Som nämnts ovan ger kapitalet individen status. Emellertid innebär kapitalet också handlingsmöjligheter. Genom det kapital individen besitter får denne inträde till olika miljöer. Kapitalinnehavet gör att han blir accepterad. Men det innebär också att han besitter kunskaper (förkroppsligade) om olika miljöer och olika vägar att ta sig fram i samhället. Genom att ha ett högt utbildningskapital (som är en undergrupp av kulturellt kapital) i form av en examen eller liknande har en person inte bara ämneskunskaper. Han har också kännedom om språkbruk och förhållningssätt inom utbildningens del av det sociala rummet och känner dessutom till vägar och möjligheter att ta sig fram i utbildningsväsendet. Han vet vilka möjligheter utbildning öppnar, och hur dessa möjligheter kan utnyttjas.

En viktig aspekt att lägga märke till är att kapital kan ärvas; i synnerhet gäller detta det förkroppsligade kapitalet. Att komma från en akademikerfamilj innebär en stor förtrogenhet med utbildningssystemet, och redan genom denna förtrogenhet har man ett högre utbildningskapital. Dessutom innebär det faktum att någon av föräldrarna har en akademisk titel eller position ytterligare kapital att disponera i utbildningens sociala rum. En människa blir betraktad annorlunda om hon har föräldrar som är läkare, jämfört med om hon har lågutbildade föräldrar. Den aka-

demiska bakgrunden ger också, som nämnts, förkroppsligat kulturellt kapital. Det kan vara fråga om att ha rätt kläder som student och inte avvika. Man känner till hur man skall tilltala lärare och hur man skall förhålla sig i föreläsningssalar. Trondman (1994) har ett exempel på klassresenärers frustration över var ytterkläderna skulle hängas vid första besöket på högskolan. I grundskola och gymnasium finns det kapprum och rockhängare. Något sådant finns inte på universiteten...

Att ärva kulturellt kapital får dock inte förväxlas med begreppet "socialt arv" som ofta använts till exempel inom socialt arbete (Jonsson 1973). Socialt arv är något statiskt, och förstås ofta som begränsande, och till och med stigmatiserande. Ärvt kapital, till exempel kulturellt, innebär i stället handlingsmöjligheter, även om ett lågt kapital innebär mer begränsade handlingsmöjligheter än ett högt. (Broady 1991)

6.2 Föräldrastöd, uppmuntran och kulturellt kapital

Hur kan då intervjupersonernas beskrivningar av föräldrauppmuntran och förhållningssätt till studier under uppväxten analyseras med hjälp av Bourdieus begrepp? Och kan de begrepp som visats tidigare - oriktad och riktad uppmuntran förstås utifrån Bourdieu?

Lågutbildade föräldrar - "oriktad uppmuntran"

Det är inte direkt någon uppmuntran från föräldrarna som initierat studierna för kvinnan som citerades i kapitlets början:

"De blev väl lite snopna [föräldrarna] eftersom ingen annan har läst i min familj. Jag tror inte att de har insett vad det betyder i den bemärkelsen. Jag tror inte riktigt de har insett vad det är frågan om, om jag är ärlig"

(...)

"... de tycker ju att det är roligt" (Kvinna, 35-årsåldern, klassresenär)

Intervjupersonen visar på att hon egentligen inte mötts av någon direkt förståelse från föräldrarna inför sina studier - även om de "tycker att det är roligt". En annan intervjuperson säger:

"Ja, alltså mamma och pappa dom är arbetare så dom har inte funderat så mycket på

studier över huvud taget. Men jag fick ju verkligen välja vad jag ville, gå i skolan eller inte. Så det valet hade jag. Men jag ville jobba bestämde jag mig för då och på den tiden gick det ju faktiskt att få ett jobb. Jag var väldigt skoltrött.” (Kvinna 35-årsåldern, klassresenär)

En tredje intervjuperson säger

”... det fanns inga förväntningar och inga krav över huvud taget. Utan de krav som fanns i min familj och som fortfarande finns är att man ska sköta sig helt enkelt... (Kvinna 25-årsåldern, klassresenär)

I materialet ges flera exempel på det som i mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) kallats ”oriktad uppmuntran”, och som beskrivits i kapitel 1. Föräldrarna mår verkligen om att barnen skall få ett bra liv, och att de skall sköta sig, men utbildning ses inte som den nödvändiga vägen. Föräldrarna finns hela tiden i bakgrunden för de intervjupersoner som har lågutbildade föräldrar, men påverkar egentligen inte vad barnen väljer. De uppmuntrar verkligen barnen - men de skulle ha uppmuntrat ett eventuellt val att arbeta lika mycket som valet att studera. Någon enskilda intervjuperson upplever till och med att man har avrått från att studera, eller saknat stöd:

”Jag ville läsa vidare efter gymnasiet, men det gillades faktiskt inte. Jag kom ju in på psykologutbildningen i Lund efter gymnasiet, men jag hade föga stöd hemifrån så det blev inte så”

(...)

”Det är ju så att kommer man från en arbetarfamilj så är jag uppväxt med att då klarar man sig själv så fort som möjligt”

(...)

”En annan anledning är att traditionen säger att den typen av yrken tillhör inte oss” (Kvinna 30-årsåldern, klassresenär)

Samma intervjuperson säger längre fram i intervjun att inställningen till att läsa böcker var ”mycket god” i hennes uppväxtfamilj, och att hennes pappa ”har alltid älskat böcker”. Svaret visar på vådan av att blanda ihop kulturellt kapital i allmänhet med utbildningskapital och utbildningsmedvetenhet. I flera kvantitativa studier har man försökt mäta kulturellt kapital “i allmänhet” genom att bland annat se till om hemmet har ”mer än två hyllmeter böcker” (SOU 1993:85 s 213). Vi ser här hur det kan finnas en poäng med den uppdelning av kulturellt kapital i undergrupper, som Bourdieu ibland rekommenderar. Yttringen av kulturellt kapital i form av

böcker är inte nödvändigtvis kopplad till en benägenhet att rekommendera barnen studier, även om just det här exemplet, byggt på en enda intervju på liten högskola på landsorten, inte är något man kan generalisera från. Innehav av, och "kärlek till" böcker, bör snarare betraktas som *litterärt kapital*, vilket är *en* form av kulturellt kapital. *Utbildningskapital* är *en annan* form av kulturellt kapital, som inte verkar finnas i samma grad i just det här fallet. Bourdieu pekar också på flera ställen (till exempel 1984 s12 ff) på vikten att granska *arten* av en praktik, inte bara se om praktiken i sig förekommer. Det skulle i så fall dessutom innebära att inte bara förekomsten av två hyllmeter böcker har betydelse, utan också *vilka* böcker som finns i de två hyllmetrarna. Lyrik, samhällvetenskaplig facklitteratur eller naturvetenskaplig facklitteratur skulle kunna vara manifestationer av olika habitus, och innebära olika benägenheter att handla.

I samtliga intervjuer berättar klassresenärerna om sina föräldrar att de verkligen månar om sina barn, och vill ge dem största möjliga frihet att själva utvecklas så bra som möjligt. Men det finns också, hos vissa intervjupersoner uttryck för att föräldrarna visat en viss skepsis mot utbildning - även om denna skepsis ofta är nedtonad:

Intervjuare: "I din [uppväxt-]familj... hur var inställningen till högskolestudier?"

Intervjuperson: "Den är väl traditionell i den bemärkelsen att 'ska Du inte skaffa Dig ett riktigt jobb?' Men jag har aldrig varit utsatt för några hinder eller förbud eller några sådana saker, utan jag har alltid fått välja fritt vad jag har velat bli" (Man, 35-årsåldern, Klassresenär)

Samma intervjuperson säger längre fram i intervjun:

"... det är väl mer en önskan från deras sida. Det ligger nog i den gamla standarden att man ska tjäna pengar så att man har till räkningar och så att mat och sådant kommer in och är man student så är det väldigt 'fluffigt', kommer det in pengar? 'När kommer pengarna in?' Det är en osäker tillvaro, det vill inte mina föräldrar att jag ska vara i." (Samma intervjuperson)

Högutbildade föräldrar - utbildningen är en självklarhet

"Jag har väl alltid sett det som självklart utan att mina föräldrar har behövt tala om det för mig att, de har aldrig sagt till mig att du måste läsa på högskola" (Kvinna 25-årsåldern, arvtgare)

En annan intervjuperson säger:

”Det var nog inte så mycket tal om det, utan det gick automatiskt att jag... Jag hade nog inga planer direkt på att ta något sabbatsår eller hitta på någonting annat förutom högskolan ... (Man, 25-årsåldern, arvtagare)

Det har alltid varit en självklarhet att läsa på högskola - föräldrarna har egentligen inte behövt säga det. I orden ”behövt tala om det för mig” ligger underförstått att både föräldrar och barn vet vad som gäller, att barnen har ”förstått budskapet”. Det är också intressant att se vad man *inte* hade planer på. Mannen ovan säger att han inte hade ”planer på att ta ett sabbatsår eller något”. Ett sabbatsår är något man tar *från* något, ett avbrott i den tänkta helheten, och det är studier som är den naturliga helheten. Ett arbete skulle bara vara ett ”mellanspel”, innan man återgår till det väsentliga, eller varför inte säga det ”normala”. Att ta ett arbete är för den här personen egentligen inget realistiskt långsiktigt alternativ till utbildning, utan på sin höjd skulle det vara just ett mellanspel.

“Självklarhet” genom “dominans”

De föregående citaten är ganska typiska exempel ur intervjuerna på hur barn till högutbildade föräldrar beskriver sina föräldrars syn på utbildning. Men det finns också barn till högutbildade som ger mer handfasta exempel på hur föräldrarna påverkat utbildningsvalet:

Intervjuperson: ”... utbildningen var A och O, speciellt min pappa som tryckte på att alla skulle skaffa sig en utbildning, det var väldigt viktigt tyckte han”

Intervjuare: ”– Var det ett stöd eller ett krav för Dig?”

Intervjuperson: ”– Äh, det var faktiskt båda delarna för han, eh, är ganska dominant och eh, han stöttade oss lite för mycket på så vis att han eh, var lite för dominant så att säga. Men samtidigt var det ju bra också” (Kvinna, 40-årsåldern arvtagare)

Pappa var alltså lite för dominerande - ”men samtidigt var det ju bra också”... Det är alltså fråga om att högre utbildning tidigt blir en del av framtiden för barnen, och det blir därvid snarare en fråga om *vad* man skall studera än *om*. Men flera av intervjupersonerna med högutbildade föräldrar ger också (liksom den ovan citerade) exempel på ett ganska handgripligt föräldrainsflytande:

”... när jag gick i nian och skulle bestämma mig för gymnasiet så valde jag vårdlinjen, pappa vägrade skriva på papperna (skratt). Först, men sen fick jag övertygat honom om att det var min framtid.” (Kvinna, 35-årsåldern, arvtagare)

Den högutbildade pappan ville att dottern skulle läsa något som gav henne högskolebehörighet. Pappa fick ju faktiskt sin vilja igenom; 20 år senare finns hon på ett utbildningsprogram som leder till kandidatexamen, även om hon börjat läsa lika sent som många klassresenärer som också börjat studera i 30-årsåldern.

Föräldrauppmuntran - finns hos alla, men ser olika ut

Som vi kan se av citaten ovan spelar föräldrauppmuntran en central roll. Flera tidigare studier och beskrivningar av klassresenärer (till exempel Trondman 1994, Ambjörnsson 1996 och Frykman 1999) pekar ut föräldrastödet som något som är av stor betydelse för arbetarbarnens benägenhet att bestämma sig för att påbörja högskolestudier. Emellertid ser vi här att föräldrauppmuntran finns i alla grupperna, och har upplevts som lika viktig för intervjupersoner ur alla grupper. Men för barnen med lågutbildade föräldrar har det mer handlat ett stöd i allmän mening, något som nästan skulle kunna beskrivas som "villkorlös kärlek". Föräldrarna ur alla kategorier månar om sina barn, både hög- och lågutbildade föräldrar uppmuntar sina barn. Efter vad man kan se av detta material är emellertid föräldrauppmuntran, eller kanske snarare föräldrapåverkan *mer* central i utbildningsvalet för barn till högutbildade. Det är dessa barn som direkt påverkats av föräldrarna att börja läsa. De får tidigt lära sig att söka kunskap själva - flera intervjupersoner med högutbildade föräldrar berättar om hur föräldrarna tidigt fått dem att *söka kunskap* i böcker, inte bara att "läsa", och att just utbildning är viktig för ett bra liv. "Jag har väl alltid sett det som självklart utan att mina föräldrar behövt tala om det för mig" sade en kvinna i ett citat ovan.

Således kan man säga, att när man jämför studentgrupperna med hög- respektive lågutbildade föräldrar, är föräldrauppmuntran minst lika väsentlig i båda grupperna. I gruppen med lågutbildade föräldrar, verkar dock den oriktade uppmuntran i många fall gjort att barnen först valt att arbeta i stället för att läsa vidare. Uppmuntran är alltså inget typiskt för barn till lågutbildade, och när det gäller att leda barn till högre utbildning, kan den oriktade uppmuntran snarare leda *bort* från utbildning.

6.3 Habitus - disposition att välja

Bourdies habitusbegrepp: handlingsmöjligheter - och begränsningar

Pierre Bourdies begrepp habitus gör det möjligt för oss att sätta ord på hur det går till när människor träffar olika val i livet. Liksom flera av Bourdies andra begrepp har hans definition av habitus förändrats och utvecklats under åren. Jag för-

söker i de flesta fall att använda Bourdieus egna, ”sentida” definitioner av begreppen, främst för att begreppen blivit mer skarpa i konturen med tiden, och mer empiriskt användbara ju längre de utvecklats.

Ett skäl att följa Bourdieus utveckling av begreppen är att han under senare år drivit dem mer och mer mot att tydligt använda begreppen i en handlingsteori snarare än i en strukturteori (även om “Outline of a Theory of Practice” (1977); 1972 på franska - *Esquisse de une Theorie de la Pratique*” - just är ett *utkast till en handlingsteori*). I de tidiga utbildningsskrifterna från 1960-talet eller ”Distinction” (1984; franska originalupplagan 1979) användes habitus i hög grad som ett sätt att visa hur strukturen påverkar individernas benägenhet att handla på vissa sätt, men på senare tid har Bourdieu i stället försökt visa hur individerna existerar som handlande subjekt (agenter med Bourdieus ord) inom en struktur. Han har också kunnat synliggöra hur individerna/agenterna samtidigt som de agerar inom strukturen *både reproducerar* denna och *formas* av den (till exempel i ”Konstens regler” (2000)). I denna avhandling är min strävan att försöka använda Bourdieus begrepp just från en handlingsteoretisk utgångspunkt och synliggöra hur olika individer, eller grupper av individer, agerar olika utifrån sina specifika förutsättningar, och därigenom faktiskt kan tänkas såväl reproducera som omskapa sociala strukturer.

Det är också väsentligt att tänka på att Bourdieu som teoretiker egentligen inte *genererar* begrepp - utan han *analyserar samhället med hjälp* av sina begrepp. Broady (1991) skriver att: ”De [begreppen] får sin fulla mening när de sätts i rörelse i undersökningar, som verktyg eller kanske hellre som sökarljus” (s 167). Därav kommer att han faktiskt tvingas förändra sina begrepp, det vill säga ”slipa om sina verktyg” när de inte längre fungerar för det syfte det han vill använda dem.

Vad habitus är och inte är...

Habitus brukar ibland kortfattat beskrivas som ”vana” eller ”livsstil”. Båda dessa korta förklaringar visar på det riskabla i att försöka ”översätta” Bourdieus begrepp kortfattat, för båda orden blir ganska missvisande. Livsstil visar egentligen bara på de yttre, synliga tecknen på en persons habitus, medan vana hänvisar till något statiskt och oföränderligt. Samtidigt har ändå båda orden vissa poänger. Ordet ”vana” omfattar handlingar som är oreflekterade, och habitus är ett verktyg för att vetenskapligt förstå hur många valsituationer under en individs liv hanteras *utan* att alla de alternativ som ”rationellt” eller ”objektivt” sett finns för handen för individen, tas under övervägande. Utan att reflektera närmare över vilka handlingsalternativ som skulle kunna föreligga, väljer individen bland de alternativ som ligger närmast till hands, som finns ”inom synhåll”. Livsstil i vid bemärkelse har också vissa signifikanta delar gemensamma med habitus. I individens livsstil i vid

bemärkelse ingår en mängd oreflekterade val av typen ”man kan bara inte ha en sådan jacka”, ”jag trivs inte med att bo där” eller ”läsa på universitet - det är nog inget för mig”, vilket med Bourdieus terminologi kan betraktas som yttringar av personens habitus.

Bourdieu använder ogärna ordet handling - i synnerhet gäller detta i relation till habitus - eftersom ”handling” gärna förstås som något målrationellt eller övervägt. Bourdieu vill fånga att flera handlingar sker utan ett egentligt rationellt (i alla fall i objektiv bemärkelse rationellt) övervägande och använder därför ofta ordet ”praktik” i stället. Likaså använder han gärna ordet ”agent” i stället för ”subjekt”. ”Handlande subjekt” kan nämligen tolkas som en fritt handlande individ oberoende av samhället; subjektet förstås dessutom inte bara som en enskild människa, utan som någon som är mer eller mindre frigjord från omständigheter, med frihet att handla; alltså ett mer eller mindre ett voluntaristiskt begrepp. Agent (eller ibland aktör - Bourdieu fjärmade sig under senare år från termen ”aktör” - eftersom aktören spelar en determinerad roll) skall inte förstås som en agent ”åt någon”, utan snarare i den betydelse ordet har till exempel i språklära. Agenten är den som utför handlingen i en (passiv) sats. (Broady 1991, Bourdieu & Wacquant 1992) Jag tar mig här friheten att, trots att jag till en del använder mig av Bourdieus begreppsapparat, använda termerna ”handling” och ibland även ”(handlande) subjekt”. Sättet de relateras till habitus gör det förhoppningsvis förstäligt för läsaren vad som avses, och ordet ”praktik” har en dragning åt tandläkarmottagning när det används på svenska, liksom ”agent” kan ge märkliga associationer till såväl dammsugarförsäljare som KGB-män.

Vad är då habitus?

Som nämnts tidigare menade Bourdieu själv att hans begrepp skall användas, inte definieras. Det är när de brukas som de får sin fulla betydelse. Definitionen av habitus har en tendens att bli komplicerad, även för Bourdieu själv

Enligt ett av Bourdieus sätt att beskriva habitus (som han ofta återkommer till) är det ett

”system av varaktiga, överförbara dispositioner, strukturerade strukturer som är ägnade att fungera som strukturerande strukturer, det vill säga som strukturer som genererar och organiserar praktiker och representationer, vilka kan vara objektivt anpassade till sina mål utan att förutsätta någon medveten målinriktning” (Bourdieu 1977, s 72, översatt i Broady 1991)

Termerna ”strukturerad struktur, som är en strukturerande struktur” används ofta av Bourdieu (till exempel Bourdieu 1991). Det skall alltså utläsas att den strukturerade strukturen är den “mentala struktur” aktören använder för att organisera sin tillvaro och sin omvärld, hans sätt att mer eller mindre oreflekterat kategorisera sin omvärld för att kunna värdera och bedöma den. Den är strukturerad, det vill säga mer eller mindre hierarkiskt organiserad. En psykolog skulle antagligen kalla det för kognitiva scheman. Habitus är samtidigt en strukturerande struktur, eftersom individens habitus ligger till grund för dennes benägenhet att agera och välja på olika sätt i interaktionen med andra individer. Därigenom är individens preferenser och benägenheter (det vill säga, habitus) med och formar omvärlden. Individens handlingar är hela tiden formade av vad hans inre strukturerade struktur säger är möjligt, och den strukturen återskapas därmed i den konkreta verkligheten. Individens kognitiva struktur verkar strukturerande på dennes omvärld och hur han uppfattar den. Han handlar utifrån vad han uppfattar och därigenom skapar och omskapar han sin omvärld. (Bourdieu 1977). Slutligen är faktiskt en individs habitus också strukturerad i den bemärkelsen att individens habitus bildas utifrån hans erfarenheter av världen omkring honom, det vill säga den rådande strukturen i samhället han omges av gör hans habitus strukturerad.

Deterministiskt?

Individens habitus är inte någon från tidiga år given ram av handlingsmöjligheter, även om Bourdieu betonar att individen (och dennes habitus) är en social produkt. Bourdieu (till exempel 1991) betonar att habitus är föränderligt - den strukturerade strukturen omformas ständigt i mötet med nya miljöer. Eftersom omvärlden hela tiden förändras och individen hamnar i nya situationer där hans gamla habitus inte fungerar, stöps detta ständigt om och förändras. Individen tvingas efter hand att lägga sig till med nya förhållningssätt. Samtidigt har habitus alltid en eftersläpning i förhållande till den omgivande verkligheten. Den inre strukturerade strukturen bygger hela tiden på ”gårdagens erfarenheter”, som skall användas i dagens nya och annorlunda situationer (Bourdieu 1991).

Inte alls deterministiskt!

Bourdieu skriver att:

”I själva verket är de sociala agenterna - de studenter som väljer en viss linje eller ett visst ämnesområde, de familjer som väljer en viss skola för sina barn och så vidare - inte några molekyler som påverkas av några mekaniska krafter, och deras handlingar har inte heller några tvingande orsaker. De kan inte heller betraktas som medvetna och kunskapssökande subjekt som handlar med förnufts-skäl och med full

kunskap om orsaker, vilket företrädare för den rationella handlingsteorin menar”

(...)

”Subjekten” är i realiteten handlande och kunskapssökande agenter begåvade med ett praktiskt sinne ... Praktiskt sinne är ett förvärvat system av preferenser, princip för att betrakta och göra distinktioner (vad man vanligen kallar smak), stabila kognitiva strukturer (vilka väsentligen är en produkt av att agenterna har införlivat kognitiva strukturer) och handlingsscheman som styr hur situationen skall uppfattas och vilken reaktion som är mest ändamålsenlig. Habitus utgör detta slags praktiska sinne för vad som bör göras i en given situation. (Bourdieu 1995 s37)

Individens habitus är alltså det som gör det möjligt för honom att handla, att välja mellan alternativ och att avgöra vilket av dessa som är mest gynnsamt. Emellertid är individens habitus också det som avgör vilka val han *inte* kan göra! Utifrån hans tidigare erfarenheter är det bara de val han har erfarenhet av som är realistiska valmöjligheter (i och för sig erfarenhet i vid bemärkelse - han kan ha sett eller hört något hända, eller hört talas om det):. Habitus innehåller också en funktion av norm - vissa handlingsalternativ bedöms av habitus som orimliga därför att de inte känns ”rätt” i den grupp man tillhör, och utifrån vilken grupps erfarenheter man bildat sin strukturerade struktur.

Man får inte glömma bort att även om habitus är det som möjliggör handling, så är det habitus som gör att vissa handlingar är nästan omöjliga att göra. Habitus gör det möjligt för individen att organiserat betrakta tillvaron, och tänka sig ett antal möjliga val. Men de enda möjliga valen är ju de som individen känner till, och inte betraktar som olagliga, omoraliska eller opassande. Att de flesta medborgare inte betraktar bankrån som en möjlighet att tjäna pengar (olagligt) är en följd av att individens habitus ”utesluter det”. Att universitetslärare i 40-årsåldern inte heller betraktar det som en rimlig inkomstmöjlighet att klippa grannarnas gräsmattor är också en konsekvens av habitus. Varken olagligt eller omoraliskt, men ett opassande alternativ, som därför inte heller faller någon in.

Bourdieu betonar ofta att habitus är kroppsligt (1991, 1993, 1995) och han beskriver det som något som finns i agenternas kroppar. Häri ligger dels att mycket av habitus manifesteras i sådant som är relaterat till människans kropp - hur man går, hur man sitter, vilka kläder man har och hur man bär dem. Den del av habitus som reglerar en människas sätt att vara rent fysiskt (klädsel, hållning, frisyra) kallar Bourdieu ”hexis”. Habitus är inte heller ”rationellt” eller övervägt - de flesta handlingar bygger inte på logiska bedömningar, utan rationella överväganden i objektiv mening äger egentligen inte rum. Man tänker inte närmare efter innan man handlar. Bourdieu använder termen ”praxis” för att beskriva den handlande delen av habitus (till skillnad från ”hexis” ovan). Själva ordet praxis signalerar just att det är så man brukar göra, ett oreflekterat val (Bourdieu 1995).

”En mänsklig handling kan vara målinriktad utan att den handlande individen har målet klart för sig. Begreppet habitus bidrar därmed till att förklara varför en människa, betraktad av en utomstående, kan uppfattas som rationellt agerande utan att ett medvetet rationellt val föreligger”. (Broady 1991)

Israel (1996) betonar också att det motsatta förhållandet kan råda. Sett utifrån en specifik individs habitus kan en handling vara fullkomligt rationell, medan samma handling verkar fullständigt irrationell för en betraktare med annan habitus, eller för den delen vid ett, om möjligt, objektivt betraktande. Att välja en akademisk utbildning, med goda inkomstmöjligheter är för de flesta utifrån sett ett rationellt val. Ser man till individens subjektivt upplevda bevekelsegrunder, är det däremot ofta en mängd andra skäl som spelat in, till exempel vad man är intresserad av, vad som passar en, vad man vill pröva på och så vidare.

Habitus står alltså för de benägenheter att välja i olika situationer som människan har. Det är viktigt att återigen betona att habitus är oreflekterat och omedvetet hos individen. Man ”för inte en dialog med sin habitus”. Habitus är helt enkelt en persons benägenhet att i valsituationer, stora som små, träffa vissa val. Bourdieu säger att:

”... när de förkroppsligade strukturerna och de objektiva strukturerna är samstämmiga, när strukturerna i det som varseblivs bestämmer perceptionen, uppfattas allt som självklart (...) med en tro som är mycket djupare än alla andra former av tro eftersom de inte uppfattar det som tro” (Bourdieu 1995 s 131)

I habitus ingår världen som vi tar den för given - ”man gör så”. Punkt slut. Många objektivt existerande handlingsmöjligheter övervägs faktiskt aldrig - ”man gör inte så”.

Bourdieu använder habitus som begrepp både på individ- och grupp-/samhällsnivå. Varje person har en habitus - som är specifik för honom/ henne. Grupper i samhället kan emellertid också ha en gemensam habitus, en klasshabitus, med dispositioner och benägenheter som är gemensamma för en grupp eller klass. Man kan alltså tala både om individers och klassers habitus. (Broady 1991, 1998 s 17). Habitus’ begränsande verkan för individen sammanfattas ganska bra i ett citat efter Torbjörn Säfwé, som Donald Broady satt in som inledning till det svenska förordet till ”Konstens regler” (Bourdieu 2000):

”Man kan visserligen göra vad man vill men att vilja vad som helst står icke i vår makt”

Inte bara ett verktyg för forskaren - utan för individuell handling...

Min strävan är här att habitus skall kunna förstås som en egenskap hos individen, något som denne har och använder sig av. Bourdieu gör en liknelse med bollsinne, där habitus är ett ”bollsinne” i det sociala spelet. Habitus används ofta i en mer objektiv betydelse (vilket *också* är helt riktigt - Bourdieu säger ju också att habitus är manifestationen (eller förkroppsligandet) av individens symboliska/ kulturella/sociala kapital, det vill säga det synliga tecknet på ett antal egenskaper som värderas i ett samhälle, eller en del av ett samhälle. Det jag vill fånga här, i relation till intervjupersonernas utbildningsval, är dock habitus i betydelsen ”benägenhet att handla”, eller ”disposition” för att handla på ett visst sätt i en viss situation, utifrån tidigare socialisation/erfarenheter.

”... habitus är en socialiserad och strukturerad kropp, en kropp som har införlivat de inneboende strukturerna i en värld eller i en viss sektor av denna värld, ett fält, och som strukturerar hur agenterna uppfattar och handlar i denna värld.” (Bourdieu 1995 s 131)

6.4 När habitusbegreppet inte räcker till - eller?

Studieval och habitus bland barn till högutbildade

Utifrån föregående diskussion om Bourdieus begrepp är det förmodligen ganska uppenbart hur intervjupersonernas habitus kan relateras till deras utsagor i början på kapitlet. Bland intervjupersonerna med högskoleutbildade föräldrar betraktas det oftast som en självklarhet att studera på högskola - ”jag har väl alltid sett det som självklart utan att mina föräldrar behövt tala om det för mig” eller ”det gick automatiskt” som några av intervjupersonerna sade om att läsa på högskola. Man kan se hur habitus överförs mellan generationerna omärkligt. Just genom att intervjuaren ställer frågorna blir intervjupersonerna medvetna om, och kan berätta om element i sin uppväxt som påverkat dem till att börja studera. Det är just *berätta* det är fråga om, intervjupersonerna är inte omedelbart medvetna om sig själva som sociala produkter. Först ”när strukturerna i det som varseblivs bestämmer perceptionen, uppfattas allt som självklart” skrev Bourdieu (1995). Man kan nästan aldrig fullt ut vara medveten om sig själv som en social produkt .

Själva utbildningsmedvetenheten blir tidigt en del av habitus och flera arvtagare ger exempel på hur viktigt det varit att läsa, och att söka kunskap, till exempel:

”... om man frågade pappa ’varför är det så?’ sa han ’gå och slå upp det i Focus’ .”

(...)

”[Ja] väldigt stor uppmuntran till att själv söka kunskap i böcker.” (kvinna, 35-årsåldern, arvtagare)

Flera intervjupersoner ger också exempel på hur föräldrarna faktiskt mycket konkret påverkat deras val att studera. Tidigare gav en intervjuperson en beskrivning av en pappa som vägrade skriva på dotterns ansökningshandlingar till vad han ansåg vara ”fel” gymnasielinje (en som inte gav högskolebehörighet). En annan pappa beskrevs av sitt barn som ”lite för dominant”. Observera att dessa erfarenheter egentligen inte gör habitus mer medvetet. De intervjuade sätter inte dessa erfarenheter i samband med sitt studieval, i alla fall inte förrän ett möjligt sammanhang blir synliggjort av intervjuaren. Att välja utbildning är för dem egentligen bara att följa med strömmen... (Se Bourdieu 1995 s 68ff).

Klassresenärernas svar på frågan om vilken uppmuntran de fått i hemmiljön ser, som vi såg tidigare, ganska annorlunda ut. Samtidigt är det för dessa också lika självklart att det är som det är... ”Jag fick ju verkligen välja vad jag ville, gå i skolan eller inte” sade en klassresenär. ”Verkligen välja”, det är en rättighet som uppriktigt uppskattas av intervjupersonen, även om den innebar att högskolestudierna inte påbörjades förrän i 30-årsåldern.

Detta visar också en möjlighet att förstå det som syntes i statistiken i kapitel 2, nämligen att barn till lågutbildade börjar studera på universitet senare än barn till högutbildade. Även om de har ett intresse för studier, så är det inte något som uppmuntras speciellt. De som är studiemotiverade får lika mycket uppmuntran till att göra något annat än studera. Att läsa vidare på universitet är inte speciellt prioriterat, och därmed kan studierna få anstå tills yttre omständigheter gör studier till ett alternativ (som vi kommer att få se längre fram i detta kapitel), eller tills föräldrarnas åsikter blir mindre viktiga.

En annan klassresenär sade: ”De [föräldrarna] blev väl lite snopna”. Intervjupersonen har här en känsla av att de ”objektiva strukturerna” (det vill säga det som händer omkring dem, deras egen värld) inte riktigt stämmer överens med ”de kroppsligade strukturerna” (det vill säga det som känns naturligt). Den intervjuade kvinnan känner att hennes val att söka sig till universitetsutbildning går ”utanför” eller ”förbi” de strukturerade strukturer hon förvärvat i sin uppväxtfamilj, och som fortfarande finns kvar oförändrade hos föräldrarna.

I intervjuerna ställdes aldrig några frågor om ”hur många meter böcker” som funnits i bokhyllorna i föräldrahemmen, men utifrån de klassiska resonemangen om klassresenärer (till exempel Trondman 1994, SOU 1993:85) borde ju klassresenärerna ha haft någon form av läsvana och förståelse hemifrån.

När omgivningen inte blir som det förväntas

Trondman (1994) ger ganska mycket utrymme åt resonemang kring ”misslyckad socialisation” (med anknytning till Berger & Luckmann 1966 och Frykman i Molin och Ågren 1991). Resonemanget innebär att människor - i Trondmans fall klassresenärer - hamnat i en situation där deras subjektivt upplevda mål med livet inte stämmer överens med de objektiva förutsättningarna. Trondmans klassresenärer har, utifrån erfarenheter under livet, hamnat i en situation där de vill något annat med sina liv än vad de borde ha ”socialiserats till”. I den argumentation jag för här, angående Halmstadundersökningen, är det emellertid snarare fråga om att klassresenärerna upplever sig vara i en situation där de objektiva strukturerna inte stämmer med vad de ”uppfostrats till”. De känner att de, utan att egentligen ha haft det som avsikt, har valt en livsbana som avviker från den i hemmet ”förväntade”. Det finns inte, som hos Trondmans klassresenärer en uttalad önskan att bli annorlunda. På något sätt har vi alltså individer som befinner sig i en verklighet där de inte förväntas vara. ”Klassresenärernas” studieval har fört dem in i en situation som inte ligger i linje med vad de egentligen förväntas göra. De har på något sätt hamnat i en belägenhet där de valt något som inte ligger som ett val nära till hands i deras habitus. De har snarare valt något som ligger längre ifrån det mer givna. Vi har egentligen inga indikationer på att de skulle ha en habitus som uppmuntrar till studier (intervjuerna är naturligtvis ingen möjlighet att fullständigt kartlägga habitus - de ger snarare möjlighet till att spekulera om habitus).

I fortsättningen av kapitlet är min strävan att försöka se vad det är som får individer att välja i ”utkanten” (eller skenbart helt utanför) av sin habitus, i stället för att välja det mer självklara. Först bör emellertid några återstående oklarheter om habitus klaras ut.

Habitus och föräldrappmuntran - inte någon indikator, men...

Av föregående text kan man få bilden av att föräldrappmuntran likställs med habitus. Det är emellertid viktigt att skilja på å ena sidan föräldrappmuntran i sig, (som den används i till exempel Hammarström (1996) eller ”Mångfald i högskolan” (SOU 2000:47)) som en mer eller mindre påverkande faktor för benägenheten till att söka sig till högskola, och å andra sidan det som jag beskrivit i mitt resonemang här. Här är det mer fråga om att se på föräldrastöd i en vidare bemärkelse, satt i relation till familjens sätt att tala om utbildning, om vad som tas för givet och vad tas inte för givet, vad som ses som mer eller mindre möjligt, mer eller mindre naturligt.

Att ”mäta habitus” med någon precision är till naturen problematiskt - eller kanske nästan omöjligt - i synnerhet om man använder begreppet i en mer handlingsteore-

tisk bemärkelse²³. Att se habitus som konkreta yttringar av individens kapitalinnehav och försöka hitta manifestationer av detta är inte särskilt svårt - det är bara en fråga om att observera vad individer gör, och vilka föremål de omger sig med. Att däremot betrakta habitus som "kognitiva strukturer", och försöka se vilka handlingsmöjligheter individen *upplever sig ha till förfogande* (vilket är mitt mål här) är betydligt svårare. Ofta skapas medvetenheten om valalternativen inte förrän man frågar om dem! Själva intervjusituationen, när individen skall berätta något, innebär att en ny logik skapas för stunden, där tidigare handlingar "görs meningsfulla" på ett kanske annorlunda sätt än när de utfördes (Bourdieu 1977) Att försöka se vilka handlingsmöjligheter en individ i praktiken haft, och hur mer eller mindre nära till hands olika val varit är naturligtvis problematiskt, nästan omöjligt. Min förhoppning är trots det att "sättet man talar om utbildning på" ger en möjlighet att förstå hur starkt utbildning egentligen är, som ett realistiskt valalternativ för olika intervjupersoner.

Habitus - inte alls deterministiskt - igen!

Det är också av betydelse att tänka på att habitus inte har en karaktär av "allt eller intet", svart eller vitt, av eller på. Citatet efter Torbjörn Säfwe ("men att vilja vad som helst står icke i vår makt") kan vara lite missledande. Det är naturligtvis så att vissa handlingsmöjligheter inte *kan* föresväva en individ utifrån hans habitus. Habitus måste emellertid samtidigt, och kanske i högre grad, ses som att vissa handlingsmöjligheter ligger närmare tillhands, medan andra är mer perifera. Broady skriver:

Det är [beträffande människors handlingar, min anmärkning] sällan fråga om med-

²³Bourdieus begrepp är dessutom (som tidigare nämnts) ofta "mjuka" i konturerna. Bourdieus strävan är att begreppen egentligen *inte skall ha* en omedelbar betydelse för i aktörens miljö, utan att de skall få betydelse genom det relationella perspektiv som uppstår när forskaren analyserar det sociala rummet genom såväl ett struktur- som aktörsperspektiv (Bourdieu 1991) Bourdieus begrepp ligger, och skall ligga "långt ifrån erfarenheten" i Geertz' (1983) bemärkelse. Begreppen skall inte vara de som kan användas av aktörerna själva. För att kunna gå förbi aktörernas egen, "första ordningens" förståelse, måste man skapa nya begrepp, genom det som i föregående kapitel beskrivits som "det dubbla brottet". Genom att distansera sig från det fenomenologiska mikroperspektivet, genom att se till struktur/makroperspektiv gör man ett första brott från vardagsförståelsen. Genom att sedan se makroperspektivet i relation till mikroperspektivet blir en vetenskaplig analys möjlig. Därför måste begreppen var frikopplade från vardagskunskap.

veten kalkyl och aldrig om obetingad frihet. Strategierna springer fram ur mötet mellan den habitus människor bär med sig och de sociala omständigheter de möter. I vissa sociala sammanhang kan människors habitus vara tillämplig och de känner sig 'hemma'. I andra sammanhang kan gnissel uppstå, och i så fall finns två alternativ. Om habitus är starkast kan människorna i någon mån omvandla de givna sociala betingelserna. Är däremot de sociala betingelserna starkare, kan individen antingen fly fältet eller också kan hennes habitus så småningom modifieras." (Broady 1991 s 231)

Exemplet är belysande. Det jag vill visa på här är emellertid egentligen bara en situation där "gnissel hotar". Människor råkar in i ett sammanhang där de hamnar i valsituationer där de måste leta bland de mer perifera valmöjligheterna. De tvingas söka bland de alternativ som inte ligger närmast till hands. Vad är det egentligen som gör att människor letar "i utkanten av habitus", och, som intervjupersonerna här, börjar studera?

Habitus och studieval - än sen då...

Vad som visats ur det empiriska materialet i det föregående är egentligen inget nytt - det hela har ju ändå handlat om föräldrauppmuntran. Vad som hittills har kommit fram är att det föreligger en mindre sannolikhet att barn till lågutbildade skall söka sig till högskola än att barn till högutbildade skall göra det, och att föräldrastöd har betydelse. Detta är inget nytt i utbildningssociologin. Ändå har vi, på samhällsnivå, den oväntade situationen att barn till lågutbildade *ökar* - och att kvinnor med lågutbildade föräldrar ökar sin andel högskolenyborjare betydligt mer än kvinnor med högutbildade föräldrar. Den företeelsen kan, hävdar jag, inte förstås genom att bara se till en enkel, "traditionell" modell utifrån social reproduktion. Den innebär ju faktiskt en förändring på strukturnivå. Det finns inga tydliga tendenser till att fördelningen av kulturellt kapital i samhället skulle ha förändrats och orsakat denna ökning. Intervjupersonerna tidigare har inte heller visat på att det funnits något specifikt kulturellt kapital i hemmet.

Hur kan man då förstå den ökade utbildningsbenägenheten ur ett aktörsperspektiv - vad är det som gör att utbildningsmedvetenheten väcks så till den grad att föräldrarna "nog blir lite snopna"?

Vad är det då som initierar studierna?

Fenomenet föräldrauppmuntran räcker inte för att förstå klassresenärernas påbörjade resa: i mitt material ser vi att den uppmuntran från föräldrarna som klassresenärerna fått har varit mindre fokuserad på utbildning än vad den varit för arvtaga-

re. Men ändå - vad är det rent konkret som gör att klassresenärerna väljer att söka sig till universitetsutbildning?

Arvtagare - det "finns inget val" - och dessutom...

Rubriken - att "habitusbegreppet inte räcker till" - är kanske något missledande vad beträffar arvtagarna. De har snarare fullt ut träffat de val som impliceras i deras habitus. Som tidigare sagts - man följer med strömmen. Samtidigt finns det även för dessa barn till högutbildade mycket konkreta företeelser som initierar studierna.

Det ligger naturligtvis "inskrivet" i deras habitus att börja studera - tänk på intervjupersonen ovan, som sade: "Ja, det fanns inga egentliga alternativ"... Några av dessa intervjupersoner har emellertid arbetat flera år innan de påbörjat sina studier (även om de flesta arvtagarna kommer direkt från gymnasiet till högskolan). Även om ingen säger det uttryckligen (ingen får egentligen heller någon fråga om huruvida de "alltid tänkt sig att någon gång studera vidare" i någon intervju) får man uppfattningen att bilden av sig själv som högskoleutbildad alltid funnits för arvtagarna. En kvinna säger att:

"Jag har ju aldrig gått i skolan innan. Det var väl ingen som trodde på att jag någonsin skulle komma till högskolan"(Kvinna, 30-årsåldern, arvtagare)

Kvinnan säger emellertid tidigare att "mamma har alltid velat [att] vi ska ... läsa", och sättet hon uttrycker sig på i citatet ovan visar ju att det funnits en underförstådd förväntan att studera på vidare, som hon inte infriat tidigare. De flesta hänvisar till sitt intresse för just de ämnen de läser som ett skäl att börja studera. För arvtagarna är utbildningen en normalitet fullt ut. Själva steget att ha börjat studera är nästan en bekräftelse på att man faktiskt är normal - kvinnan ovan verkar ganska belåten med att ha börjat på universitet trots att det var "ingen som trodde att jag någonsin skulle komma till högskolan", eller den andra kvinnan, som citerats tidigare - hennes far vägrade skriva på ansökningshandlingarna när hon ville söka en gymnasieutbildning som inte gav högskolebehörighet. När utbildningen är en normalitet i samhället i stort, blir utbildningen "ännu mer normal" för dem som har utbildning som en del av sitt habitus. Anders Persson skriver i SOU 2000:47 att utbildningen blir som en "spegel" för dem som i utredningen definieras som akademikerbarn (i Perssons exempel handlar det om gymnasieelever som står inför sitt högskoleval). Vi kan här se hur arvtagarna bekräftar sin "normalitet" genom att "spegla sig" i sitt utbildningsval. Studenterna har gjort ett val som får deras omvärldsuppfattning att kännas ännu stabilare - som Bourdieu skriver:

” ... när de förkroppsligade strukturerna och de objektiva strukturerna är samstämmiga, när strukturerna i det som varseblivs bestämmer perceptionen, uppfattas allt som självklart. Det innebär att agenterna utifrån doxa²⁴ uppfattar världen med en tro som är mycket djupare än alla andra former av tro eftersom de inte uppfattar den som tro.” (Bourdieu 1995 s 131)

Verkligheten tas som given och naturlig och att det fungerar är inget man närmare reflekterar över. Arvtagarna beskriver det snarare som en känsla av att allt är som det skall vara.

Manliga klassresenärer - normalt - javisst - men...

Som visats tidigare är högskoleutbildningen inte lika självklar för dem som saknar föräldrar med högskoleutbildning. Men attityderna och upplevelserna skiljer sig åt mellan män och kvinnor.

”Jag har inte fostrats i den andan att jag ska ha en [högskoleutbildning], men däremot så har jag inte heller hindrats. Men det tog mig tio yrkesår innan jag fattade att jag ville göra det här.” (Man, 35-årsåldern, klassresenär)

Den manlige klasresenären här har och i för sig inte hindrats, men inte heller ”fostrats i den andan”. Att “inte ha fostrats i den andan” är en ganska bra beskrivning på att något inte finns i habitus. Mannen ovan säger att det tog honom tio yrkesår att komma på att han ville läsa. Men det var något annat som gjorde studier till ett konkret alternativ att välja:

Intervjuare: –”Och varför valde Du att läsa nu, efter att ha jobbat så många år?”

Intervjuperson: –”Jag blev arbetslös, men så fick jag ett annat jobb. Jag trivdes mycket bättre med mitt tidigare jobb, men det andra [nya] jobbet som jag fick efteråt det var ett sånt jobb som man lärde känna och kunna på ett och ett halvt år, och samtidigt kände jag att nu har jag sista chansen. Så bestämde jag mig för att göra någonting och så började jag den halvlånga vägen genom Komvux och då visste jag inte när jag började läsa att jag skulle sluta här...” (Samma intervjuperson som ovan)

²⁴“Doxa” kan kort beskrivas som den tro, eller det normsystem, som gäller för den verklighet, och på det fält individen befinner sig - den uppfattning av “spelreglerna”, och aktuella värderingar för agentens del av det sociala rummet. Jag tar inte upp begreppet utförligare, eftersom det inte används fortsättningsvis i detta arbete.

Studier som en handlingsmöjlighet blev egentligen inte något intervjupersonen reflekterade konkret över förrän han förlorade sitt arbete. Han betraktar det inte som något exceptionellt att studera, men han säger själv att "det tog tio år av yrkesliv att komma på det". Eller var det kanske en förändring av förutsättningarna i livet i allmänhet, som att förlora arbetet som krävdes? Först vid en sådan genomgripande förändring blev studier ett konkret "mål inom synhåll". Samtidigt säger intervjupersonen att "nu har jag sista chansen". Att studera är en möjlighet som kan bli överspelad eller förloras och man bör ta "sista chansen". Att missa möjligheten till utbildning är att förlora något, kanske chansen till att förbättra sitt liv. Det är en chans som den här intervjupersonen vill ta, och han ser det samtidigt som en chans han *bör* ta. Som Persson skriver i mångfaldsutredningen - man "ser utbildning som en inträdesbiljett till arbetslivet - men också som en möjlighet att förändra det egna livet" (SOU 2000:47 s 79)

En annan manlig klassresenär säger:

"Anledningen till att jag valde just [denna] utbildningen var av intresse, ja. Anledningen till att jag över huvud taget studerar är ju att, eh, jag helt plötsligt blev ensamstående förälder (man, klassresenär, 30-årsåldern)

Hans tidigare yrkesliv var oförenligt med att ta ha huvudansvaret för små barn. Även för denna intervjuperson är det en drastisk förändring av hans privata omständigheter som gör att han ser studier som ett möjligt val.

"Eftersom jag avslutade mitt arbete ... vid en lågkonjunktur i byggbranschen."

(...)

"Det föll ju sig naturligt efter lågkonjunkturen då med byggbranschen att jag började läsa [vid komvux], så det föll sig naturligt att fortsätta läsa efter komvux." (Man, klassresenär, 35-årsåldern)

"Dessutom har jag astma och att då jobba på sågverk är en dålig kombination." (Man 35-årsåldern, klassresenär)

Fler av dessa män utan akademisk bakgrund berättar hur yttre omständigheter inte tvingar dem, men ändå på något sätt gör det möjligt för dem att välja studier. Ett bättre uttryck är kanske att yttre omständigheter gör det *rimligt* att börja studera. Valet att söka sig till högre utbildning betraktas inte av någon av dem som ett "negativt val" det vill säga något man tvingats till motvilligt. De ser alla på utbildningen som en möjlighet, men samtidigt är det någon yttre faktor som mer eller mindre tvingar dem att, som man skulle kunna uttrycka det, leta i utkanten av habitus' "möjlighetsfönster".

Äldre och yngre - olika skäl?

De hittills citerade klassresenärerna är alla över 30 år gamla. Även om de flesta klassresenärer i materialet (och även generellt sett) påbörjar sina studier senare i livet finns även några klassresenärer i 20-årsåldern i materialet.

Intervjuperson: –”Eftersom det har gått lätt för mig innan [med studier] så var det ingen av dem [föräldrarna] som tyckte att jag inte skulle göra det [studera]

Intervjuare: –”Kände Du att det fanns några förväntningar på att Du skulle börja på högskola?”

Intervjuperson: –”Nej, det var väl någonting jag själv ville bara. Det var ingenting sånt. (Man, klassresenär, 20-årsåldern)

(Märk att intervjuperson säger “Det var ingenting sånt”. Att ha haft fullständig valfrihet och inte utsatts för föräldrapåverkan verkar intervjupersonen uppfatta som mycket positivt.)

Som synes verkar det inte som om de yngre intervjupersonerna visar på någon annorlunda uppmuntran från föräldrarna inför sina studier än vad de äldre gör. Intervjupersonen ovan uttrycker snarare att han *inte blivit avrådd* från att studera, snarare än han direkt uppmuntrats till det. Dessutom - när han säger “det var ingenting sånt” så uttrycker det snarare en positiv känsla, något frihetsbejakande, att någon press om studier inte förelegat.

En annan intervjuperson visar ganska tydligt hur han själv nu mer eller mindre ser utbildning som en nödvändighet för ett bra liv:

”... så gjorde jag lumpen, och sen när man kom tillbaka så märkte man ju [att] det fanns ju fortfarande inga jobb, direkt, och jobben som fanns var man ju inte så intresserad av då, riktigt. Man vill ju inte ta ett jobb som man kanske bara har i fem år och sen slänger dom ut en, så det blev att jag ville fortsätta [att studera].” (Man, klassresenär, 20-årsåldern)

Den manlige klassresenären som citeras ovan skulle i och för sig kunnat få ett arbete För att kunna påverka sin livssituation menar han ändå att det krävs att man har en utbildning. Egentligen är det inte heller här fråga om ett direkt ”negativt val”. Han har haft andra alternativ, men väljer att studera eftersom han uppfattar det som en förutsättning för ett meningsfullt yrkesliv.

För de yngre manliga klassresenärerna är det inte på samma sätt förändringar i livet som initierar studierna. Däremot finns det en förväntan, eller en fruktan för att ”kanske komma att utsättas för” en genomgripande förändring. De har alla haft

konkreta alternativ till att studera - till skillnad från arvtagarna är fast arbete ett alternativ som övervägts seriöst - men de har valt studier inför en tänkt framtid som kan innebära problem. Deras föräldrappmuntran ser likadan ut som för de äldre klassresenärerna. De yngre verkar emellertid i högre grad se utbildning som ett realistiskt alternativ. Utbildning är mer av en normalitet, och de yngre verkar i högre grad utbildningsmedvetna än de äldre. Det är, som Persson i Mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) beskriver det, medvetna om utbildningen som en möjlighet att påverka sin livssituation, och inte bara som en möjlighet utan som en nödvändighet. De har utbildningen mer inom synhåll i sin habitus' möjlighetsfönster.

De manliga klassresenärerna kan i detta fall beskrivas som att de ser sig själva som objekt för samhällets mer eller mindre godtyckliga krafter. För arvtagarna är det egentligen inte fråga om någon närmare reflexion kring att studera eller inte. Det är snarare en fråga om *när* man skall börja studera. För klassresenärerna däremot är det ett val som krävt en hel del överväganden för att komma fram till. Utifrån sin habitus ser såväl yngre som äldre klassresenärer yrkesarbete som ett betydelsefullt alternativ. För arvtagare som (ännu) inte har akademisk utbildning uppfattas arbete mera som ett mellanspel - ett sabbatsår helt enkelt.

Inget orsak-verkan förhållande - utan en tillskrivning

De manliga klassresenärerna väljer inte utbildning för att visa för sig själva att de är rätt i livet, som man alltså kan säga att arvtagare gör. Det är i stället ett val som på något sätt tillskrivs yttre omständigheter. För klassresenären är det med Bourdieus termer på sätt och vis så att de objektiva strukturerna i och med studievalet inte stämmer överens med de förkroppsligade "fullt ut". Det är något i det sociala sammanhanget man befinner sig i som man upplever som annorlunda. Detta görs i en mening hanterbart genom att tillskrivas yttre omständigheter. Man kan alltså inte helt oproblematiskt tala om att arbetslöshet leder till högre studier och det är inte heller några manliga klassresenärer som upplever att de gjort ett "negativt val", eller hamnat fel. Utifrån sin habitus ser man emellertid situationen som sådan att det var arbetslöshet, eller andra yttre förändringar som gjorde att man valde att utbilda sig. Man är alltså medveten om att de valmöjligheter man tidigare sett som omedelbart för handen inte fungerat. När dessa inte fungerat har man upplevt det som om man under verkan av yttre omständigheter hamnat i utbildningssituationen. Detta innebär, trots att utbildning för dessa intervjupersoner ligger i "utkanten av habitus", ingen rubbning av världsbilden i grunden. Man upplever sig som ett "objekt för yttre omständigheter", men har samtidigt träffat ett val utifrån de önskemål man själv tycker sig ha haft. Möjligheter i "utkanten av habitus" har blivit mer synliga, kommit närmare centrum. Egentligen har dock ingen radikal förändring ägt rum.

Man kan kanske säga att de här männen, med lågutbildade föräldrar, lite har "halakat in" på sin utbildning, på grund av yttre omständigheter, där de "frikopplats" från en tidigare mer stabil social verklighet. De kan ha förlorat jobbet eller varit tvungna att sluta, råkat ut för skilsmässa mm. De upplever ändå studierna som något positivt. De har frikopplats, och frikoppling kan låta positivt. Man måste ändå tänka på att skilsmässa eller arbetslöshet inte direkt är trevligt. Studierna kan tänkas göra frikopplingen mindre negativ.

Att mer eller mindre oväntade förändringar i livssituationen kan påverka individers val av livsbana är också vad Bourdieu visar på:

"... the shift from one trajectory to another often depends on collective events - wars, crises etc. - or individual events - encounters, affairs, benefactors etc. - which are usually described as (fortunate or unfortunate) accidents, although they depend statistically on the position and disposition on those whom they befall... (Bourdieu 1984 s 110)

En omvälvande livshändelse kan alltså initiera en förändring av livsbanan. Om vi går vidare och ser på kvinnliga klassresenärer, får vi ytterligare infallsvinklar på hur dessa "händelser" kan se ut.

Kvinnliga klassresenärer - bevarandet av relationen...

Även bland kvinnliga klassresenärer upplever man yttre omständigheter som något som väckt intresset för högre studier.

Intervjuare: –"Hur kom det sig att Du började läsa just nu?"

Intervjuperson: –"Det var ju för att vi flyttade hit, och jag ville inte starta upp min firma igen."

(...)

Intervjuare: –"Så man kan säga att Du hade två alternativ när Du flyttade hit. Antingen att börja med Din firma igen eller att börja läsa?"

Intervjuperson: –"Det var ju väldigt lättillgängligt, jag har velat läsa i många år. Men när jag bodde i Y-stad så fick jag pendla till X-stad och då hade jag min firma som jag klarade mig på ekonomiskt..."

I: –"Hur kom det sig att Du flyttade till Halmstad från första början?"

Intervjuperson: [Min mans arbetsplats] i Y-stad lades ned" (Kvinna, klassresenär)

Även här ser vi hur omständigheter som intervjupersonen egentligen inte själv kan råda över "leder till studierna". Den citerade kvinnan har velat läsa i många år,

men när hon hamnar i en ny stad, och förlorar sin tidigare inkomstkälla blir studier ett realistiskt alternativ. En annan intervjuperson säger:

”Boende i L-stad träffar man i K-stad. Måste flytta. Får två små barn. ... Det var ohållbart att pendla härifrån, pendla dit, vi jobbade schemalagd tid.” (Kvinna, klassresenär, 35-årsåldern 46)

Att studera blev ett gynnsamt alternativ, när möjligheten att arbeta försvann - att bryta relationen var aldrig något verkligt alternativ. Vi ser att det finns förändringar i livssituationen för både män och kvinnor bland klassresenärerna, men det finns också vissa skillnader.

Män - frikoppling från relationen, kvinnor - bevarande av relationen

Flera av de kvinnliga klassresenärerna uppger en annan typ av yttre omständigheter som fått dem att se studier som ett möjligt val, än vad männen gör. För männen var det ofta direkt fråga om relationen till arbetsmarknaden. Det var samhälleliga ”krafter” som påverkade dem, och ofta någon form av ”frikoppling”. För kvinnorna är det i stället relationen till partnern som har gjort att de valt att studera. De har hamnat i en livssituation där de (till exempel på grund av att partnerns yrkesliv prioriterats) förlorat sitt tidigare arbete, och då kommit att se studier som en möjlighet att börja på nytt på en ny ort. En av de manliga klassresenärerna som citerades tidigare kan i och för sig sägas ha prioriterat ”signifikanta andra”(i Meads (1934) bemärkelse), nämligen mannen som blev ensamstående far, och slutade arbeta för att kunna få sitt liv att fungera som ensamförälder. Han hade emellertid ett brustet förhållande bakom sig, som ”frikopplade” honom. I kvinnornas fall är det fråga om ett val som görs för att man *vill bevara* relationen. Valet att studera ses av alla som ett positivt val, ingen av intervjupersonerna definierar det som ett negativt val. Det är emellertid också en handling som äger rum beroende av de ”signifikanta andra”. De kvinnliga klassresenärerna väljer att utbilda sig för att bevara relationen till sina signifikanta andra. Man skulle kunna säga att de manliga klassresenärernas studieval beror på att någon relation brustit, antingen till arbetsmarknaden eller till signifikanta andra. För de kvinnliga klassresenärerna är det snarare är en vilja att *bevara* endera sin relation till signifikanta andra, *eller* de signifikanta andras anknytning till arbetsmarknaden som ligger bakom valet att studera.

Den genomgripande livshändelsen, som Bourdieu nämnde i det tidigare exemplet, ”individual events”, behöver alltså inte nödvändigtvis beröra aktören själv, utan den kan lika gärna inträffa bland de signifikanta andra.

... och stödet i relationen till signifikanta andra

Några av de kvinnliga klassresenärerna visar också på en mer konkret, eller direkt påverkan från signifikanta andra.

”Nej, det var så här att jag arrenderade en kiosk och när jag stod i min kiosk så kom jag på att jag nog skulle bli revisor eftersom jag hade hand om bokföringen. Det var ju egen firma. Och då beslutade jag mig för att läsa in min gymnasiekompetens på komvux, så då gjorde jag det, och i samband med detta träffade jag min nuvarande man och då skulle hans föräldrar sälja deras firma och då bröt vi studierna och tog tag i den firman och så höll vi på att jobba med den i några år. Men till slut kände vi att det var inte vad vi ville göra. Och skulle vi satsa på utbildning måste vi göra det innan vi blir för gamla. Så vi hoppade av, sålde firman och började läsa på komvux. Jag kände det att jag ville ha en utbildning, jag ville bli bra på något.. Ska man kunna välja så måste man ha en utbildning. (Kvinna, klassresenär, 40-årsåldern)

Intervjupersonen beskriver ett starkt stöd från sin partner. En annan intervjuperson säger:

”... jag har en enorm ’back up’ hemifrån. Min sambo.” (Kvinna, klassresenär 35-årsåldern)

Flera av kvinnorna uppger att det varit av stor betydelse att få stöd av make/sambo för att studera. Detta skiljer sig från de kvinnor som börjat studera för att hålla ihop relationen. Samtidigt är den signifikante andre central i båda fallen. I det första fallet indirekt, genom att man vill bevara relationen, men när det gäller uppmuntran är det fråga om en mer direkt påverkan.

Vi ser hos båda dessa grupper kvinnor, liksom för männen med klassresenärsbakgrund, att någon form av yttre företeelse initierar studierna. Skillnaden är att det för kvinnorna, hittills, har varit någon i den närmaste kretsen, någon signifikant andre, som på något sätt ”utlöst” studierna. För att ”hålla ihop” familjen, på grund av någons behov av att flytta till ny ort, eller genom ren uppmuntran, blir studier aktuella.

... men också en ren utbildningsmedvetenhet

”Jag har jobbat som undersköterska i flera år innan detta och varit fackligt aktiv och, det blev väl så att jag började känna att jag vill göra mer. ... till slut kände jag att jag hade ett behov av att komma vidare. (Kvinna, klassresenär 25-årsåldern)

Kvinnan ovan talar om ”ett behov av att komma vidare”. Hon tillhör dem som inte har haft några krav eller förväntningar hemifrån på att studera, bara att ”man ska sköta sig helt enkelt”. En annan intervjuperson säger:

”När jag slutade gymnasiet så var jag ganska trött på att läsa. Det stod mig upp i halsen. Så jag behövde en liten paus, så då jobbade jag och det var det absolut bästa jag kunde ha gjort [som jag ser det] idag, för om jag ser tillbaka så visste jag inte vad jag ville göra då, och det såg jag senare när jag hade varit ute i arbetslivet och kom fram till vad jag ville göra” (Kvinna, klassresenär, 25-årsåldern)

Hon betraktar inte sitt arbete som ett ”sabbatsår”. Beslutet att läsa var något som växte fram under åren.

”Jag kände att jag ville utbilda mig och sen känner man ju också att åren går...”

(...)

”... jag ville utvecklas helt enkelt” (Kvinna, klassresenär, 25-årsåldern)

Kvinnan i citatet ovan ger uttryck för det som en flera av kvinnorna med klassresenärsbakgrund säger. Hon vill läsa och hon vill utvecklas. Flera av dessa intervjupersoner säger, som kvinnan ovan, att det börjar bli dags, att man snart är för gammal. Detta förekommer faktiskt i alla ålderskategorier, oavsett om de är 22 eller 38 år. Man ser studier som ett sätt att utvecklas, att komma vidare, vilket man också ger uttryck för i intervjuerna.

Viljan att läsa, och att utvecklas kan för de flesta kvinnor i denna grupp inte relateras till någon speciell händelse i livet. Det är inte som för de manliga klassresenärerna fråga om någon yttre händelse, och inte heller, som för de tidigare beskrivna kvinnorna, frågan om någon förändring i relationerna.

Det handlar här i stället om vad som kan ses som en utbildningsmedvetenhet, som inte kan kopplas till det närmaste sociala sammanhanget. De uppger inte att några signifikanta andra påverkat dem. Dessa kvinnor har vidare haft samma typ av oriktad uppmuntran under uppväxten som de andra. I de flesta fall har de varit ute i arbetslivet under åtminstone något år, men sedan sett utbildning som det enda alternativ de vill satsa på.

Utbildning - ett öppet möjlighetsfönster...

Tidigare har nämnts hur Persson (SOU 2000:47) liknar utbildningen vid en spegel för barn till högutbildade, medan det för barn utan utbildningstradition framstår

som ett möjlighetsfönster²⁵. Här kan vi se hur studenter med lågutbildade föräldrar, som egentligen inte har utbildning som ett naturligt ”förstahandsval” i sin habitus, ändå väljer att söka sig till högre utbildning. För männen kan man säga att fönstret mer eller mindre “tvingats upp” av yttre omständigheter, även om ingen av dem uttrycker att de gjort ett ”negativt val”. De upplever sig inte ha helt saknat andra alternativ än studier. För en mindre del av kvinnorna var utbildningen något som kom in som en möjlighet genom att deras partner fick ändrade arbetsförhållanden. Därigenom började de se utbildning som ett realistiskt alternativ. Man skulle alternativt kunna säga att deras utbildningsmedvetenhet frigjordes eller frisläpptes genom partnerns ändrade omständigheter. För huvuddelen av kvinnliga klassresenärer är emellertid utbildning något som man bara vet att man ”ska ha”.

En intervjuperson säger:

”Pappa är väldigt stolt eftersom jag är den första på den sidan familjen som läser på högskolan.”

...

”... att jag befinner mig här i dag tror jag mest har med samhällsklimat att göra. Vad samhället har för krav...” (Kvinna, klassresenär, 20-årsåldern)

Ovanstående citat sätter fingret på det som många uttrycker, nämligen att de ser utbildning som något samhället förväntar sig att man skall ha. Det är något som man vet att man behöver, men också något som ger ökade handlingsmöjligheter:

”Jag jobbade då inom sjukvården och tyckte det var ganska tråkigt”

(..)

”... [Jag] har mitt gamla arbete kvar ... men jag vill inte tillbaka till mitt gamla arbete. Nu vill jag att det skall bli någonting nytt - roligt. (Kvinna, klassresenär, 45-årsåldern)

²⁵Bourdieu (1984) använder termen “field of possibles” - “To a given volume of inherited capital there corresponds a band of more or less equally possible trajectories leading to more or less equivalent positions (this is the field of possibles offered to a given agent” (1984 s 110). Jag använder här emellertid begreppet möjlighetsfönster, eftersom jag uppfattar det som mer beskrivande för svenskt språkbruk.

Det finns en vilja att gå vidare - någonting ”nytt - roligt”. En annan kvinna säger att ”sen så är det bra att ha skaffat sig en utbildning för att kunna få mer utvecklande arbetsuppgifter” (kvinna, klassresenär, 25-årsåldern).

När habitusbegreppet inte räcker till... igen

Man kan se de kvinnliga klassresenärernas situation som att de verkligen utnyttjar utbildningen som ett möjlighetsfönster.

Samtidigt har de, som nämnts tidigare, inte utbildning som ett självklart val utifrån sin habitus. De upplever däremot tydligt att de vill förändra sin livssituation, ofta uttryckt som att de ”vill vidare”, att de vill ha intressantare arbetsuppgifter eller att de fått ett nytt intresse genom sitt tidigare arbete som de vill utveckla, vilket väl egentligen är en form av att ”vilja vidare”. Man känner helt enkelt att, som kvinnan ovan sade, ”samhällets krav” förändras, men också att samhällets krav ger nya möjligheter.

Denna vilja att komma vidare, eller att förändra sin livssituation, gör att studier blir en möjlighet. Det är ofta en lång väg - de flesta har känt en önskan att förändra sin situation. Ibland har de gått en ganska lång väg, som till exempel den senast citerade kvinnan, som först började läsa in ospecificerad gymnasiebehörighet på komvux, och sedan fann vägen till högskolestudier. Det är ändå i sista hand viljan till förändring utifrån det som kvinnan ovan beskrev som ”samhällets krav”, som gör att man börjar reflektera över utbildning som ett ”möjlighetsfönster”. Det är alltså när en habitus som inte har utbildning som en normalitet inskrivit möter krav på förändring, framförallt på det personliga planet, som utbildning blir ett realistiskt alternativ. För männen i undersökningen är det fråga om yttre händelser som mer eller mindre tvingar dem att söka nya möjligheter i habitus’ utkanter. För kvinnorna är det däremot ibland fråga om en vilja till förändring, som kan förstås som en del av deras habitus, som gör utbildningen till ett möjligt val.

Man kan alltså säga att de kvinnliga klassresenärerna är utbildningsmedvetna i högre grad än männen. Även om närmiljön ändrats har ändå andra möjligheter än utbildning (som fortsatt arbete) ofta förelegat men valts bort, och utbildning har legat mer centralt i ”möjlighetsfönstret”. Å andra sidan är de inte framme vid att fullt ut betrakta utbildningen som en normalitet på samma sätt som arvtagarna. De komplikationer detta leder till kommer närmare att belysas i nästa kapitel.

Utbildning - såsom en spegel eller som en möjlighet - eller en normalitet? Utbildning som mål eller medel?

Genom att utbilda sig visar arvtagarna både sina anhöriga och sig själva att de förmår handla utifrån den "plan" deras habitus kan sägas utgöra. Man kan betraktas som och kännas som fullt normal.

För klassresenärerna står högskoleutbildningen *också* för en normalitet, men i en något annan bemärkelse. Att söka sig till utbildning blir en bekräftelse på normalitet gentemot samhället ("samhällets krav", "något man borde gjort för länge sen"). Den framstår dock inte som det självklara valet utifrån habitus. Förändringar i omvärlden (i olika former för kvinnor och för män) eller en vilja till förändring leder till förändrade förutsättningar. Detta i sin tur gör att den utbildningsväg som inte finns direkt inskriven i habitus ändå blir ett handlingsalternativ. Utbildningen ses av klassresenärerna närmast som ett medel att komma någonstans, medan arvtagarna snarare verkar betrakta den som ett mål i sig själv. För dessa är själva studierna en bekräftelse på att man är rätt i livet.

Man skulle kunna säga att för arvtagarna är utbildning en normalitet på både det objektiva planet (det vill säga samhällets och yrkeslivets behov/krav) och (kanske ännu mer) på det subjektiva planet (det vill säga som en komponent i det egna livet som projekt). För klassresenärerna är utbildning bara en normalitet fullt ut på det objektiva planet, som en del av samhällets krav. På det subjektiva planet, i den egna karriären, är den mer ett medel för att åstadkomma eller bemästra förändring i omvärlden.

För klassresenärerna kommer självbekräftelsen och normaliteten på det subjektiva planet genom att utbildningen är ett medel, en väg till försörjning. Dessutom rör det sig förhoppningsvis om en trygg försörjning, och en möjlighet att kunna göra rätt för sig. De lågutbildade föräldrarna har för sina barn betonat vikten av att kunna försörja sig, och att ha ett tryggt och bra liv. Genom att utbildningen ger trygghet rättfärdigar den studierna på det subjektiva planet

6.5 Invandrarbakgrund

Som vi kan erinra oss säger flera tidigare undersökningar (till exempel SOU 1993:85, SOU 2000:47) att invandrarbakgrund "statistiskt sett" egentligen inte har någon påverkan på benägenheten att studera vid universitet. Men hur ser individens egen beskrivning av situationen ut? Uppger studenter med invandrarbakgrund några andra orsaker att studera än vad de etniska svenskarna gör? Ser skillnaderna mellan arvtagare och klassresenärer likadana ut bland invandrare som bland svenskar?

Invandrade klassresenärer - studier som ett medel - och en möjlighet

Bland klassresenärer med invandrarbakgrund ser man flera exempel på det som man i mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) kallar riktad, utbildningsomedveten uppmuntran från föräldrarna:

”För att de tycker väl att jag som tjej skulle koncentrera mig på hemarbete och satsa på att bilda familj.”

(...)

”För dem är ett bra arbete ett kontorsarbete ... bättre än vad de har haft det” (Kvinna klassresenär, invandrarbakgrund, 35-årsåldern)

”... dom tyckte kanske att jag skulle ta nånting som man skulle kanske börja jobba som ger pengar då...” (Man klassresenär, invandrarbakgrund, 40-årsåldern)

Även i denna grupp, liksom bland de svenska klassresenärerna har man en habitus som inte inbegriper studier som ett omedelbart val. Uppmuntran skiljer sig i flera fall från dem med svensk bakgrund. Just genom att uppmuntran i vissa fall har fokuserat vikten av att ”lyckas”, att bli något och tjäna pengar, eller kanske gifta sig om man är kvinna (Det finns emellertid bara en kvinna med invandrarbakgrund och lågutbildade föräldrar i materialet. Utöver de vanliga farorna med att generalisera från kvalitativa analyser bör citatet ovan därför förses med en extra varningstext.) Studier ses inte som en omedelbar väg till framgång - båda intervjupersonerna ovan uppger att de har fått förklara för sina föräldrar fördelarna med att studera, och visa på de möjligheter som öppnat sig. Man kan säga att de har utbildningen längre ifrån sig än vad de svenska klassresenärerna har.

Vad gäller bevekelsegrunderna för att påbörja studier ser man stora likheter med de svenska klassresenärerna; för männen är det fråga om att man varit arbetslös, och därför hamnat i en situation där studier är ett rimligt val. En av männen har en högskoleutbildning från sitt hemland, och har börjat studera för att få en gångbar svensk utbildning. Han läser en inriktning liknande den han har i sin tidigare examen, men menar att han kan öka sin integration i Sverige genom att ha en svensk utbildning. Den enda kvinnan i detta material med lågutbildad bakgrund uttrycker starkt en vilja att ändra sitt liv:

”... sen kommer man ju i ... trettioårsåldern när man har jobbat med sitt yrke ett antal år så tycker man - jaha - kommer jag inte längre, vad händer nu?” (Kvinna, klassresenär, invandrarbakgrund, 35-årsåldern)

För den här gruppen är studierna i ännu högre grad än för klassresenärerna med svensk bakgrund en möjlighet - och ett medel att skapa förändring. Som synes av exemplen tidigare har man inte vuxit upp med att betrakta utbildning som en subjektiv normalitet, alltså en normalitet för sitt eget liv - men det är ändå så att utbildning som en mer objektiv normalitet påverkar intervjupersonerna:

”...samhällskulturen skulle jag vilja påstå och kalla det, inte kanske min egen kultur, men det kommer jag ju inte ifrån ändå att det påverkar...” (Man, klassresenär, invandrabakgrund, 40-årsåldern)

Den ovan citerade mannen menar att det är närmast den allmänna attityden till utbildning som lett till att han börjat studera, även om han menar att det inte finns som en del av hans specifika hemkultur.

För klassresenärerna med invandrabakgrund kan man säga att utbildning i lika hög grad som för de svenska motsvarigheterna ligger ”i utkanten av habitus”. Man är medveten om att utbildning är något ”normalt” men man betraktar det inte som något man omedelbart söker sig till. På samma sätt som för svenskarna är det en vilja till förändring, sprungen ur “yttre” eller ”inre” tryck, som ligger bakom valet att studera. Om studier alltså inte är en självklarhet för dessa intervjupersoner bör man också tänka på att en utbildningsomedveten uppmuntran från föräldrarna ytterligare pressar ut utbildningen i möjligheternas periferi.

Arvtagare med invandrabakgrund

Likheterna gentemot motsvarigheterna med svensk bakgrund finns även för arvtagarna med invandrabakgrund. Emellertid framstår utbildningen som den självklara bekräftelsen ännu tydligare för denna grupp:

”Det är så i våran kultur, att du måste ha en utbildning, och så länge du inte har en utbildning så är du ingenting känns det som. Det är viss status, väldigt status måste jag säga och ifall du inte har utbildning så kan du till exempel inte gifta dig” (Kvinnan, arvtagare, invandrabakgrund)

”De [föräldrarna] har aldrig sagt att jag ska plugga vidare, men jag har alltid känt en liten press på mig”

(...)

”De har stöttat mig, i och för sig vet man att om man sagt grejor om att inte plugga vidare så hade man känt att de hade blivit lite besvikna, det vet man så man vet att ändå kommer jag att plugga vidare” (Man, arvtagare, invandrabakgrund, 20-årsåldern)

För arvtagarna med invandrarbakgrund är högskolestudierna ännu mer en bekräftelse och en spegel av att vara på rätt väg - att vara "rätt". Man kan se hur de visar på hur de uppfostrats i att se utbildning som något som man "ska" ha. Utbildningen är i sig ett mål - kanske inte enligt det "traditionella humanistiska lärdomsidealet" med fokus på lärandet för "lärandets skull", utan, liksom för de svenska arvtagarna, en bekräftelse på att habitus fungerar och att de objektiva strukturerna stämmer överens med de subjektiva. Att utbilda sig är ett bevis på att man förstått vad som förväntas av en.

Den etniska bakgrunden kan närmast synas verka som en förstärkare på den sociala bakgrunden. Svaren från intervjupersonerna med invandrarbakgrund framstår som mycket mer kategoriska kring attityden till utbildningsvalet än vad de gör bland dem som har svensk bakgrund. Man kan tänka sig att själva invandringen, som innebär att träda in i en ny miljö, där stora delar av individens/familjens habitus blir mer eller mindre värdelösa, gör att de delar av habitus som fortfarande kan tänkas fungera, till exempel utbildning, framstår som än mer centrala. En habitus som innehåller utbildning som ett centralt alternativ tenderar då att verka ännu starkare för att initiera utbildning, för att bekräfta individen, medan en habitus med inriktning på att lyckas genom till exempel arbete styr ännu hårdare mot framgång genom arbete och marginaliserar utbildningen som möjligt val.

6.6 Utbildning som normalitet - några avslutande reflektioner

Utbildning som en normalitet har blivit ett återkommande tema i detta kapitel. Persson hävdar, som tidigare nämnts, i mångfaldsutredningen (SOU 2000:47) att utbildning i allmänhet håller på att bli en normalitet. Förmodligen är det rimligt att hålla med om detta även vad beträffar universitetsutbildning. Ett belysande exempel på hur en företeelse kan bli betraktad som "normal" är Bourdieus resonemang kring familj och normalitet.

Bourdieu (1995 s 114-124) visar hur begreppet "familj" ur en etnometodologisk synvinkel kan betraktas som ett ganska luddigt begrepp. Ordet familj avser, både i allmänt och i vetenskapligt språkbruk

"en grupp individer som är knutna till varandra genom giftermål, blodsband eller i sällsynta fall adoption (ett rättsligt släktskapsförhållande) och som lever tillsammans under samma tak" (Bourdieu 1995 s114)

Bourdieu visar hur ordet familj, och denna definition, som kanske egentligen inte stämmer överens på många av de samlevande grupper som idag ändå kallas familjer. Trots allt - familjen i betydelse kärnfamilj betraktas som naturlig, trots att den är en historiskt sett ganska ny företeelse (i såväl Bourdieus Frankrike som i Sverige). Men eftersom begreppet familj finns som ett allmänt språkligt begrepp finns det också som ett betydelsebärande begrepp i individernas habitus, och verkar som en del i den strukturerande struktur habitus utgör. Bourdieu skriver att:

”Familjen som objektiv social kategori (strukturerande struktur) bildar följaktligen grundval för familjen som subjektiv social kategori (strukturerad struktur), en mental kategori som utgör princip för ett otal föreställningar och handlingar (giftermål exempelvis) som bidrar till att reproducera den objektiva sociala kategorin.” (Bourdieu 1995 s 117)

Vad kan då familjen ha med utbildning som normalitet att göra? Det föreliggande materialet kan faktiskt ses som spegling av en process där utbildning håller på att växa fram som en normalitet för alla i samhället. Genom att det finns en diskurs om utbildning som omfattas av allt fler, betraktas utbildningen som en normalitet, även av dem som inte har den själva. Själva förekomsten av diskursen, och användandet av begreppet utbildning bland fler och fler bidrar till att konstruera utbildning som en normalitet, oberoende av om utbildning är något som alla eller egentligen bara några få har. Liksom med kärnfamiljen behöver den inte vara allmän för att gälla som en norm. Utifrån det här beskrivna materialet kan vi se hur universitetsutbildning är en relativt given företeelse både objektivt (som något som är gångbart i samhället, eller som något som samhället förväntar sig) och subjektivt (som en del av livsprojektet) för arvtagarerna, medan det ännu bara är en del av det objektivt självklara för klassresenärerna.

Utbildning är inte (ännu) ett givet projekt för klassresenärerna - men man kan tänka sig att utbildning under den närmaste framtiden i allt högre grad kan komma att betraktas även som en subjektiv normalitet för grupper utan utbildningstradition i familjen.

Möjligheter - men också implikationer

I den statistik som redovisades i kapitel 2 kunde man se hur kvinnor med lågutbildade föräldrar är den grupp som ökar mest i högskolan. I det här presenterade materialet har vi också kunnat se hur denna grupp visat en större benägenhet än andra att se utbildning som ett möjlighetsfönster. Det var för dessa egentligen inte fråga om en utbildningsmedvetenhet med sikte på utbildning i sig, utan en syn på utbildning som ett verktyg för att uppnå en förändring av den personliga situationen.

Vad den växande utbildningsbenägenheten, med utbildning som mer eller mindre en normalitet inskriven i individernas habitus dessutom kan innebära, är att grupper söker sig till högskola utan att ha det kulturella kapital som man traditionellt menar att ett habitus disponerat för högskolestudier innefattar. Man brukar ibland förenklande säga att ”habitus är manifestationen av individens sociala, kulturella och ekonomiska kapital”, vilket dock är en kraftig förenkling. Habitus regleras bland annat av individens kapital, men habitus, som tidigare visats, är framför allt individens benägenhet, eller disposition, att handla på olika sätt. En benägenhet att studera på universitet kan alltså föreligga i en individs habitus utan något specifikt utbildningskapital (som kan sägas vara en underform av kulturellt kapital) föreligger. Vad man i så fall skulle kunna stå inför är just det som regeringen i budgetpropositionen år 2000 önskat, nämligen att nya grupper söker sig till högskolor och universitet. Men det är fråga om grupper som kanske saknar det kulturella kapital man normalt brukar vänta sig att finna hos dem som börjar på universitet.

Klassresenär - en problematisk paradox?

Vi kan också se att det som ofta setts som förutsättningar för att påbörja en klassresa genom utbildning, nämligen föräldrappmuntran och ett högt kulturellt kapital i hemmet inte är så oproblemiskt som det kan verka vid ett första påseende.

Föräldrappmuntran finns i alla sociala kategorier, men i familjer utan utbildningstradition är det inte fråga om samma riktade uppmuntran som vi ser hos arvtagare. I gruppen utan utbildningstradition handlar det i stället om en oriktad uppmuntran, som inte ser just den högre utbildningen som ett mål.

Det kulturella kapitalet i hemmet är också ett problem. Om det kulturella kapitalet finns i hemmet, och på så sätt initierar klassresan, borde inte mötet med universitetet vara så värst dramatiskt. Det finns också beskrivningar som visar på hur mötet med högskolan kan bli helt odramatiskt. Holmström (2000) ger exempel på hur en student med arbetarbakgrund faktiskt kan vara vad han kallar ”den givna studenten”, och hur mötet med universitetet kan vara ”att känna sig hemma” (Holmström 2000 ss238-240). För studentgrupper med ett högre kulturellt kapital är mötet med högskolemiljön mindre omstörtande även om familjen saknar utbildningstradition. Om man däremot börjar läsa på högskolan av de skäl som uppgivits av klassresenärerna i detta kapitel, kan mötet med högskolemiljön vara en betydligt större omställning, vilket tas upp utförligare i nästa kapitel.

7. Den lokala högskolan och studievalet

Samtliga intervjupersoner i studien studerade vid Högskolan i Halmstad. Den kan räknas till gruppen ”små och medelstora högskolor” (ca 6500 studenter var registrerade vid högskolan när undersökningen gjordes). Att högskolan finns just i Halmstad, och att det är en mindre högskola verkar ha påverkat av studenternas val. I det följande kapitlet skall jag inledningsvis granska hur fältet av universitet och högskolor i Sverige förändrats från 1970-talet och framåt, och vad detta på ett övergripande plan kan ha för betydelse för utbildningen i Sverige. Därefter kommer jag att närmare visa hur studenterna i undersökningen beskriver tankarna bakom sitt val av Högskolan i Halmstad.

7.1 Små högskolor och stora universitet - status och fält

1970-tal och 1990-tal - den högre utbildningen utökas

Under såväl 1970-talet som 1990-talet genomgick den svenska högre utbildningen en kraftig expansion. Under 1970-talet etablerades nya högskolor i Linköping, Karlstad, Växjö och Örebro. Alla dessa fick universitetsstatus 1999. Högskolorna i Östersund och Härnösand startade 1977 och fick gemensam universitetsstatus 2001 under namnet Mittuniversitetet. Under 1970-talet startade också Luleå Tekniska Universitet, inledningsvis under namnet Luleå Tekniska Högskola. Umeå Universitet fanns redan sedan 1965. Det var alltså fråga om en kraftig utökning av antalet utbildningsplatser i den högre utbildningen. Likaså var det en utlokalisering av universitets- och högskoleutbildning till landsorten. Tidigare hade dessa utbildningar varit samlad i Lund, Uppsala, Göteborg och Stockholm. Universitetet i Stockholm och Göteborg fick inte universitetsstatus förrän 1960 respektive 1954. De hade emellertid länge i praktiken fungerat som universitet, med rätt att promovera doktorer och tillsätta egna professorer.

Under 1990-talet skedde en liknande utökning av studieplatser och studieorter, då flera nya högskolor kom att inrättas så att det idag finns universitet eller högskola i alla svenska län. I flera fall var det egentligen fråga om en kraftig expansion av antalet studieplatser, och inte ett faktiskt inrättande av en helt ny högskola. Exempelvis hade Högskolan i Halmstad funnits som högskola sedan 1983, men 1990-talet innebar mer än ett tiofaldigande av platsantalet.

Högskola på orten och förhållningssätt till utbildning

Flera undersökningar visar att uppväxtortens geografiska belägenhet har betydelse för förhållningssätten till utbildning. Dryler (1994a) visar på uppväxtortens betydelse för benägenheten att ta studentexamen/motsvarande. Drylers undersökning bygger på statistik över invånare i Sverige födda 1892-1973, och hon undersöker flera bakgrundsvariabler, bland annat kön, social och ekonomisk bakgrund och hälsa. De flesta bakgrundsvariabler har i varierande grad minskat i betydelse under 1900-talet, vilket berörts närmare i kapitel 2. Den geografiska belägenhetens betydelse har emellertid varit oförändrad under hela tiden, vilket Dryler framhåller som anmärkningsvärt.

Man skulle då kunna tänka sig att framväxten av de "lokala" högskolorna skulle innebära en ökad tillgänglighet på högre utbildning, även på mindre orter. Därmed skulle man också kunna spekulera i ett större intresse bland barn från familjer utan studietradition för att söka sig till högre studier, eftersom utbildningsnivån generellt är lägre på mindre orter och på landsbygden. Emellertid har det visat sig att den nyetablering av högskolor som skedde under 1970-talet inte innebar någon minskad social snedrekrytering. Vid de nya högskolorna i Linköping, Luleå och Östersund var den sociala snedrekryteringen ungefär densamma som vid de större universiteten. (Dryler 1994b ss 292-308) Att högskolorna fanns på mindre orter verkar således inte ha påverkat snedrekryteringen speciellt mycket.

1990-talet - en "explosion" av nya högskolor...

Som nämnts tidigare expanderade högskolan återigen under 1990-talet. Flera mindre högskolor startade, eller fick en kraftig ökning av platsantalet (Karlskrona-Ronneby, Kristianstad, Gotland, Södertörn, Malmö med flera).

... som kanske får en ökad betydelse

Holzer (2009) har i undersökt hur etableringen av en ny högskola på eller i närheten av hemorten påverkat benägenheten att börja studera på högskola under 1990-

talet, alltså i ett senare skede än Drylers tidigare refererade undersökning. Det visar sig att detta nu (till skillnad från tidigare) har stor betydelse för sannolikheten att söka sig till högre studier. Faktum är att just förekomsten av en högskola har en kraftigare inverkan på benägenheten att söka till högre utbildning än andra bakgrundsvariabler som kön eller familjeförhållanden. I synnerhet män med lågutbildade föräldrar verkar vara de som "drar mest nytta" av att det finns en lokal högskola. Märk väl, att detta gäller just orter med små, men kraftigt expanderande högskolor. Samma påverkan föreligger inte på orter med redan existerande, etablerade universitet.

Nya högskolor - gamla universitet...

Vi kan alltså se att expansionen av högskolor på mindre orter inneburit inte bara en ökad tillgänglighet på högre utbildning. Det har också betytt att andelen studenter med lågutbildade föräldrar ökat signifikant. Hur studenterna själva upplever och beskriver detta kommer att beskrivas längre fram i detta kapitel. En fråga som emellertid blir aktuell är hur dessa nya, mindre högskolor förhåller sig till de äldre och större etablerade universiteten.

Fältet - ett system av positioner - och en kamp

Pierre Bourdieu använder begreppet *fält* för att beskriva och analysera relationer mellan olika aktörer *eller* institutioner.

"Ett fält kan definieras som ett system av relationer mellan positioner vilka besättes av människor eller institutioner som strider om något för dem gemensamt" (Donald Broady i förordet till "Konstens Regler" Bourdieu 2000)

Ett fält är en del av samhället, eller det sociala rummet som Bourdieu benämner det (till exempel 1984, 1995). Men, som vi ser ovan, det är också en del av samhället där det pågår en strid, en strid om värderingar. Aktörerna eller institutioner kämpar om hur det som betraktas som "rätt" eller "värdefullt" (doxa) inom ett område skall definieras. Med doxa (av grekiska "åsikt") avses alltså de värderingar, de normer, som avgör vad som betraktas som "rätt" eller kan man kanske säga i vissa fall, "respektabelt" på ett fält.

I definitioner av fält återkommer ofta just betoningen på att det pågår en strid om värderingar. Man får dock inte glömma bort att striden om värderingar inte är ett självändamål. Den grupp som vinner, eller för tillfället äger, rätten att definiera doxan är också den som kan dominera fältet, och utöva inflytande. Fältsbegreppet kan kanske sägas vara ett av de av Bourdieus begrepp som bäst synliggör att hans begreppsapparat till stor del handlar just om hur inflytande och makt kan utövas i samhället. (Bourdieu 1990 ss 66-68, 1991 ss 131-138, 149-151, 2000 ss 9-10)

Begreppet fält anspelar på bilen av ett magnetiskt fält, där krafter både verkar mot varandra, och attraherar varandra, samtidigt som de är olika. Den negativa och positiva finns i varsin ände av en stavmagnet samtidigt som den positiva polen i en magnet dras till den negativa i en annan.

Att ge sig in i striden på fältet, och kritisera de dominerande värderingarna, är samtidigt att erkänna att de värderingar fältet omfattar har ett värde. De grupper som står i konflikt med varandra har ett gemensamt intresse av att få dominera fältet. (Bourdieu 1991 s 131 f). På samma sätt har den positiva och negativa sidan i ett magnetfält olika laddning av elektroner, men måste ändå sitta samman för att fungera som en magnet (för att förenkla naturvetenskapen).

Fältbegreppet kan tillämpas på en rad områden, de mest kända är förmodligen litteratur (Bourdieu 2000), det akademiska fältet (Bourdieu 1996a), modeskaparnas fält, det konstnärliga fältet (Bourdieu 1993 ss 153-243) och maktens fält (Bourdieu 1996b)

Fältbegreppet kan naturligtvis tillämpas på fler olika områden. Bourdieu betonar dock att området måste ha en tillräcklig självständighet. Han använder själv den franskspråkiga litteraturen i Kanada, Belgien eller Schweiz, som inte utgör självständiga fält, utan som egentligen rör sig inom det nationella franska litterära fältet. För att bli accepterad som franskspråkig författare måste författaren också accepteras i Frankrike. Fältet måste också ha en etablerad struktur, och institutioner för konsekration, det vill säga erkända institutioner som kan ge legitimitet åt den dominerande doxan. (Broady 1990 ss 266-268)

Att definiera ett svenskt fält av högre utbildning

Donald Broady, Mikael Börjesson och Mikael Palme har i en artikel (Broady & al 2002) undersökt hur den svenska högskolevärlden kan förstås som ett fält.

De pekar på de svårigheter som finns med att definiera universitet och högskolor som ett fält. Det finns flera sätt att se på universitets- och högskolevärlden. Man kan se ett fält av utbildningsprogram och ämnen, liksom man kan betrakta relationerna mellan olika universitet och högskolor som ett fält. De använder det sistnämnda tillvägagångssättet - att studera fältet av universitet och högskolor. De undersöker dessutom relationerna mellan olika ämnesinriktningar och utbildningar vid de svenska universiteten.

Broady & al. (2002) visar på olika möjliga vägar att studera detta fält. Ett sätt kan vara att undersöka den vetenskapliga inriktningen och den vetenskapliga miljön vid olika institutioner, för att på så sätt kunna sätta dem i relation till varandra. Ett annat sätt kan vara att se hur utbildningarna relaterar sig till de olika arbetsfält de förbereder studenterna för. Man kan tänka sig att exempelvis studenter från Upp-

sala eller Stockholms Universitet, som får arbete i central statlig förvaltning eller får högre positioner i näringslivet ger utbildningarna en typ av status, medan utbildningar på mindre högskolor, som leder till arbeten på mindre företag ute i landet, eller lägre tjänster inom kommunal förvaltning ger en annan status, och en annan position på fältet. De statuspositioner studenterna får, leder i sin tur till att utbildningen de studerat vid får en viss status. Båda dessa tillvägagångssätt skulle vara mycket resurskrävande, och Broady & al har valt ett annat sätt att definiera högskolors och utbildningars status (Broady & al 2002 ss 15-17).

Genom att se vilken bakgrund studenter som söker sig till olika utbildningar och högskolor/universitet har, har det blivit möjligt att konstruera inbördes relationer mellan olika universitet. Man har utgått från att studenter från dominerande sociala positioner, också söker sig till högskolor med högre social status, eller har större möjlighet att antas vid dessa högskolor. Samtidigt har universitet/högskolor med hög status, och enskilda utbildningar med hög status ett intresse av att locka till sig studenter med högs status, för att behålla sin dominerande position. (Broady & al 2002 s 14). För att kunna bestämma studenternas bakgrund vid respektive högskola/utbildning har man använt sig av data från folk- och bostadsräkningar och från Högskoleverket (ibid ss 135-136).

Det svenska utbildningsfältet

Broady & al. (2002) tolkar det svenska högskolefältet utifrån två dimensioner eller polariteter - socialt ursprung och kön. Män med högstatusbakgrund söker sig till vissa universitet och utbildningar, män ur arbetarklass respektive medelklass söker sig till andra högskolor och andra utbildningar. Detsamma gäller för kvinnor.

Man skiljer på en kulturell elit av män (med högt kulturellt kapital, i detta fall utbildningskapital i familjen) som söker sig till universitet och fackhögskolor, och då till exempelvis läkarutbildning, eller till handelshögskolan i Stockholm. Män ur den ekonomiska eliten, med ekonomiskt kapital från hemmet, söker sig i högre utsträckning till civilingenjörsutbildningar vid till exempel Chalmers eller KTH. Män ur medel- eller arbetarklass återfinns på till exempel lärarutbildningar eller kortare ingenjörsutbildningar på små och medelstora högskolor.

Kvinnor ur den kulturella och ekonomiska eliten söker sig till konstnärliga högskolor, läkarutbildning, naturvetenskapliga eller humanistiska utbildningar på större universitet. Kvinnor ur medel- och arbetarklass finns på lärarutbildningar eller kortare vårdutbildningar. (Broady & al 2002 ss 34-37, 151-152)

På så sätt kan man också, utifrån Broady & al. se vilken status olika högskolor och olika utbildningar kan uppfattas ha. Jag vill betona att det är just den status de *uppfattas* ha man kartlägger. Det skulle vara främmande för Bourdieu (eller den

som använder hans verktyg) att uttala sig om någon sorts “essentiell” kvalitet, utan det är fråga om just de olika utbildningarnas status såsom den definieras på fältet eller i det sociala rummet.

Kan då Högskolan i Halmstad placeras på fältet av universitet och högskolor

Vi har tidigare konstaterat att Högskolan i Halmstad har en stor andel barn till lågutbildade. De utbildningar som fanns på Högskolan i Halmstad då undersökningen gjordes, kortare ingenjörutbildningar och samhällsvetenskapliga utbildningar, är inte heller högstatusutbildningar på högskolefältet som Broady & al (2002) definierar det. (Under 2000-talet har till exempel tillkommit högt rankade lärarutbildningar och rätt att examinera civilekonomer, vilket kanske skulle ändra definitionen idag.)

Högskolan i Halmstad hamnar i undersökningens “lågstatishörn”, tillsammans med andra mindre högskolor. Man bör därför betänka det anmärkningsvärda i att högskolan lyckas rekrytera studenter från ett såpass stort geografiskt område som på visas längre fram i detta kapitel.

7.2 Högskolan i Halmstad - en överblick

Högskolan i Halmstad vid tiden för undersökningen

De studenter som intervjuades vid denna studie hade, vad beträffar studenterna vid programmet för kultur och kommunikation och elektroingenjörsprogrammet, påbörjat sina studier höstterminen 1998. Studenterna vid arbetsvetenskapliga programmet hade börjat på vårterminen samma år.

Tabell 7.1 Ursprungslän, studenter vid Högskolan i Halmstad Ht 1999

Ursprungslän	%
Hallands län	36,0
Skåne län	21,0
Västra Götalands län	14,4
Jönköpings län	4,5
Stockholms län	3,8
Okänt	3,4
Kronobergs län	2,8
Övriga	14,1
S:a	100,0

HSV, NU-statistikdatabasen

Höstterminen 1998 kom 36% av nybörjarna vid högskolan i Halmstad från Hallands län, 21% från Skåne län och 14% från Västra Götalands län. Av dem som kom från Hallands län var 20 procentenheter²⁶ från Halmstad, 5 procentenheter från Varberg respektive Falkenberg, och mindre än 3 procentenheter från Laholm, Hylte och Kungsbacka. Vårterminen samma år kom 34% av nybörjarna från Hallands län, varav 29 procentenheter från Halmstad, den övriga fördelningen ungefär som höstterminen. (HSV, NU-statistikdatabasen)

²⁶ Procentenheter av de 36 % från Hallandslän.

Tabell 7.2 Ursprungskommun, stud. vid Högskolan i Halmstad Ht-1998

Ursprungskommun	%-enheter
Halmstad	20,5
Varberg	5,1
Falkenberg	4,9
Laholm	2,4
Kungsbacka	1,9
Hylte	1,1
S:a	≈36,0

HSV, NU-statistikdatabasen

... och en jämförelse

Som jämförelse kan nämnas att vid Lunds Universitet kom höstterminen 1998 53% av nybörjarna från Skåne län, 7% kom från Västra Götalands län och 6% från Stockholms län. Från övriga län mindre än 3% vardera. Av nybörjarna från Skåne län kom 12 procentenheter från Malmö, 9 procentenheter från Lund, 6 procentenheter från Helsingborg och från länets övriga kommuner 2,5 procentenheter eller mindre. (HSV, NU-statistikdatabasen)

Slutsatser så här långt

Uppenbarligen hade högskolan i Halmstad en *högre* andel till länet inflyttade studenter än Lunds Universitet. Vid Lunds Universitet kom vid samma tid i sin tur hälften av studenterna från Skåne län från närområdet Malmö-Lund och andra kringliggande kommuner. (HSV, NU-statistikdatabasen)

Vid högskolan i Halmstad fanns en betydligt högre andel inflyttade studenter. De flesta av dessa kom från Västra Götaland och Skåne län, vilka innehåller två av Sveriges befolkningscentra, Göteborgsområdet respektive Malmö-Helsingborgsområdet. Vid Lunds Universitet kom de flesta inflyttade studenterna från Västra Götaland respektive Stockholms län.

Vi kan alltså konstatera att de flesta inflyttande studenterna i både Lund och Halmstad kom från befolkningstäta områden, men medan Lunds Universitet hade 47% till länet inflyttade studenter fanns det i Halmstad hela 64% inflyttade. Det är emellertid svårt att göra en jämförelse över fördelningen av studenter inom länet

eftersom avstånd och befolkningstäthet skiljer sig åt mellan länen. På Halmstad kommuns yta ryms till exempel både Lund, Malmö och Eslöv, medan restiden mellan Halmstads centrum och de yttre kommundelarna (eller grannkommunerna) är längre mellan Malmö och Lund. Lund och Halmstad har ungefär lika många invånare, medan Malmö kommun har ungefär lika många invånare som Hallands län.

Vi kan i alla fall konstatera att Högskolan i Halmstad i högre grad än till exempel Lunds Universitet drar till sig studenter från omgivande län, trots sin "lågstatusposition" på högskolefältet. Högskolan i Halmstad har ett stort rekryteringsområde, man verkar locka studenter från både Västra Götalands län och Skåne län. Det är naturligtvis fråga om betydligt färre studenter i absoluta tal som söker sig till Halmstad än till Lund och Göteborg, och det finns fler människor sammantaget i Västra Götaland och Malmö-Lund-Helsingborgsområdet än i Halland, och därmed förmodligen fler presumtiva studenter. Ändå dyker frågan upp - vad är det då som gör att studenter söker sig till Halmstad?

Den lilla högskolans utbud - möjligheter och begränsningar

Det kan, i samband med resonemangen om val av program och studieort, vara lämpligt att rekapitulera hur de utbildningsprogrammen, som studenterna i undersökningen var inskrivna på såg ut vid tiden för undersökningen. De tre program som finns representerade bland studenterna var alla på sitt sätt speciella:

Elektroingenjörsprogrammet var ett treårigt program, med möjlighet till påbyggnad av ett fjärde magisterår och hade en mer praktisk yrkesinriktning än civilingenjörsutbildningarna vid de stora universiteten.

Det arbetsvetenskapliga programmet hade, då undersökningen gjordes, likheter med de mer etablerade programmen för personal- och arbetslivsfrågor vid de större universiteten, men hade samtidigt en speciell karaktär, med en stor bredd, med kurser med inriktning på såväl arbetsmiljö, lärande, juridik med mera, samtidigt som programmet hölls samman av en obligatorisk 60-poängskurs i sociologi, som gav hela programmet ett samhällsperspektiv.

Kultur/kommunikationsprogrammet gav studenten stora möjligheter att själv välja huvudämne i examen (språk eller historia) och innehöll dessutom kurser i till exempel ekonomi och kommunikation.

Dessa inriktningar gjorde alla de tre här aktuella programmen lite "speciella", samtidigt som de naturligtvis hade stora likheter med program som fanns på större orter.

Den lokala högskolan har naturligtvis ett mindre utbud av forskning, färre stora forskningsprojekt, mindre möjligheter för den som vill gå vidare med forskarutbildning och, får man förmoda, inte det ”etablerade” rykte som de stora universiteten har. För en student som tänker sig att använda sin examen gentemot en framtida arbetsgivare skulle detta kunna vara skäl emot att söka sig till en liten högskola

Det bör även påpekas att i vissa fall ligger antagningspoängen lägre för utbildningar på mindre högskolor, jämfört med motsvarande utbildningar på större universitet.

7.3 Att hamna eller välja - varför just Halmstad?

Det finns olika faktorer som gör att en student befinner sig på en viss högskola vid en viss tid. Det kan vara fråga om både inre och yttre faktorer, både om val och om omständigheter som studenten inte kunnat påverka själv. En aspekt av detta, som är av stor betydelse i denna studie, är hur studenten själv uppfattar och beskriver sin situation, och vilken bild man ger av att man kommit dit där man befinner sig.

Varför Halmstad, varför denna utbildning?

Flera av studenterna i undersökningen har sökt ett antal snarlika utbildningar, och inte kommit in någon annanstans än just i Halmstad, för att antagningspoängen varit lägre där. Frågan i undersökningen om anledningen till valet är ”öppet ställd”; ”Varför valde Du högskolan i Halmstad?” Den ställdes vid intervjuerna bokstavligen av ”en student till en annan”. Naturligtvis finns flera praktiska felkällor i metoden. Det går alltid att ifrågasätta i vilken grad intervjupersonen ärligt vill uppge att man inte kommit in någon annanstans. Det kanske känns pinsamt att ha gjort ett ”negativt val”. Man kan också tänka sig en tendens hos en del intervjupersoner att framställa sig själv i en mer positiv dager och säga att man valt sin unika utbildning för att den finns just i Halmstad. Samtidigt kan man emellertid förmoda att intervjusituationen student till student ger en större öppenhet.

Hur det egentligen ligger till är det förmodligen ingen som kan säga säkert. Man kan däremot försöka se vilka uttryck och ordvändningar olika intervjupersoner använder, och utifrån dessa se hur de skiljer sig åt mellan olika grupper och kanske försöka tolka hur de uppfattar sin situation. Det är också viktigt att inte heller glömma bort att resonemang kring antagning och val är problematiska. Vi vet inte hur betygen fördelar sig mellan arvtagare och klassresenärer. Arvtagarna *kan* mycket väl ha högre betyg, och ha haft större valmöjligheter. Det intressanta för mig är emellertid att försöka se hur olika människor beskriver sin situation oavsett

de objektiva omständigheterna. Det väsentliga här är inte hur det "egentligen är", utan hur intervjupersonerna uppfattar och beskriver sin verklighet.

I det följande kommer jag att återge olika grupperns sätt att beskriva hur de hamnat just i Halmstad.

Att välja - den speciella profilen

"När jag läste vad den innehöll var den klockren mot mina intressen. Så jag sökte enbart den utbildningen och kom in" (Kvinna, klassresenär, 35-årsåldern)

"... [jag] funderade rätt mycket på Chalmers, men så tyckte jag att det var alldeles för mycket traditioner där ... de kanske inte behöver ändra sin utbildning, så fort det kommer något nytt ... den är under utveckling, högskolan [i Halmstad]." (Man, klassresenär, 25-årsåldern)

Oberoende av bakgrund - etnisk, social, utbildningsmässig eller kön - ger flera av intervjupersonerna uttryck för att den särprägel och de möjligheter till speciella inriktningar som erbjuds på en mindre högskola har haft betydelse för valet av studieort. Likaledes har de en förhoppning om att den mindre skolan skall måna mer om att hålla utbildningen uppdaterad mot samhällets behov.

Det sistnämnda kan verka märkligt med tanke på att de större universiteten brukar anses ha betydligt större forskningsresurser. Studenterna beskriver emellertid inte uppdateringen som relaterad till forskning, eller en kvalitativ uppdatering. De önskar i stället att utbildningen skall ge den *art* av kunskaper som näringslivet anser sig behöva. Studenterna tänker sig, framstår det som i intervjuerna, att de mindre högskolorna har ett närmare samarbete med näringslivet, och snabbare anpassar utbildningens innehåll efter det omgivande samhället.

Att hamna i Halmstad

"Det var väl så enkelt att det var här jag kom in. Det var ödet som avgjorde det. ... nu har jag insett att det är väldigt svårt att komma in överhuvudtaget i Lund" (Kvinna, klassresenär, 35 årsåldern, sökte även motsvarande utbildning i Lund och Göteborg)

"Jag ville läsa --- egentligen, men jag kom inte in på det i Lund, och jag kollade runt och kom fram till att --- i Halmstad är ungefär samma sak" (Kvinna, klassresenär, 25-årsåldern)

Både bland arvtagare och klassresenärer, bland män och kvinnor, och på alla utbildningar representerade i materialet ges det exempel på att man egentligen inte valt själv - man har "hamnat" på den högskola och på den utbildning där man finner sig. Den beskrivningen av processen är mer förekommande bland studenter med lågutbildade föräldrar (främst bland kvinnor). Beskrivningarna återkommer också bland flera av de invandrade arvtagarna. Man ser sig själv mer eller mindre som "förd av yttre krafter" till den ort eller den utbildning där man hamnat.

Att välja eller hamna - habitus i kollision?

Bourdieu's habitusbegrepp har behandlats närmare i föregående kapitel. En kort rekapitulation kan vara på sin plats här. Bourdieu har beskrivit habitus som bland annat ett "socialt bollsinne". En kognitiv struktur som baseras på erfarenheter om samhället och den sociala omvärlden, som gör det möjligt för människan att träffa val i olika situationer. Det kan vara fråga om alla typer av valsituationer, från att köpa middagsmat, tidning eller kläder, till att köpa hus eller välja yrke. Habitus är byggt på tidigare erfarenheter, och habitus börjar grundläggas redan under uppväxten. Utifrån habitus uppfattas olika val, och olika situationer som mer eller mindre rimliga, de känns mer eller mindre rätt eller fel. Man väljer naturligtvis inte med sitt habitus, men man väljer *utifrån* sitt habitus. Man skulle också kunna säga att det är habitus som producerar valet.

Känslan att ha "hamnat" på sin utbildning visar hur habitus inte alltid kunnat verka fullt ut. De objektiva omständigheterna gör att habitus istället måste verka i en verklighet som kanske inte är den det har bildats i, eller har bildats för att *fungera* i.

Känslan av att ha "hamnat" på utbildningen kan också förstås som att de objektiva omständigheterna verkat kraftigare än habitus och förmågan att välja. Man har hamnat på en plats (mycket bokstavligen) i den objektiva strukturen, utan att den subjektiva strukturen direkt varit inblandad. Man befinner sig på en plats man inte valt frivilligt. Detta skulle kunna vara en produkt av samhällsförändringar på makronivå, som till exempel snabb ekonomisk expansion eller tillbakagång. Det kan också bero på en förändring av individens mer "närliggande" sociala omständigheter, som förändringar på yrkesplanet eller av personliga relationer.

I ett hypotetiskt samhälle som befinner sig i fullständig balans väljer individen, utifrån sin habitus, den utbildning som är lämplig utifrån hans kapitalinnehav, hans resurser, och hans position i samhället. (Se till exempel Bourdieu 1995) Man skulle kunna säga att det är ett exempel på vad Berger och Luckmann (1966) kallar "lyckad socialisation". Om å andra sidan samhället förändras, så att individens

planer för framtiden förändras snabbare än hans resurser, uppstår situationer där de olika kapitalen inte längre räcker till. (Bourdieu 1995)

I det föregående kapitlet kunde vi se hur studenterna uppfattar den konkreta verkligheten olika, utifrån till exempel utbildningsbakgrund och kön. En människas habitus innebär en möjlighet för henne att faktiskt *utöva* kontroll över sin situation, men gör också att man i högre eller lägre grad *upplever* sin situation som “under kontroll”.

Ett av avhandlingens syften har tidigare beskrivits som att beskriva hur olika personer beskriver samma objektiva situation olika, i relation till sin bakgrund. Här kan vi se, hur definitionen av situationen faktiskt leder till hur situationen gestaltar sig. Man kan säga att det är Thomas’ teorem som verkar. “If men define situations as real, they are real in their consequences.” (Merton 1968) Utifrån sina olika erfarenheter och sina olika habitus, definierar människor en situationen på vissa speciella sätt. Därför blir också den konkreta situation annorlunda för de olika grupperna, eftersom definitionen av situationen ligger till grund för de handlingar som producerar den sociala verkligheten. Detta kan relateras till Bourdieus beskrivning av att sociala konstruktioner samtidigt är objektiva realiteter för människor. (Bourdieu 1990a) Det går, enligt Bourdieu, inte att säga att något “bara är en social konstruktion”, eftersom den sociala konstruktionen, av aktören, upplevs som ett stabilt faktum, nästan som en naturlag. Tidigare har visats på svårigheten med att handla “utanför sin habitus”. Vår habitus styr och begränsar vad som är möjligt att välja i den sociala (och materiella) verkligheten. Samtidigt kan man säga att det vi har förmågan att uppleva genom vår habitus *är* vår sociala verklighet. Genom våra tidigare erfarenheter, och vår mentala struktur organiserar vi vår kunskap om olika situationer och kategoriserar våra upplevelser på ett visst sätt. Dessa kategorier ligger till grund för hur vi betraktar verkligheten, och skapar våra vidare handlingar. I nästa led ligger kategorierna återigen till grund för definition av nya situationer och nya handlingar upplevelser av nya situationer. Vi betraktar vår definition av situationen som en objektiv realitet, och handlar utifrån denna objektiva realitet. (Merton 1968, Bourdieu 1990a, 1995)

Arvtagare - känslan av ett frivilligt val

Bland barn till högutbildade finns få exempel på att man rakt på sak hänvisar till betyg och antagningspoäng som en anledning till att studera i Halmstad. I synnerhet bland arvtagare med svenskt ursprung är det så. Studenter med invandrarbakgrund är mer benägna att beskriva att de bara “hamnat” i Halmstad. Det förekommer att arvtagare betonar att de *inte* ”halkat in på ett bananskal”:

”Jag ville inte flytta någon annanstans ... jag ville liksom inte. Jag ska inte säga att det är lättare att komma in här för det är det definitivt inte. Utan det är högskola som högskola att komma in på också för den [Högskolan i Halmstad] är väldigt populär då så det är lika svårt att komma in här.” (Kvinna, arvtagare, 35 år)

Ovanstående starka betoning av det självständiga valet är tydlig - i allmänhet bland arvtagarna lyfter man fram att man själv påverkat sin situation. De kvinnliga arvtagarna påpekar att de valt sin utbildning - inte att utbildningen valt dem, medan några få (två) av männen uppger ”rakt av” att det var i Halmstad de kom in, och ingen annanstans. Det är dock inte helt oproblemiskt:

Intervjuare: Varför valde Du att läsa på högskolan i Halmstad?

Intervjuperson: [Skrattar med ironi i rösten] Jag har inte kommit in på de andra jag har sökt. [Skrattar åter] (Man, Arvtagare, 20-år)

Med en gnutta självironi kan studenten lättare hantera att inte ha valt själv. Man kan tolka uttalandet som att det känns pinsamt att ha blivit ”placerad” av Verket för Högskoleservice i stället för att ha valt själv.

I det föregående kapitlet har vi sett hur arvtagarna i intervjuerna oftast beskriver sin situation som att de har kontroll över den. Vi har också sett hur det kan vara mer eller mindre nödvändigt för dem att ha en *känsla* av kontroll över sin situation. Om de, objektivt sett, skulle sakna kontroll över situationen, definierar de situationen som under kontroll, och kan då faktiskt uppleva kontroll. Vi kommer i nästa kapitel att se hur studenter beskriver en brist på struktur i studiesituationen på olika sätt. För att dra konsekvenserna av citatet här ovan kan man tänka sig att intervjupersonen är i en situation där den objektiva verkligheten är i direkt kollision med habitus. Bilden av universitetet som en hanterbar struktur som man känner till och kan kontrollera, sätts i gungning. Han tvingas medge att det är yttre skäl som gör att han läser i Halmstad. Men med ett skratt kan man förvandla det hela till ett skämt, och på så sätt faktiskt upprätthålla känslan av att ändå ha kontroll. Även de kvinnliga arvtagarna med invandrarbakgrund hastar gärna över eller skämtar bort att de inte själva valt studieorten:

”Jag ska berätta att när jag sökte var jag i X-land och, jag sa dom där koderna, Du vet i VHS, via telefon, så det var mamma som fyllde i egentligen ...När jag kom tillbaka från --- stod det att Du har blivit antagen till elektroingenjör i Halmstad. Då sade jag: Var ligger Halmstad? När jag sökte kryssade jag för överallt, Kiruna, Kalmar, jag vet fortfarande inte var Kalmar ligger” (Kvinna, arvtagare, invandrarbakgrund, 25-årsåldern)

Liksom de svenska manliga arvtagarna som citerats tidigare har även denna kvinna lite svårt att hantera sitt "icke-val". Hon gör "icke-valssituationen" obetydlig; vad betyder det var skolan ligger?

Männen med klassresenärsbakgrund skiljer sig tydligt från kvinnorna med motsvarande bakgrund. Ingen av männen uppger sig ha valt Halmstad av betygsskäl, vilket en del av kvinnorna gör. Männerna talar ofta om den speciella profilen på just högskolan, men även om hur personliga skäl gjort att de sökt sig till Halmstad. Som visats i kapitel 5 uppfattar de yttre omständigheter (familj, relationer, arbetslöshet) som orsaker till studierna i sig, men de vill precis som arvtagarna, betrakta valet av studieort som självständigt och oberoende.

Klassresenärer - närområdet - men ett aktivt val

"Det har med närheten att göra, jag hade jättegärna valt något annat ställe om det inte hade varit för att man haft familj. Annars hade jag jättegärna flyttat på mig och studerat någon annanstans." (Kvinna, klassresenär, 40-årsåldern)

"Eftersom jag är ensamstående förälder så fick jag då försöka hitta någon lämplig utbildning, i närområdet då. ... Anledningen till att jag valde just [den] utbildningen var av intresse, ja. Anledningen att jag överhuvudtaget studerar ... är att jag helt plötsligt blev ensamstående förälder." (Man, klassresenär, 35-årsåldern)

Här ser vi hur båda dessa intervjupersoner i hög grad relaterar till just yttre omständigheter (i båda fallen familj) som orsak att man valt Halmstad som studieort. Familj på orten är skäl att välja just Halmstad som uppges av alla grupper - men det finns en skillnad mellan grupperna:

"När jag bodde i K-stad fick jag pendla till L-stad, och då hade jag min firma som jag klarade mig på ekonomiskt. Så det kändes inte så kul att pendla [till en annan studieort] när man har småbarn" (Kvinna, klassresenär, 30-årsåldern)

eller

"... boende i X-stad träffar man i Y-stad. Måste flytta, jag ... hade en tjänst [men] det var ohållbart att pendla [så långt] (Kvinna, klassresenär, 35-årsåldern)

För båda de ovanstående intervjupersonerna (kvinnor) är det partnern (man) som fått/har arbete i Halmstadsområdet, varefter de valt att börja studera på orten - men i båda fallen definierar de det tydligt som en möjlighet. Den senast citerade intervjupersonen fortsätter (om valet av det program hon läser):

”Eftersom det var enda möjligheten jag såg då. ... jag var tvungen att läsa någonting som var i närområdet och då gick jag in och tittade här och då [fanns --- programmet]...” (Samma intervjuperson som ovan)

Båda dessa intervjupersoner tillskriver sitt studieval yttre omständigheter. De betonar att de hade en vilja att studera, men konstaterar också att de var händelser i livet omkring dem, som de egentligen inte kunnat påverka själv, som i mycket fällde avgörandet. Att välja den lilla högskolan på orten är en följd av den vilja att bevara relationerna, som klassresenärskvinnorna även gav uttryck för i kapitel 5

Diffus påverkan från närstående bland klassresenärer...

Bland klassresenärerna märks det tydligt att det är de signifikanta andra (Mead 1934) som påverkat valet av Halmstad som studieort. Dock inte genom dessa direkt påverkat eller uppmuntrat valet, utan snarare genom att intervjupersonen ”hamnat i Halmstad” med en närstående, och därigenom har Halmstad blivit studieort. Det är som tidigare nämnts vanligt förekommande i gruppen barn till lågutbildade föräldrar att olika yttre förhållanden lett till studier och sedan till Halmstad och vice versa.

Man kan säga att de “signifikanta andra” i alla exempel ovan mycket tydligt påverkat valet av studieort. Det är dock (liksom ifråga om valet att börja studera) inte en påverkan i form av uppmaning eller rekommendation, utan det är snarare fråga om är en diffus påverkan, som tar sig formen av yttre omständigheter.

... och mindre påverkan från signifikanta andra bland arvtagare - till val av studieort

Bland ”arvtagare” beskrivs valet av studieort annorlunda än hur själva valet att studera beskrivits. I kapitel 5 gav arvtagare exempel på hur föräldrar kan ha utövat en ganska direkt påverkan på valet att studera vidare på universitet. Det finns dock färre exempel på att man hänvisar till yttre omständigheter att välja just orten Halmstad; utan där ser man sig som självständigt väljande. Det är för övrigt värt att lägga märke till, att när klassresenärer relaterar till signifikanta som orsak till en situation, är det fråga om partner eller barn. För arvtagare relaterar man i större utsträckning till föräldrar.

Diffus påverkan, livsstil, flyttning och pendling

Det finns anledning att stanna lite längre vid just klassresenärernas upplevda situation som i hög beroende på yttre omständigheter. Om vi tittar ännu en gång på dessa citat:

”Det har med närheten att göra, jag hade jättegärna valt något annat ställe om det inte hade varit för att man haft familj. Annars hade jag jättegärna flyttat på mig och studerat någon annanstans.” (Kvinnlig klassresenär, 40-årsåldern)

Och:

”Eftersom det var enda möjligheten jag såg då. ... Och med [små barn] är det inte en tanke på att pendla några långa sträckor, och vara borta långa dagar, jag var tvungen att läsa någonting som var i närområdet och då gick jag in och tittade här och då [fanns x- programmet]...” (Kvinna, klassresenär, 35-årsåldern)

Vi har konstaterat att man som barn till lågutbildade föräldrar beskriver sig som objekt för yttre omständigheter. Dessa omständigheter påverkar på olika sätt ens möjligheter att studera. Även om intentionen att läsa ändå kan ha funnits under en längre period. kan det ha varit yttre omständigheter (arbete, barn, bristande stöd) som tidigare hindrat eller försvårat studier. Nu är det andra yttre omständigheter (flyttning, make/makas arbete, skilsmässa) som möjliggör eller leder fram till studier.

Vad intervjupersonerna ovan *dessutom* säger är att om det inte hade funnits en högskola i Halmstad hade det varit omöjligt för dem att studera. De ser inte flyttning som en reell möjlighet.

Båda intervjupersonerna ovan pendlar faktiskt - de bor på ett avstånd av 3-4 mil från högskolan. Att pendla till Halmstad är emellertid förmodligen ganska normalt på orterna där de bor. Det kan ses som en del av kulturen på orten, och därigenom också som en del av deras habitus. Att pendla från orter på 3-4 mils avstånd för att arbeta är normalt bland arbetare i orterna i periferin runt Halmstad. Att däremot långpendla till Göteborg eller Lund (vilket egentligen inte behöver ta mer än ytterligare någon timme extra per dag, och med möjlighet till rabatter på tåg med mera inte behöver bli dyrare) ses däremot inte som någon reell möjlighet. Det valet finns inte som en nåbar del av habitus. Däremot kan man se pendling till Halmstad från Falkenberg, Hylte eller Laholm som en konkret möjlighet.

Det går naturligtvis inte att säga att det är irrationellt att vara beredd att pendla till Halmstad, men inte till Göteborg eller Lund. Det finns aspekter i varje persons liv som man inte kan känna till utifrån det här föreliggande intervjumaterialet. Man kan dock se att det har varit väsentligt för dessa klassresenärers val att studera att det finns en högskola inom pendlingsavstånd, och då ett pendlingsavstånd som de genom sin habitus ser som rimligt. Vi kan också se här hur avstånd, tidigare erfarenheter och habitus samverkar här. I habitus finns arbetspendling som ett alternativ. Om pendlingen beträffande avstånd och restid skulle bli längre, framstår den inte som ett realistiskt alternativ, även om vistelsen på en högskola per vecka är kortare än tiden man vistas på en arbetsplats vid heltidsarbete. Den totala tiden hemifrån skulle kunna bli kortare vid "studiependling" till Lund eller Göteborg, än vid "arbetspendling" till Halmstad

"Anonymitet" - en känsla av otrygghet som kan undvikas

Ovanstående har i mycket handlat om hur intervjupersonerna genom sitt sätt att uttrycka sig verkar uppfatta sig ha kontroll i vissa situationer, och sakna kontroll i andra. Arvtagare verkar således mer benägna att använda uttryck som beskriver situationen i form av kontroll och självständiga val. Klassresenärers beskrivningar hänvisar gärna till yttre omständigheter, utanför deras direkta kontroll. I föregående kapitel såg vi hur klassresenärer ibland beskriver sig sakna kontroll över situationen, medan arvtagarna har en förmåga, eller en möjlighet, att uppfatta sig ha bättre kontroll. Närbesläktat med att sakna kontroll över situationen är rädslan för anonymitet.

"[Efter att ha sagt att utbildningen bara finns i Halmstad] ... en utbildning på en såpass liten skola tilltalade mig mer än att bli totalt anonym, som exempelvis [i] Lund" (Kvinna, klassresenär, 35-årsåldern)

Intervjupersonen säger hon tilltalas av en liten skola, för att man inte blir "totalt anonym". En annan intervjuperson (som tidigare läst i Lund) säger om att läsa i Halmstad:

"Man kanske inte blir så anonym som man blir om man hamnar i Lund. För jag kände mig väldigt anonym i Lund. ... och en mindre högskola, det blir kanske mer gemytligt och så ... sen vet jag inte direkt om ... det har besannats, men jag trivs bra" (Kvinna, klassresenär, 25)

Uttrycket "anonym" är naturligtvis problematiskt. Vi får ingen tydlig beskrivning av hur intervjupersonen resonerar kring det. Eftersom varje intervjuare bara gjorde en intervju, fanns det ingen möjlighet att dra erfarenheter, och utveckla intervjuguiden, eller frågeställningarna. Varje intervjuare har så att säga fått "uppfinna hjulet" var för sig. Om intervjuerna gjorts av en mer rutinerad intervjuare hade denne kanske reagerat över det återkommande ordet "anonym". Man hade ställt uppföljningsfrågor som "Hur då anonym?", "Anonym gentemot vilka?" och så vidare. Uttrycket "anonym" är emellertid intressant, och värt att analysera närmare.

Rädslan för att bli anonym på ett stort universitet lyfts fram av flera kvinnliga klassresenärer. Märk väl att det handlar om en förväntan. Den senast citerade intervjupersonen säger att det kanske inte var som väntat, men hon "trivs bra" ändå.

Ingen av intervjupersonerna påtalar specifikt att kontakten med lärarna verkligen skulle vara bättre på en mindre högskola, utan de verkar snarare påtala möjligheten att kunna både betraktas som enskilda individer, men också att kunna betrakta andra som enskilda individer. Kvinnor med lågutbildade föräldrar beskriver en mindre högskola som en miljö som är lättare att förhålla sig till. Ingen av arvtagarna ger däremot överhuvudtaget uttryck för liknande känslor. De beskriver sig som betydligt tryggare, och verkar ha lätt att förhålla sig till miljön. Som vi har sett i kapitel 6 (om mötet med högskolemiljön) upplever sig arvtagarna ha lättare att finna sig tillrätta i miljön. Klassresenärerna har, *redan innan de börjar sina studier*, en känsla av att hamna i en mer oförutsägbar miljö.

För klassresenärerna verkar det kunna vara problematiskt att i förväg förhålla sig till högskolemiljön och de uttrycker att de upplever en oklarhet om vad som "väntar runt hörnet". Att arvtagarna inte ger uttryck för motsvarande oro för en stor högskola kan tolkas som att de i sitt habitus har en förmåga att förhålla sig till högskolan - kanske redan innan de börjat där. Deras sociala bollsinn (Bourdieu 1995) är utvecklat för att spela i universitetsmiljön. Denna förmåga gör att de med trygghet kan närma sig utbildningen utan oro, medan man hos klassresenärerna redan innan man mött miljön får en känsla av att man kanske inte kan hantera den. Den uttrycks i en oro för att anonymiseras, för att inte synas. Bourdieu (1995) visar ju att en habitus som inte är anpassad till den aktuella situationen antingen leder till förändring av habitus, eller till att personen i fråga lämnar fältet. Israel (1999) beskrev hur habitus ibland kan synliggöras, eller snarare hur individen kan komma att reflektera över sin habitus, om den yttre miljön inte upplevs "stämna överens". Här kan vi tänka oss att tanken om framtiden (på universitet/högskola) väcker reflexioner över habitus - och om personens förmågor kommer att räcka till, om man kommer att kunna känna sig "hemma". Anonymitet kan betraktas som just känslan av att inte kunna behärska miljön och göra sig synlig.

8. Mötet med högskolemiljön: Klassresenärer och arvtagare - strategier och förhållningssätt

8.1 Exkludering eller integrering - Mead och Bourdieu

I det aktuella materialet kan vi se hur grupper med olika social och etnisk bakgrund, respektive män och kvinnor beskriver sin upplevelse av mötet med högskolemiljön. Tidigare studier (till exempel Trondman 1994) har gett en bild av hur specifikt klassresenärer uppfattar mötet med universitetet. Med det empiriska underlaget i denna avhandling blir det dessutom möjligt att kontrastera olika gruppernas beskrivningar *mot varandra*, och se hur varierande social bakgrund och utbildningsbakgrund gör att mötet med samma sociala situation uppfattas olika av olika grupper.

Mead (1934, s 178 ff, 200 ff) betonar att människan är en social varelse. Människan kommunicerar med andra människor genom symboler, bland annat ord och gester, som har en gemensam betydelse för medlemmarna i en grupp. För en individ leder en situation, där de sociala symbolerna inte har en gemensam mening för honom och de andra i gruppen, till svårigheter att planera sina handlingar. En sådan situation kan också innebära en känsla av utanförskap. Människans förflutna, hennes erfarenheter av tidigare upplevda situationer (enkelt uttryckt "den generaliserade andre") påverkar hur hon upplever och definierar situationen hon för ögonblicket upplever. Genom att samhällets normer och etablerade förhållningssätt blir en del av individen, blir det möjligt för denne att reflektera över sig själv och sitt eget beteende, utifrån vad som betraktas som "normalt" i samhället. Denna reflexion kan antingen leda till en känsla av integration eller en känsla av utanförskap

Det man dock bör vara medveten om, när man använder Meads begrepp för att förstå hur individer upplever mötet med nya miljöer, är den snäva definition av "samhälle" han faktiskt gör i flera sammanhang. Mead betraktas ofta som en konsensussteoretiker, eftersom man sätter likhetstecken mellan Meads termer "society" eller "community" och begreppet nationalstat, eller kanske till och med hela

mänskligheten. Detta kan vara en följd av att Mead lägger ganska stor energi på att definiera vad som är genuint "mänskligt". Mead menar emellertid att "society" (samhälle) bör avse dem som har gemensamma sociala begrepp och gemensamma sociala symboler. Man skulle kunna säga, att begreppen "society" eller "community" i Meads bemärkelse helst bör användas om sådana grupper som haft likartade sociala upplevelser, eller har kommunicerat/interagerat så mycket att de uppnått gemensamma definitioner av de sociala symbolerna (det vill säga språk, gester och betydelser). Meads begrepp "society" och "community" innehåller alltså ett exkluderande element, som också gör det möjligt att förstå en individs känsla av utanförskap i olika situationer. (Mead 1934 s 257 ff)

Känslan av utanförskap i mötet med högskolemiljön kan naturligtvis, för att använda Bourdieus ord (1977, 1995), beskrivas som att individens habitus inte fungerar i det sociala rummet, eller att de subjektiva strukturerna inte stämmer överens med objektiva strukturerna, som det definierats i föregående kapitel. Det som kommer att lyftas fram här är emellertid individens specifikt personliga upplevelser, och i vissa fall individens reflexion över sina upplevelser. Detta gör att Meads sätt förstå samhälle och interaktion kan vara intressanta och betydelsefulla att lyfta fram.

I det föregående har jag försökt visa på resonemang hos Bourdieu som visar att han inte betraktar människan som en passiv aktör som styrs helt av de sociala strukturerna. Han ser snarare människan som en handlande och väljande varelse. Min utgångspunkt är att använda Bourdieus teori och begreppsapparat som *handlingsteori* och inte *strukturteori* eller *interaktionsteori*. Israel (1999) visar hur både Bourdieu och Mead skapat relationistiska teorier, men lyfter fram hur Bourdieu menar att människan oftast är omedveten om sig själv som objekt, till skillnad från hur Mead beskriver förhållandet (Israel 1999 ss 87-89).

“... habitus är den historia som format en människa ... en historia som hon dock har glömt, men som gör att vissa förhållningssätt tas för givna och så länge de inte medför konflikter... (Israel 1999 s 88)

Det specifika i Meads begreppsapparat, å andra sidan, är just individens medvetenhet om sig själv som objekt, och egenskapen att kunna vara objekt för "sig själv" Det är dessa aspekter jag vill använda som utgångspunkt för att förstå den del av mitt empiriska material som analyseras i detta kapitel.

Bourdieu utesluter naturligtvis inte att människan kan reflektera över sig själv och sina handlingar, men för Bourdieu är människans handlingar i större utsträckning oreflekterade än för Mead.

Både Meads och Bourdieus teorier är, som påpekats, *relationistiska*. Deras begrepp får sin betydelse i relationerna mellan individer och grupper. Människans benägenhet att handla som en social produkt är en av grunderna för teorin. För Bourdieu blir handlingar intressanta genom att ses i relation till andra individers och gruppers handlingar. Bourdieu betonar hur den "glömda historien" (Israel 1999 s88) formar människans handlingar. Handlingar är produkter av relationer, och kan studeras i relation till andra. Hos Mead å andra sidan ligger tyngdpunkten inte på själva handlingen som social produkt. I stället skulle jag vilja säga, att det är handlingens utveckling under interaktionen som är i fokus.

Charon (1998) gör, med utgångspunkt i Mead, följande definition av (sociala) symboler:

"Symbols are social objects used to represent (or "stand in for", "take the place of") whatever people agree they shall represent. A bolt of lightning stands for the wrath of God the word m-a-n stands for approximately one half of the human race (or all of the human race). Words of course, are symbols, but so are many objects, that people may make into symbols (like the cross)." (Charon 1998 ss 46-47) .

Symboler är *sociala*, det vill säga gemensamma för en grupp människor.

Symboler är *meningsfulla*. "When we say that symbols "represent" something to the user, we are actually saying that they stand for something else, and that the user understands their relationship" (Charon 1998 s 48) Exempelvis är en flagga egentligen en färgad tygbit, men alla som ser den vet vad den representerar i fråga om människor, geografi och politik.

Symboler är *betydelsefulla* (signifikanta), inte bara för den som tar emot ett budskap, utan även för avsändaren. "What is essential to communication is that the symbol should arouse in one's self what it arouses in the other individual" (Mead 1934, s 149).

Symbolernas betydelse är *godtycklig*. Det kan inte utan att ha kännedom om symbolen utläsas vad den skall betyda eller representera. En blixtnedslagen är inte en elektrisk urladdning - den *är* en elektrisk urladdning. Däremot kan bilder av blixtnedslagen användas som *symboler* för till exempel fara. De kan symbolisera olika saker i olika samhällen/kulturer - vitt står i vissa samhällen för sorg, i andra för glädje eller fred. En skakning på huvudet kan betyda ja *eller* nej. Ordet "semester" betyder en sak på svenska, men nästan motsatsen på tyska eller engelska.

Man bör också tänka på att i Meads begreppsvärld interagerar man inte bara med människor, utan även med ting. Symboler är inte bara verktyg för att kommunicera, man kan också kommunicera *med* själva symbolen, inte bara *med hjälp av* symboler.

Högskolan är en betydelsefull symbol som studenterna i hög grad interagerar med och har en relation till. I föregående kapitel har vi kunnat se, kring resonemanget

om högre utbildning som normalitet, hur högskolan som symbol i högre och högre grad fått mening och betydelse för fler och fler i samhället. Frågan man ställer sig är, med utgångspunkt i resonemanget om symboler, i vilken grad man kan se en gemensam betydelse i de symboler de olika studenterna möter i högskolevärlden.

8.2 Mötet med högskolemiljön - mer eller mindre kontroll över situationen

En kort parentes om metodproblem

När man läser intervjuvaren från studenterna ser man hur studenternas uppfattningar hänger samman med deras bakgrund. De beskriver sin upplevelse av mötet med högskolemiljön på mycket olika sätt.

I intervjuerna har inte ställts några frågor om meningsskapande eller meningsfullhet. Inte heller några frågor om huruvida intervjupersonerna upplever sammanhang i studierna, eller om man anser sig ha kontroll över sin situation. Hade jag på förhand vetat vilken riktning analysen skulle ta kunde jag haft sådana frågor med i intervjuguiden. Problemet har berörts närmare i kapitel 4 och 5. Nu får man i stället utgå från vad som sagts spontant i intervjuerna.

Studentens utsatta situation

Studentens situation är utsatt på många sätt. Sett ur ett maktperspektiv befinner sig studenten längst ner i utbildningshierarkin inom högskolan, där ett antal lärare i egenskap av examinatore med mera utövar makt över studenten. Ekonomiskt är han eller hon utlämnad åt lån och bidrag. I den framtida professionen är man ännu inte fullt accepterad eftersom man fortfarande är student. Oavsett bakgrund och erfarenheter är det en förvirrande situation studenten befinner sig i.

Arvtagare - kontroll i kaoset

”Ja, jag hade väldigt höga förväntningar på högskolan. Jag har gått i ett och ett halvt år snart, jag började med att komplettera lite på komvux i Uddevalla, oerhört bra skola, höga krav, bra lärare, så kom jag till högskolan -

(...)

den är inte i någon ordning, jättedålig pedagogisk kompetens hos lärarna och det var inte alls vad jag hade trott, utan jag tänkte att jag skulle ha stannat kvar på komvux ett år till. Jag hade lärt mig mer där, men nu har jag vant mig vid det här sättet och

sett till att jag fått en bra lärare på de kurser jag läser” (Kvinna, arvtagare, 35-årsåldern)

Det är inte bara för klassresenärer det kan vara en omtumlande upplevelse att börja på högskola. Som synes av citatet ovan kan miljön vid högskolan vara något annat än vad man väntade sig. Ändå visar citatet ovan en upplevelse av positiv förändring under utbildningens gång. Den intervjuade arvtagaren har faktiskt lyckats skapa kontroll över sin situation. En annan arvtagare säger:

”... sen börjar man komma in i det nu och börjar liksom inse att jaja jag har haft den läraren nu några gånger och han går bara på anteckningar och tycker det är jätteviktigt med anteckningar, medan en del lärare bryr sig inte ett dugg om anteckningar, så det är ingen idé att vara där. I stort sett lär man sig verkligen studieteknik, det blir man enormt mycket bättre på med tiden.” (Kvinna, arvtagare, 25-årsåldern)

Studieteknik är kanske inte den rätta benämningen för vad arvtagaren ovan beskriver. Det verkar snarare handla om att utveckla strategier för den oförutsägbarhet man kan uppleva i det akademiska systemet. Ingen av de ovan citerade intervjupersonerna har egentligen gjort något som direkt *förändrat* den förvirrande situationen - men man *hanterar* den genom att ”välja rätt ämnen” eller att spekulera ut vad läraren vill ha.

”... de [studierna] är väldigt jobbiga faktiskt. Vi har fyra olika ämnen och ett projekt som vi ska göra nu fram till jul, så vi har det väldigt tufft, kan man säga... Det är ju meningen att det ska vara det också, så man får väl ta det, kanske.” (Man, arvtagare, 20-årsåldern)

”Det är ju meningen att det ska vara det också” säger intervjupersonen. Han definierar inte närmare vad som menas med “meningen” - att akademiska utbildningar skall vara krävande för att förbereda studenterna för krävande uppgifter i arbetslivet? På något sätt gör denna “mening” i alla fall den stressiga studiesituationen uthärdlig för honom. Flera arvtagare ger exempel på hur studiesituationen upplevs som förvirrad, men att den ändå kan hanteras och bli något positivt:

“Det är dålig ordning ibland. Det kommer föreläsare ibland som inte vet vad de har för klass eller vad de har för böcker... och givetvis är det beroende på vilken föreläsare man har... inga pengar eller någon som skall ta tag i det.” (Kvinna, arvtagare, 30-årsåldern)

men:

“... man tycker att man växer lite... Och så är det det här med tidsplaneringen, man får lägga upp arbete som man vill.” (Samma intervjuperson)

Arvtagarna verkar anse, och uppskatta, att det finns en frihet i kaoset. De kan utnyttja det positiva i luckorna som uppstår. En annan intervjuperson säger:

“Intervjuperson: Sen blir det bara värre och värre och [så] stramas det åt hela tiden och så får man bara mer och mer att göra!”

Intervjuare: “Du ångrar inte att Du sökte?”

Intervjuperson: “Nej, nej! Jag tycker det är jättekul att läsa det här programmet, det tycker jag” (Kvinna, arvtagare, 35-årsåldern)

Återigen är kaoset och studiebördan något som bara “skall finnas”. Att det är mycket att göra är inget som gör det obehagligt, eller väcker tankar på att “stiga av”. Ytterligare en student säger att “... jag skulle kunna läsa i tio år, jag tycker det är så roligt...” efter att strax innan ha sagt “Dålig organisation... ingenting fungerar, information går ut dåligt.” (Arvtagare, kvinna, 35-årsåldern) Att studierna är röriga är något man accepterar, “det är ju meningen att det ska vara det också” som en student sade som citerades tidigare.

Klassresenärer - utsatthet

Mötet med samma studiemiljö beskrivs av klassresenärer på ett lite annorlunda sätt.

Intervjuare: –”Är det något som varit negativt med studierna?”

Intervjuperson: –”Ja, det är ju det att man är offer för andras godtycke, tycker jag nog mycket faktiskt. Vad som ska anses vara kunskap, att man ska bli bedömd för det man gör... (Kvinna, klassresenär, 40-årsåldern)

Intervjuperson: –”Vissa kurser är jättebra och andra är inte bra... Både innehållet och även en del lärare är ju olika intresserade märker man, och olika kunniga.

Intervjuare: –”Har Din inställning till studierna ändrats under Din studietid?”

Intervjuperson: –”Ja, jag upplever det hela mycket rörigare, vi får schema mycket sent.” (Kvinna, klassresenär, 30-årsåldern)

”... jag trodde att jag skulle få lite mer vägledning, sen tycker jag väl att kommunikationen mellan lärarna och överhuvudtaget institutionen, alltihopa, det är lite flummigt” (Kvinna, klassresenär, 25-årsåldern)

Det går att rada upp fler uttalanden av klassresenärer som upplever att studiesituationen känns oförutsägbar och oredig. Det anmärkningsvärda är att ingen av dem däremot ger exempel på att man under utbildningens gång lärt sig att hantera detta. I stället beskriver klassresenärerna det som att det blir värre och värre.

Med hjälp av habitusbegreppet kan vi förstå detta som att klassresenärernas kognitiva schema eller ”sociala bollsinne” (för att använda Bourdieus ord) inte räcker till för att hantera situationen. De känner sig utlämnade åt godtycke. Man skulle kunna säga att de är i situationen att ha ett bollsinne utvecklat för fotboll och tvingas spela vattenpolo. Den objektiva struktur de befinner sig i (det vill säga högskolan) stämmer inte överens med den subjektiva struktur de använder för att agera i verkligheten - och detta leder till att de inte bara känner sig vilslna och utsatta, utan också till att de inte förmår skapa mening och sammanhang i vilshenheten.

För arvtagarna är situationen annorlunda. De har en habitus som är förberedd för universitetets oöverskådlighet. De förmår navigera i den osäkerhet som det faktum, att man är utsatt för någon annans mer eller mindre godtyckliga bedömning, innebär.

8.3 Att ifrågasätta eller inte ifrågasätta

Klassresenärer - en sky av alternativ - och en möjlighet

Som vi sett i det föregående kapitlet verkar klassresenärerna oavsett kön eller etnisk bakgrund ha valt just högskolestudier som *ett* alternativ bland flera andra. Att läsa på universitet har för dem på intet sätt varit det enda alternativet. Det är i stället i högsta grad ett val utifrån egen önskan eller yttre omständigheter (vilket utvecklats i kapitel 5). Valet är träffat i ett sammanhang där man sett utbildning som ett alternativ jämställt med flera andra - och det ses framförallt inte som en *nödvändighet* av de signifikanta andra. (För klassresenärer kan högskolestudierna däremot, vilket visades i föregående kapitel ha *initierats* av relationen till signifikanta andra, genom dessa handlingar eller levnadsomständigheter. De signifikanta andra har däremot inga förväntningar på högskolestudier.) Klassresenärerna har valt alternativet högskola helt frivilligt. Eftersom det inte finns någon förväntan från de signifikanta andra att de skall studera, skulle de inte riskera relationen till sina signifikanta andra genom att avbryta studierna. Att ställa frågan ”är min om-

värld rimlig utifrån de förutsättningar jag har?” är för klassresenärerna helt möjligt. Utbildningen är för dessa studenter, som vi såg i föregående kapitel, just en *möjlighet bland flera andra*. Begreppet “möjlighet” innefattar emellertid dock alltid alternativet att avstå från denna “möjlighet”. Förhållningssättet att ifrågasätta utbildningen ligger alltså på sätt och vis inbyggt i det fria val klassresenärerna uppfattar att de har haft. Till ifrågasättandet kan också höra otrygghetskänslan: Om det är så här oförutsägbart här på högskolan - vore det då inte bättre att vara någon annanstans?

Arvtagare - utbildningen såsom en spegel - och det kan väl inte vara fel på spegeln?

Arvtagarna, som visades i föregående kapitel, ser till skillnad från klassresenärerna högskoleutbildningen i högre grad som något självklart. Några har tagit sig till universitetet på vägar som tagit några år, men de har alltid sett högskolestudier som något man förr eller senare ska ägna sig åt. Högskolestudierna är en helt naturlig och förgivettagen del av livsprojektet. Man har planen på utbildning med sig från sin uppväxt, och det är något som uppmuntrats och socialiserats in av de signifikanta andra. Det kan handla om föräldrar men det kan också vara fråga om syskon eller partner. Ganska många av arvtagarna i detta material har en partner som läser på/har läst på universitet. Dessa förväntar sig att man skall ha en utbildning. De ser det förmodligen högskoleutbildning som en given del av den personliga utvecklingen. Man upplever sig inte som ”färdig” som människa innan man har en akademisk utbildning. Eventuellt yrkesarbete före studierna beskrivs, som nämnts, oftast som ”sabbatsår”.

I detta perspektiv blir det lättare att skapa ”mening” i tillvaron även om man börjar tvivla på utbildningens kvalitet, eller om man upplever sin position som osäker. Arvtagarnas situation skiljer sig på det *objektiva* planet egentligen inte från klassresenärernas - men de har på sätt och vis inget *subjektivt* alternativ till studier. Att ens inför sig själv *ifrågasätta* utbildningens meningsfullhet skulle vara att ifrågasätta sin habitus ännu mer än vad klassresenärerna tvingats till genom sitt val att studera. För att driva resonemanget till sin spets, och vara lite övertydlig, kan man säga att utbildningen är för arvtagarna i så hög grad en normalitet, att man kan tillåta sig uppfatta brister i utbildningen så länge de kan bemästras (eller så länge man kan övertyga sig själv om att man bemästrar dem). Arvtagare förväntas ta sig igenom utbildningen. Att misslyckas kan innebära att hela självbilden ifrågasätts. Dessutom vet arvtagarna att flera av deras signifikanta andra har klarat av att hantera motsvarande situation. Man kan alltså säga att arvtagarna har utbildningen inskriven så centralt i sin habitus att det inte ”får” vara fel. Man skulle kunna säga att de mer eller mindre “tvingas” till att konstruera en mening, eller skapa strategi-

er för att ”uthärda”. Utbildningen är en så väsentlig del av självbilden, att en känsla av oförmåga att klara av den känns främmande.

För arvtagarna *kan* alltså egentligen en inte betrakta högskolemiljön som “problematisk”. Den blir i stället en subjektiv *normalitet* som saknar subjektivt upplevda alternativ. I denna situation är man mer eller mindre tvingad att skapa sammanhang, och utveckla strategier för att hantera oförutsägbarheten. Följden blir att man i högre grad kan känna sammanhang och hemtamhet i denna tillvaro.

Att utveckla strategier

Becker & al. (1961) visar hur amerikanska medicinstudenter hanterar den kaotiska studiesituationen vid början av studierna.²⁷ Under utbildningens gång utvecklar de olika förhållningssätt som gör det möjligt för dem att kontrollera situationen²⁸.

Kortfattat kan den förändringsprocess som Becker fann bland medicinstudenterna beskrivas som att studenterna inledningsvis har åsikten att de har valt “världens bästa yrke”. De vill lära sig allt, för att bli så bra läkare som möjligt. Detta kallar Becker & al för “det långsiktiga perspektivet”. Detta medför också att de anlägger synsättet “Jag måste lära mig allt”. För att bli bra i ett så viktigt yrke måste man ju kunna allt!

Efter de första (underkända) tentamina börjar studenterna inse att de inte kan lära sig allt. De får så mycket att läsa att de inte kan hinna med, och de upptäcker att de har luckor i kunskaperna vid skrivningarna. En kort period av panik utbryter. Man vet inte vad man skall göra, och man börjar försöka läsa sådant man kan ha nytta av i yrkeslivet, eller vad man personligen tror är viktigt.

“Det slutliga perspektivet” kallar Becker & al. det förhållningssätt studenterna till sist utvecklar för att klara av studierna. Becker & al har också kallat perspektivet “det cyniska” vilket har lett till en del feltolkningar. Det “rationella” vore kanske ett bättre ord. Studenterna försöker ta reda på vad lärarna vill att de skall kunna, och siktar in sig på att lära sig detta. Förhållningssättet kan ju synas ganska rim-

²⁷De amerikanska medicinstudenterna är vad gäller bakgrund jämförbara med gruppen “arvtagare” här, i så motto att den absoluta huvuddelen har högutbildade föräldrar. Merton (1957) har visat hur uppemot 80% av studenterna i utbildningar till sk. “fria professioner” under sent 1950-tal kom från föräldrar med motsvarande yrken.

²⁸Märk att Becker & al “Boys in White” kom ut 1961, medan Bourdieus “Inheritors” som också berör studentkultur, men ur ett annat perspektiv kom ut på franska bara tre år senare.

ligt, eftersom lärarna förmodligen vet vad det är de behöver kunna i yrkeslivet. Samtidigt finns hela tiden "det långsiktiga perspektivet" i bakgrunden. Studenterna känner hela tiden att de måste prestera bra, och att det är ett viktigt yrke de har valt.²⁹

Trygghet i studiemiljön - en sammanfattning så här långt

För arvtagarna ter sig studierna som något givet. De verkar redan ha en begreppsapparat, med Meads (1934) ord ett antal symboler som kan göra tillvaron begriplig. Framför allt språkliga symboler (ord), men även symboliska betydelser relaterade till situationer och föremål, som examinationer, studentliv eller böcker. Klassresenärerna däremot befinner sig i en värld där flera av de symboler som används är mindre bekanta. Man kan se i intervjuerna hur klassresenärerna ofta relaterar till oförutsägbarhet och godtycke. Arvtagarna å sin sida relaterar i sina beskrivningar snarare till egen planering, eller till att man kan se en mening med den höga arbetsbelastningen.

Arvtagarna agerar i en välbekant symbolvärld - det känns vant - "det är så det skall vara" sade en intervjuperson. Klassresenärerna har däremot inte någon tradition av att ens tala om högre utbildning. Flera intervjupersoner med lågutbildade föräldrar säger ju just att "det var inget det talades om hemma". Man har inte ens de språkliga begreppen, de språkliga symbolerna för att kunna hantera denna verklighet - vilket gör den ännu mer förvirrande.

²⁹Att relatera till Becker, Chicagosociologer och symbolisk interaktionism parallellt med Bourdieus begrepp kan kanske synas märkligt, men det finns några beröringspunkter. Internationellt ses ju Bourdieu som en handlingsteoretiker, vilket på ett plan lägger honom ganska nära det interaktionistiska och relationistiska synsättet i Chicagosociologin. Beröringspunkter med Mead och Dewey diskuteras av Bourdieu själv till exempel i "Invitation to a Reflexive Sociology" (1992). Man skulle kunna definiera sociala konstruktioner som ett av hans viktigaste studieobjekt. (Han definierar sig själv, antagligen skämtsamt, som "Strukturalistisk konstruktivist, eller möjligen konstruktivistisk strukturalist" Bourdieu 1990a s 123ff) Likaledes får man inte glömma bort, att även om han förordar en brytning med fenomenologisk kunskap, är ändå denna en av de kunskapskällor han menar att en forskare har tillgång till, vilket berörts närmare i kapitel 4. Bourdieu har dessutom relaterat till Erving Goffman i flera sammanhang (1991, 1992) och i en del senare skrifter även använt en del av hans begrepp, som "totala institutioner", "presentation of self" och "rolldistans"(Bourdieu 1990a, 2000. Däremot är han skeptisk till rollbegreppet, som han menar gör den fritt handlande "agenten" till en "aktör", bunden av ett "manus" (Broady 1991 s 230) Huruvida Erving Goffman skall hänföras den symboliska interaktionismen är en annan fråga, men exempelvis Charon (1998) anser att han bör göra det. Bourdieu fick för övrigt Goffmanpriset 1996.

För att tillämpa de här begreppen vidare kan man också se det som att arvtagarna inte har symboler som kan användas för att fullt ut *ifrågasätta* högskolan. Klassresenärerna kommer från ett samhälle (ett "community" i Meads *begränsande* betydelse) som saknar förtrogenhet med utbildningssituationen, och de har en känsla av bristande kontroll. Arvtagarna å sin sida, har med sig språkliga och tankemässiga verktyg att förstå och för sig själv göra företeelser i utbildningen "subjektivt kontrollerbara". Även om de i praktiken inte kan påverka situationen, kan de i alla fall uppfatta den som begriplig. De beskriver sin situation som att de genom en viss strategi skaffat sig kontroll. Men den symbolvärld som ger arvtagarna möjlighet att begripa, förstå och kontrollera situationen gör också att de i en bemärkelse saknar möjligheten att ifrågasätta den.

Liksom medicinstudenterna hos Becker har arvtagarna med sig ett grundläggande perspektiv in i utbildningen. För arvtagarna innefattar detta perspektiv att utbildning är viktigt och bra, något nödvändigt att ha som del i sitt liv. När utbildningen inte helt uppfyller förväntningarna, måste detta hanteras. Man anlägger tillfälliga perspektiv, för att kortsiktigt hantera situationen. Man säger att det "skall vara så", eller visar man att man kan träffa olika val för att göra det hanterbart. På så sätt visar man både för sig själv och andra hur hemtam miljön är. Emellertid finns, liksom hos Beckers medicinstuderande det långsiktiga perspektivet, att utbildning är bra och nödvändigt, kvar i bakgrunden.

8.4 "Att bli eller att vara?" "Att växa eller växa ifrån?" Autenticitet och transcendens

Att bekräfta sig själv eller att förändras - och i så fall till vad?

I det föregående har vi sett hur studenterna utifrån sin bakgrund upplever olika grad av trygghet och säkerhet i sin studiesituation. Man kan kanske få bilden av att såväl klassresenärer som arvtagare går oförändrade genom utbildningen, men så är givetvis inte fallet. Just denna frågeställning analyseras sällan som en process, utan mer som ett "före och efter". Becker (1961) tillhör dock dem som analyserat förändringsprocessen hos studenter under utbildningen. Han beskriver hur perspektiv och studentidentitet utvecklas under läkarutbildningen. Eftersom hans studie bedrevs under flera år kunde han också visa hur studentidentiteten, i en interaktion mellan studenter och utbildning, utvecklades till mer och mer av en yrkesidentitet

Man och klassresenär - "revansch känslan"

"... men på något sätt så tror jag faktiskt om jag skall vara helt ärlig [att] det bottnar i någon slags revansch känsla - att man ska visa dem. Att när man har en mer traditionell, ja kanske inte arbetarbakgrund, men mindre utbildad bakgrund, vill man gärna visa att man kan." (Man, klassresenär, 35-årsåldern)

En så uttalad känsla av just revansch (det är just känslan av revansch som till exempel Trondman (1994) eller Wennerström (2003) beskriver) är kanske inte alltid så uttalad bland alla manliga klassresenärer - men visst upplever klassresenärerna att de förändrats under utbildningen, och flera framhåller att de uppskattar förändringen!

"... när jag tidigare då pratade med mina kamrater på fester eller något sådant eller pratade med någon som gick på någon högskoleutbildning så var det ofta [så att] man kom in i diskussion, där man kände sig åsidosatt och kunde inte vara med i debatten så att säga, och nu får man lite kött på benen, man kan slänga sig med lite fraser och känna sig duktig och så här, så att det är också positiva sidor med att utbilda sig, man blir förhoppningsvis klokare och bättre." (Man, klassresenär, 30-årsåldern)

En annan manlig klassresenär säger:

"... man får en större kunskap så att man kan förstå fler människor, man kan prata med fler typer av människor. I och med att jag har haft en arbetarbakgrund och en militär bakgrund så har jag de där människorna bakom mig. Jag har i och för sig elva yrken bakom mig, så jag har jobbat med en hel del annat också, men just att prata fackspråk eller prata med människor som har läst, som är akademiskt utbildade har man lättare att göra om man själv har en akademisk utbildning. Så det är någon form av makt att ha en kunskap då." (Man, klassresenär, 35-årsåldern)

och ytterligare en:

"... man får ju bättre självförtroende ju mer man kan om man säger så. Man får ju lättare för att prata för sig, och man får ju mer en överblick över saker och ting som händer runt omkring en." (Man, klassresenär, 20-årsåldern)

Dessa män upplever att de har förändrats. Man har inte bara fått ökade kunskaper (vilket väl kanske inte är så förvånande) utan de känner också att deras förmåga att umgås med andra människor, framför allt människor med högre utbildning, har förändrats. Den förbättrade förmågan att kommunicera med andra de menar att de

fått har är verkligen kännbar - och de beskriver att de njuter av den. De flesta av dessa studenter har haft en viss respekt för att börja studera på högskola:

”... resultatet har varit över förväntan. Jag har hittills under mina terminer inte behövt göra varken komplettering eller omtentor.” (Man, klassresenär, 35-årsåldern)

”Jag trodde det var mycket svårare och tuffare att läsa på högskolan än vad det egentligen är. Det hela handlar ju om att inte stressa upp sig och inte att, ja, vara orolig för tentor eller arbeten, projekt man skall göra utan ta det som en utmaning och sen brukar det lösa sig.” (Man, klassresenär, 30-årsåldern)

Klassresenärerna med invandrarbakgrund ger uttryck för liknande upplevelser:

”... innan jag sökte så tänkte jag, nej, det blir nog kämpigt det där, men man märker att det, det går vidare och det är en rätt så skön känsla för ens självförtroende och så kan man ju kanske prata med andra liksom, man säger, man blir inte så trångsynt, det är ju det som är det bästa med studierna tycker jag.” (Man, klassresenär, invandrarbakgrund, 40-årsåldern)

Intervjuerna med klassresenärerna verkar alltså visa på att dessa har haft en ganska stor respekt för högskolan som sådan, och en oro för att klara av studierna. Men dessa studenter känner också en ökad tillförsikt - de känner att de vunnit något.

De ser alltså hur ”bollsinnets utvecklas” för att återigen använda Bourdieus (1995) metafor för habitus som kognitivt schema, som ett socialt bollsinne. Efter att tidigare ha haft en känsla av otillräcklighet, en känsla av att inte ”passa in” eller förstå vad som händer i alla sammanhang de hamnar i, kan de nu hantera nya situationer.

Det bör återigen framhållas att man, som Bourdieu (i Broady 1991) understryker, inte kan vara direkt medveten om sin habitus. Man kan emellertid ha en känsla av att vara mer eller mindre hemtam i en miljö. Just en brist på ”hemtamhet” verkar klassresenärerna ofta uppleva. Israel (1999) menar att när en människas habitus fungerar mindre bra i en viss omgivning blir hon också mer medveten om sin habitus. Man kan alltså betrakta det som att människan får en ”rolldistans” i Goffmans (1974) bemärkelse. Man blir alltså medveten om att man spelar en roll och hur bra eller dåligt man spelar den rollen, och försöker hantera de förväntningar som finns. Huruvida detta är helt förenligt med en strikt läsning av Bourdieu är svårt att säga. Bourdieu använder i och för sig också begreppet ”rolldistans”, men i ett lite annorlunda sammanhang (Bourdieu 2000 s 17). Med utgångspunkt i hans egna definitioner (till exempel 1995) eller Broadys framställning (1991 ss 262-265) kan jag tänka mig att Bourdieu skulle mena att en medvetenhet om habitus automatiskt blir en del av habitus...

De manliga klassresenärerna känner av den ökade kompetens de får genom att deras habitus förändrats och utvecklats. Såväl deras kulturella och språkliga kapital som deras förmåga att träffa rätt val i olika situationer har blivit bättre anpassad till den objektiva struktur de befinner sig i. I kapitel 6 nämndes hur människan, när habitus inte stämmer överens med den omkringvarande miljön antingen flyr fältet eller får en förändrad habitus (Bourdieu 1996). Samtidigt innebär ju en persons inträde i ett socialt rum, eller på ett fält, att rummets normsystem i något avseende *kan* förändras. Genom att ett nytt habitus möter det sociala rummet och aktörerna i det sociala rummet, förändras dessa i någon mån genom interaktionen. Klassresenärernas, i synnerhet männens, uttalanden i intervjuerna är exempel på hur habitus faktiskt kan förändras utan att individen upplever det som problematiskt. De ser förändringen som något positivt, utan att normsystemet omkring dem har förändrats.

Intervjuerna visar också hur de manliga klassresenärernas bekantskap med nya signifikanta symboler utvecklas i interaktionen med den ”nya värld” de har stigit in i. De beskriver hur de skaffat sig tillträde till nya sammanhang - man skulle kunna säga att de har erövrat en ny del av samhället - de har breddat sin värld.

Kvinna och klassresenär - ambivalens; två världar samtidigt

”Man kan också bli arg på människor ibland för att de inte fattar, man blir kanske lite besserwisser också samtidigt. Om man till exempel läst mycket som jag och har en diskussion så kan man ibland inte förstå hur människor kan säga som de gör, samtidigt som man kanske förstår dem. (Kvinna, klassresenär, 30-årsåldern)

Man kan ”ibland inte förstå dem” och ändå förstå dem. Det är just det problemet som flera av de kvinnliga klassresenärerna upplever. De ger precis som männen uttryck för en upplevelse av att deras förmåga att uttrycka sig blivit större, men framför allt en upplever de en personlig utveckling. Förändringen är för kvinnorna inte i lika hög grad som för männen kopplad till interaktionen med andra, utan till en känsla av att helt enkelt ha utvecklats som person.

”Självutveckling, absolut och självklart möjligheten till att komma ut och få ett bra jobb, men framför allt för min egen utveckling, det är liksom otvetydigt. (Kvinna, klassresenär, 35-årsåldern)

”Ja, man blir kanske lite mer vidsynt. ... man ser på ett par saker på lite annorlunda sätt än man gjorde innan.” (Kvinna, klassresenär, 45-årsåldern)

Många av kvinnorna nämner också möjligheten att få ett bättre jobb efter studierna, något som få av männen tog upp som särskilt viktigt. Man skall ha i minnet att

ett av de viktigaste skälen för de kvinnliga klassresenärerna var att få till stånd en förändring av sin situation, och då blir antagligen möjligheten att byta arbete väsentlig. I mycket är det emellertid den personliga utvecklingen som nämns. Ord som "vidsynthet" och "ökad förståelse" återkommer ofta. Samtidigt är det, som visats tidigare i detta avsnitt, inte helt oproblemiskt:

"Jag känner det när jag kommer tillbaka till mitt arbete som jag är tillbaka på somrarna och jobbar på. Då känns det verkligen 'oj herregud, låter vi så här när vi pratar', 'Ojoj har vi inget roligare att diskutera om?' Man är väldigt inne i det man gör och man är en väldigt liten klick, medan jag kanske har sett lite mer och tycker att nu känns det här väldigt litet att diskutera om medan jag förut var nöjd." (Kvinnorna, klassresenär, 30-årsåldern)

Just den här medvetenheten om att inte bara ha erövrat en ny värld, utan att faktiskt också ha lämnat sin gamla, ger flera av kvinnorna med klassresenärsbakgrund uttryck för:

"... jag tänker på ett annat sätt, det gör jag, och det märker jag främst när jag umgås med mina gamla kompisar. Det har blivit en distans mellan oss på ett helt annat sätt, de förstår inte riktigt. Ingen av mina vänner har högskolestudier, de förstår inte riktigt vilken tid det tar, de förstår inte att det är precis som ett arbete, att det är ganska krävande, vilket då mina studiekamrater har, de har ju full förståelse för, man kanske kommer varandra när man tänker på samma sätt, det här akademiska tänkandet, det är annorlunda än det som man hade tidigare. (Kvinnorna, klassresenär, 25-årsåldern)

Den enda kvinnliga intervjupersonen i materialet som har invandrar- och klassresenärsbakgrund ger faktiskt också uttryck för ett främlingskap, men hon relaterar denna erfarenhet till sin nationella bakgrund och inte bara till själva utbildningen:

"Det har påverkat min familj i stort att jag har kunnat förmedla av den kunskap jag har lärt mig, och att förmedla något från högskolan till någon som har läst realskolan i X-land är inte det lättaste." (Kvinnorna, klassresenär, invandrarbakgrund, 35-årsåldern)

Generellt är det alltså så att man känner hur man utvecklas, lär sig mer, men också hur detta innebär att man känner mindre gemenskap med sin gamla vänskrets. När man erövrar nya umgängesformer och vinner nya element i kommunikationen både språkligt och i fråga om värderingar, blir de gamla värderingarna och kommunikationssätten mindre användbara. Påtagligt är att ingen av männen i klassresenärgruppen ger uttryck för att ha förlorat någonting. Kvinnorna ger däremot

uttryck för att de även känner ett växande utanförskap, som ökar ju längre studierna pågår.

Detta kan tolkas på flera sätt. Man kan tänka sig att männen också känner ett utanförskap, men att de inte berättar om det. Männen har ofta valt att studera som en följd av yttre omständigheter (som visades i föregående kapitel). Även om de inte gjort ett direkt negativt val, har de ändå inte i lika stor utsträckning som kvinnorna gjort valet av helt ”spontan läsvilja”, vilket kanske skulle öka benägenheten att uttrycka något negativt om studierna. Ändå ger männen inte uttryck för att de förlorat något. De verkar se sig som rena vinnare. Utifrån sin vilja att utvecklas, att komma vidare skulle man å andra sidan kunna tänka sig att kvinnorna skulle vara mer benägna att uppleva förändringen som helt positiv. De upplever emellertid inte *bara* att de vuxit; utan också att de *vuxit ifrån* en del av sin omvärld. När de ser sina gamla vänner ser de också sig själva som de antar att de varit tidigare, och de blir ambivalenta.

Ett möjligt sätt att förstå hur kvinnornas ambivalens kommer fram är att gå tillbaka och se *varför* många av kvinnorna började studera. Som visades i kapitel 5, berodde det ofta på att de fick ändrade levnadsomständigheter, och de valde att studera för att bevara en betydelsefull relation. Genom att de velat hålla kvar en relation, kan man möjligen tänka sig att de är mer benägna att sätta de förändringar de upplever hos sig själva i relation till andra. De manliga klassresenärerna, å andra sidan, började ofta läsa för att de frikopplats från någon form av relation (till människor eller institutioner), och kan därför vara mindre benägna att sätta sin förändring i relation till att förlora något. Eftersom de känner sig ”frikopplade” känns det i stället som en vinst att nya sociala rum öppnas (Bourdieu 1984, 1996).

Spegelmetaforen - men på ett nytt sätt

Tidigare har metaforen med utbildningen som en spegel använts om barn till högutbildade, som bekräftar sin identitet genom högskoleutbildningen. För klassresenärerna kan man däremot se hur utbildningen gör dem medvetna om hur samhället ser ut och att det finns olikheter mellan grupper. När kvinnorna ser sin gamla umgängeskrets, som de tidigare upplevt sig likna och ha mycket gemensamt med, *blir de varse olikheterna*. Männen å andra sidan ”bekräftar sig själva” genom att se den förändring de genomgått. De upplever *likhet med grupper de tidigare varit olika, men kanske velat tillhöra*. Trots att männen i högre grad styrts till utbildningen av yttre omständigheter förmår de uppskatta sin nya kompetens och ser den inte som en källa till marginalisering.

Ett överskridande...

Begreppet “transcendens”, som Frykman (1999) använder (se kap 3) blir relevant för att analysera dessa skeenden. Möjligheten att överskrida gränserna för sitt jag, att kunna stiga in i nya roller och bli någon annan än man tidigare varit och förväntats vara är något klassresenärerna ger uttryck för. Vi kan se hur de själva tycker att de har överskridit gränserna för sina tidigare symboliska samhällen³⁰ liksom de överskridit gränserna för den identitet de tidigare haft. Detta blir synligt för dem när de speglar sig i sina tidigare erfarenheter. Det uppfattas på olika sätt av män respektive kvinnor, men det är i båda fallen fråga om att överskridandet blir synligt för dem.

Den otrygghet klassresenärerna upplever kan vara en del av det som möjliggör gränsöverskridande. De är medvetna om att ha ett antal förväntningar på sig, men vet inledningsvis riktigt inte hur man skall uppfylla dem. Otryggheten man känner kommer av att gå in i en roll som man inte är förberedd på. Man saknar kännedom om de viktigaste sociala symbolerna för att använda Meads uttryck, eller har inte utvecklat det sociala bollsinnat/förändrat sitt habitus ännu. Att man som männen upplever en ökad kompetens, eller som kvinnorna en ambivalens, kan tolkas som att man gått in i den nya rollen, men fortfarande ändå relaterar sig i viss mån till sin gamla roll. Samtidigt har både män och kvinnor tillägnat sig en förmåga att överskrida gränser. Genom att ta till sig de nya förmågor den nya sociala positionen innebär, har man fått en kompetens att kanske kunna överskrida gränser igen. Man skulle kunna beskriva det som att en rollmedvetenhet eller rolldistans (Goffman 1974) har blivit en del av habitus.

Att överskrida - en kunskap i sig? Ett försök till omtolkning

Trondman (1994), och i viss mån Wennerström (2003) beskriver med utgångspunkt i Park och Stonequists “Marginal Man”-begrepp hur klassresenären blir en person med dubbla sociala tillhörigheter. På det sättet har man ofta betraktat klassresenärer - just som människor med två “sociala kompetenser”, eller två utanförskap.

För Frykman (1999) är det inte den nya respektive den gamla sociala kompetensen i sig som är det viktiga. Det Frykman ser som den väsentligaste aspekten av att röra sig mellan sociala världar - *att överskrida gränser* - är just själva *förmågan att lära sig* nya sociala normer och förhållningssätt. Frykman menar att man genom

³⁰ Det vill säga begränsat “community” i Meads (1934) bemärkelse

att lära sig nya förhållningssätt, och genom att gå in i nya roller, ökar förmågan till att göra det fler gånger. Om man en gång lyckats gå igenom en förändring av habitus, är möjligheterna stora att lyckas göra det fler gånger. Förmågan att ta andras perspektiv, och att förstå andra i utsatta situationer ökar också, när man själv varit i en utsatt position i ett nytt socialt sammanhang. Det är alltså egentligen inte de dubbla sociala hemvisterna som är det värdefulla för klassresenären (normer, språk, förhållningssätt förändras ju dessutom med tiden), utan det väsentliga är enligt Frykman att ha "lärt sig överskrida". Man skulle alltså kunna spekulera i att de manliga klassresenärerna, som beskriver förändringen som positiv, eller de kvinnliga klassresenärerna, som lär sig att hantera sin ambivalens, alla blir rustade för att lättare genomgå nya förändringar av sin livssituation.

Arvtagarna - bekräftelse - en spegelbild som ser ut som den förväntas se ut

Arvtagarna upplever också att de har förändrats under utbildningens gång. Emellertid är det mest fråga om att de anser att deras språk har förbättrats, som många uttrycker det, mycket konkret relaterat till ordförråd och nya begrepp. Man använder också konsekvent ordet *förbättrats* och inte *förändrats*. Annars upplever man inga större förändringar - möjligen som en intervjuperson säger att man "mognat i pluggandet".

Autenticitet, självbekräftelse och likhet, transcendens, olikhet och frigörelse

Utbildningen är för arvtagarna i stor utsträckning en fråga om att bekräfta att man lyckas genomföra sin livsplan. Redan innan de påbörjat studierna, har de en tydlig bild av vad eller vem man vill bli. De har personer i sin omgivning som har läst på universitet och har redan förvärvat en del av det språk man förväntas använda. Om vi betraktar det hela som att studierna är något självklart för arvtagarna, så betyder egentligen den förändring som studierna ändå innebär bara en ökad likhet med den målbild man har av sig själv. För arvtagarna innebär studierna närmast att habitus utvecklas så att den subjektiva strukturen, inom individen, stämmer ännu bättre överens med den objektiva. Utbildningen ger den kompetens som gör det möjligt att ta den roll man förväntas och förväntar sig att ha. I kapitel 3 relaterades Frykmans (1999) beskrivning av hur arvtagarna eftersträvade likhet med fadern. Genom att utbilda sig skaffar arvtagarna sig kunskaper och färdigheter som motsvarar faderns. I ett utvidgat perspektiv innebär studierna som ger kunskap och till slut en examen, att arvtagarna blir ännu mer lika sina föräldrar. Även om de upplever en viss otrygghet i närmiljön känner de ändå att de blir mer lika sina signifikanta andra.

Klassresenärerna har redan i vissa fall (männen) frikopplats från sina privata relationer, och kan uppleva en trygghet i att känna sig mer hemma i den nya miljön när de behärskar den bättre. Man kan jämföra med Frykmans resonemang om vikten för män av att bli "olika pappa" för att frigöra sig (kapitel 3) och hur de i stället blir kompetenta att hantera nya miljöer. De manliga klassresenärerna verkar ha övergett en del av de värderingar som de vuxit upp med, och som de kunnat förlita sig på. I stället kan kanske de nya erfarenheterna och kunskaperna ge dem en trygghet så att de kan hantera den olikhet de upplever med sitt förflutna.

De kvinnliga klassresenärerna, däremot, som i flera fall gått in i studierna för att bevara sina relationer, känner hur de blir mer olika de betydelsefulla andra de tidigare varit nära. Även om de känner hur nya miljöer blir tillgängliga, känner de en ambivalens inför att kanske förlora de sammanhang som känts trygga.

9. “Ökningen av högskole- nybörjare från arbetarhem har avstannat”³¹ “Högskolestudier påverkas till stor del av föräld- rarnas utbildningsnivå”³²

Citaten ovan, som fått utgöra rubrik för detta kapitel är hämtade ur Statistiska centralbyrån/Högskoleverkets statistik från 2006 respektive 2008. Det verkar alltså inte som om den sociala snedrekryteringen till högskolan minskat i någon större omfattning sedan datainsamlingen till denna avhandling gjordes, 1999. I det följande avsnittet kommer jag inledningsvis att kort redovisa i vilken utsträckning den sociala snedrekryteringen och synen på den förändrats eller inte sedan 1990-talet. Därefter försöker jag sätta detta i relation till avhandlingens tidigare resonemang om utbildning som en normalitet i samhället.

9.1 Från 1999-2009 - några reflexioner kring mångfald och likabehandling

När man gör en överblick över hur social snedrekrytering och synen på social och etnisk mångfald förändrats under början av 2000-talet slås man av ur begreppen förändrats under denna period.

³¹SCB 2006

³²SCB 2008

Från att gynna social mångfald...

I kommittédirektiven till utredningen “Social och etnisk mångfald i högskolan” sägs:

En särskild utredare tillsätts med uppdrag att lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att öka mångfalden med avseende på social och etnisk bakgrund bland studenter och lärare för att högskolan bättre skall kunna svara upp mot mångfalden i samhället. Utredaren skall ge förslag till åtgärder för att stödja nya grupper av studerande i högskolemiljön... (SOU 2000:47 s 131)

Utredningens uppdrag var alltså att studera *social och etnisk mångfald*, och lämna förslag för att *stödja nya grupper*. De flesta tidigare studier har också berört social eller etnisk snedrekrytering, eller genus. Därefter tycks det emellertid ha hänt något med synen på mångfald och snedrekrytering.

... till generell likabehandling

Under åren efter 1999 har den politiska diskursen fått en annan inriktning. Högskolelagens femte paragraf säger att:

Högskolor skall aktivt också aktivt främja och bredda rekryteringen till högskolan. (Högskolelagen 1992:1434 5§)

Vad som menas med “bredda rekryteringen” definieras inte. Nästföljande paragraf, 5a, tillagd 2001, hänvisar däremot till lagen om likabehandling av studenter, där portalparagrafen säger:

Denna lag har till uppgift att på högskoleområdet främja lika rättigheter för studenter och sökande och att motverka diskriminering på grund av könstillhörighet, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och funktionshinder. (Lag (2001:1286) om likabehandling av studenter i högskolan)

Orden “religion eller annan trosuppfattning” har lagts till 2003. Av någon anledning verkar däremot begreppet “social bakgrund” ha försvunnit ur sammanhanget. Går man vidare och ser till de lokala dokumenten vid Högskolan i Halmstad säger “Likabehandlingsplan för studenter”³³ 2007 under rubriken “Rekrytering”:

³³Lagen om likabehandling av studenter ålägger varje högskola eller universitet att upprätta en likabehandlingsplan, där man även redovisar utfallet av föregående års

Mål: Högskolan i Halmstad ska aktivt arbeta för att bli en högskola för alla. Vi ser gärna att personer med olika könstillhörighet, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning, ålder eller funktionshinder söker till högskolan i Halmstad (Likabehandlingsplan för studenter, Högskolan i Halmstad 2007)

Varken lagar eller lokala dokument tar längre upp den *sociala* bakgrunden. Lagarna är stiftade av samma regeringsparti (socialdemokraterna) som gav uppdraget till mångfaldsutredningen. Någoting tycks ha förändrats under åren, som gör att man inte längre sätter mångfald relaterad till social bakgrund i centrum. Man har inte heller någon strävan att aktivt rekrytera underrepresenterade grupper. Texterna handlar om *likabehandling*, och inte *positiv särbehandling*.

Hur kan förändringen förstås?

Det förändrade perspektivet är märkligt på många sätt. Naturligtvis är det nödvändigt att undvika negativ särbehandling eller diskriminering på grund av etnisk tillhörighet, sexuell läggning, trosuppfattning eller funktionshinder. Men, för det första är just social bakgrund, vilket faktiskt visats i bland annat denna avhandling, något som i hög grad påverkar människors förutsättningar för att hantera mötet med och vistelsen i högskolemiljön. Den sociala bakgrunden är för det mesta inte direkt observerbar. Den kan yttra sig genom att en student har en annorlunda språklig förmåga, eller en annan förtrogenhet med litteratur eller media än vad som förväntas av det lärare kan tänkas betrakta som "normalstudenter". I de undersökningar från hela 1900-talet, som refererats tidigare, har vi sett att den sociala bakgrunden har en mycket stor betydelse för förutsättningarna att påbörja och bedriva högskolestudier

För det andra har vi kunnat se i tidigare kvantitativa studier att den sociala bakgrunden har en större betydelse än den etniska bakgrunden för både benägenheten att söka till högskola, och möjligheterna att finna sig tillrätta och lyckas med studierna. Denna avhandling visar på samma tendens. Jag har inte tillgång till några data som säger något om hur sexuell läggning, trosuppfattning eller funktionshinder påverkar individens upplevelse av, eller förutsättningar för, att lyckas med eller fullfölja högskolestudier. Det skulle dessutom vara intressant att kunna relate-

plan.

ra dessa egenskaper vidare till social bakgrund och etnisk tillhörighet. Man kan bara spekulera i vilken påverkan de kan ha på studierna. Sexuell läggning, trosuppfattning och funktionshinder kan förmodas vara jämnt fördelade mellan sociala och etniska grupper. Sexuell läggning och trosuppfattning kan dessutom förmodas vara något som sällan blir bekant under den korta tid studenter befinner sig i högskolan, och med den relativa anonymitet som kan sägas råda i "massuniversitetet".

Att gynna mångfald eller erbjuda likabehandling

Man kan bara spekulera i vad denna förskjutning beror på. I praktiken innebär det en förskjutning från att gynna mångfald genom positiv särbehandling till generell likabehandling. "Likabehandling" är ett begrepp som på många sätt kan vara bedrägligt. De omedelbara associationerna går till tankar om lika möjligheter och lika rättigheter. Om vi å andra sidan sätter begreppet i relation till vad Bourdieus studier (1990b, 1995) ser vi att det faktiskt kan fungera som ett sorteringsinstrument.

Elever som börjar skolan har, genom sin respektive uppfostran och sina erfarenheter från hemmiljön med sig olika typer av kulturellt kapital (som beskrivits i kapitel 6). Detta kan visa sig genom att den språkliga förmågan ser olika ut beroende på bakgrund. Det kan också handla om att förtrogenheten med skolan som system och som symbolvärld skiljer sig åt, eller att man utifrån sin bakgrund har fått olika syn på hur viktigt utbildning är för att lyckas i livet (som vi också sett tidigare i avhandlingen). Om högskolan behandlar alla elever lika kommer de med ett lägre kulturellt kapital att få det svårare, därför att skolans budskap framstår som obegripliga, eller att själva skolan kan uppfattas som meningslös. De elever som har ett högre kulturellt kapital är däremot välbekanta med skolans förväntningar och språk redan när de börjar, och har lättare att hantera miljön. Enligt Bourdieus sätt att resonera kan alltså lika behandling av olika studentgrupper med olika bakgrund motverka mångfald och faktiskt gynna social snedrekrytering.

Eftersom social bakgrund faktiskt kommit i skymundan i både debatt och lagstiftning de senaste åren, känns det viktigt att just det begreppets betydelse lyfts fram i ljuset i denna avhandling.

9.2 Social bakgrund och utbildningsbakgrund bland studenter 1999 och 2008 - vad har förändrats

I skrivande stund finns två undersökningar tillgängliga om social bakgrund och utbildningsbakgrund bland studenter från senare år. Det är fråga om två rapporter

från Högskoleverket/SCB från 2006 respektive 2008. (SCB 2006, 2008) Nedan redovisas de tendenser man kan urskilja i de två undersökningarna.

Tendenser avseende social bakgrund 2006

Av allt att döma har ökningen av barn till arbetare och lågutbildade i högskolan stannat av under tiden efter 2002. Under början av 2000-talet ökade antalet platser i högskolan, och nybörjarna blev fler och fler. Som visats i kapitel 2 ökade under 1990-talet, och även fram till 2002, alla sociala grupper utom barn till högre tjänstemän sin andel av studenter vid högskolorna. Efter 2002 minskade antalet nybörjare i stort vid högskolorna, för att därefter öka något. Den sociala snedrekryteringen har också varit i stort sett oförändrad efter 2002. Ett problem är att statistiken blir osäkrare under senare år. Den senaste folk- och bostadsräkningen (som ligger till grund för uppgifterna om föräldrarnas yrke och utbildning) gjordes 1990. Dels kan utbildningsnivån ha förändrats, dels har det tillkommit invandrare, som man idag saknar uppgifter om. Enligt Högskoleverket/SCB:s bedömning av statistiken finns en risk att andelen barn med arbetarbakgrund överskattas, och andelen med högre tjänstemannabakgrund underskattas. Man menar däremot att de förändringar som föreligger inte kan förklaras med förändringar i samhället i stort. Det går alltså inte att förklara den sedan 1992 ökande andelen studenter med arbetarbakgrund med en ökning av människor med arbetarbakgrund i samhället i stort. Inte heller kan avstannandet efter 2002 förklaras av motsvarande förändringar. Rapporten påpekar för övrigt också att hemmets utbildningsnivå är av större betydelse än den sociala bakgrunden för sannolikheten att söka sig till högskola. (SCB 2006 ss 6-8, 32).

Under perioden efter 2000 fortsatte andelen kvinnor med arbetarklassbakgrund att öka, om än i liten grad. Som nämnts i kapitel 2 hade 1999 22% av männen respektive 26% av kvinnorna arbetarbakgrund. 2006 var andelen män oförändrad, medan andelen kvinnor hade ökat med en procentenhet till 27%.

... och vid Högskolan i Halmstad är läget i stort sett oförändrat.

Under perioden 1999 till 2006 skedde inga större förändringar av den sociala bakgrunden bland studenterna vid Högskolan i Halmstad. 1999 hade 25% av studenterna arbetarbakgrund.³⁴ Denna siffra ökade 2003 till 26%, för att sedan falla till

¹ tabell 2.3 i kapitel 2 blir summan av grupperna "facklärd arbetare" och "icke facklärd arbetare" 26%, inte 25% som anges ovan. Det beror på att grupperna där redovisas var för sig och att siffrorna avrundats.

baka till 25% 2005-06. Det är i och för sig anmärkningsvärt att andelen ökade, medan den minskade eller var oförändrad i resten av landet. Siffrorna i Halmstad bygger dock bara på totalt c:a 2000 studenter per år under perioden.(SCB 2006 s 16, 65.)

Tendenser avseende utbildningsbakgrund 2008

Högskoleverket/SCB:s rapport från 2008, om föräldrarnas utbildningsnivå hos studenter visar på motsvarande tendenser. Bland barn med forskarutbildade föräldrar hade 2007-08 86% påbörjat högskoleutbildning, jämfört med 22% av barn med föräldrar med enbart förgymnasial utbildning. (SCB 2008 s 1)

Andelen studenter med föräldrar med enbart förgymnasial utbildning minskade från 10% 1997-98 till 6% 2007-08. Samtidigt ökade andelen studenter med eftergymnasialt utbildade föräldrar från 50% till 56%. Större delen av de sistnämnda har endast en eftergymnasial utbildning kortare än 3 år. Enligt SCB (2008) kan de dessa förändringar förklaras med att utbildningsnivån bland föräldrarna höjts under perioden.

Fler män än kvinnor med högutbildade föräldrar, och andelen ökar...

Som nämndes i kapitel 2 var manliga högskolenyborjare med högutbildade föräldrar redan 1998-99 större än andelen kvinnor med föräldrar med motsvarande utbildning. Under perioden 1997-98 till 2007-08 har andelen män med högutbildade föräldrar ökat, medan andelen kvinnor med samma bakgrund har varit oförändrad. Den trend som syntes i kapitel två, att kvinnor med högutbildade föräldrar verkar vara mindre utbildningsbenägna än män med motsvarande bakgrund verkar alltså hålla i sig.

... medan andelen kvinnor bland barn till lågutbildade i stort är oförändrad

Bland barn med lågutbildade föräldrar är situationen i stort sett oförändrad. Andelen kvinnor respektive män med föräldrar med högst gymnasieutbildning har minskat med ungefär 6% (hela minskningen finns i grupperna "endast förgymna-

sial utbildning” och “högst tvåårig gymnasieutbildning”) medan motsvarande ökning finns i gruppen “föräldrar med eftergymnasial utbildning högst 3 år”. (SB 2008, s6-8) Det är antagligen fråga om just den förskjutning av föräldrarnas utbildning som beskrivs ovan, det vill säga att den allmänna utbildningsnivån i föräldragenerationen höjts.

Rapporten visar också på att andelen yngre högskolenyborjare, under 24 år, har ökat från 75% till 82% under perioden 1997-98 till 2007-08. Bland dessa har 37% högutbildade föräldrar, medan det i gruppen studenter 25-35 år bara finns 28% studenter med högutbildade föräldrar. Enligt rapporten är den skillnaden så pass stor att den *inte* kan förklaras enbart med en stigande utbildningsnivå i befolkningen (alltså att yngre föräldrar, med yngre barn, skulle ha högre utbildning). Man menar i stället att snedrekryteringen är kraftigare bland yngre högskolenyborjare än bland äldre. Andelen män är större bland både äldre och yngre nyborjare med högutbildade föräldrar. (SCB 2008 s 7-8)

En kort sammanfattning

Vi ser att rubriken på kapitlet inte är direkt missvisande. Det är inte så mycket som har förändrats sedan 1999 när det empiriska materialet till denna avhandling samlades in. Vissa tendenser som kunde ses då har förstärkts, till exempel att män ökar och kvinnor minskar bland barn till högutbildade. Motsatt tendens finns bland högskolenyborjare med lågutbildade föräldrar. Andelen män med lågutbildade föräldrar minskar med två procentenheter, medan andelen kvinnor är i stort sett oförändrad. Det anmärkningsvärda är att den trend med en minskad snedrekrytering i förhållande till utbildningsbakgrund och social bakgrund som kunde skönjas under 1990-talet inte har hållit i sig.

9.3 Somligt har förändrats, somligt är oförändrat - hur kan detta förstås?

Man kan alltså se att den sociala snedrekryteringen kvarstår, och frågeställning och innehåll i denna avhandling verkar vara relevant fortfarande. Å andra sidan skulle man kunnat förmoda, utifrån en del av de resonemang som förts tidigare, att någon utjämning av snedrekryteringen skulle ägt rum under de 10 år som gått.

Andelen kvinnor med lågutbildade föräldrar är oförändrad, vilket visar att utbildningsbenägenheten, och utbildningsmedvetenheten i alla fall inte minskat i denna grupp. Männerna med lågutbildade föräldrar har däremot minskat något. Man kan naturligtvis tänka sig att utvecklingen av fenomenet “utbildning som en normalitet” avstannat. Man skulle kunna tänka sig att den andel medborgare som är

mottagliga för detta argument inte är större än den andel som 1999-2000 sökte sig till högskola, och att andelen därför inte kunnat öka.

Det finns emellertid ytterligare ett skeende som kan ha påverkat utvecklingen under 2000-talets första år. Intervjuszvaren visar, att i de grupper som tidigare ökade, alltså barn till lågutbildade, var föräldrarnas uppmuntran inför framtiden annorlunda än i andra grupper. Uppmuntran handlade mer om att skaffa sig ett bra liv, att bli trygg, och att, faktiskt, kunna förverkliga sig själv (se vidare kapitel 6). Under perioden 2000-2003 sjönk arbetslösheten i Sverige från över 250 000 till under 175 000, för att återigen öka under 2003 och 2004. (SCB, Arbetskraftsundersökningen) Man kan alltså mycket väl tänka sig att detta inneburit att en stor del presumtiva studenter fått arbete under denna tid, eftersom det ur deras synvinkel i många avseenden är ett lika bra alternativ som studier (se kapitel 5). Som vi sett tidigare påverkades många barn till lågutbildade av personliga omständigheter i sitt slutliga utbildningsval. För både män och kvinnor var det förändringar i den egna livssituationen, eller anhörigas livssituation, som utlöste valet att börja studera. Man kan spekulera i att det blir färre förändringar i de personliga förhållandena när arbetsmarknaden är stabil eller expanderar. Färre tvingas flytta eller växla karriär. En del av de incitament vi visat på i tidigare kapitel har helt enkelt saknats.

Den minskning i antalet studenter som SCB/Högskoleverkets (2006, 2008) rapporter visar på (en minskning fram till 2004) stämmer ganska väl överens med de förändringar man kan se i arbetslöshetsiffrorna. (SCB: Arbetskraftsundersökningen)

Man kan tänka sig att barn med lågutbildade föräldrar tillhör dem som är mest benägna att söka ett arbete, när antalet arbetstillfällen ökar. Det är därför snarare anmärkningsvärt att andelen barn till lågutbildade *inte* minskat under perioden. Det faktum att fördelningen stått stilla kan snarare möjligen ses som ett tecken på att utbildning faktiskt börjar etablera sig som normalitet i fler sociala skikt.

10. Var kommer studenterna ifrån? “Produktionen av studenter”

I det följande skall jag försöka kort sammanfatta vad som visats i de tidigare kapitlen, och försöka se vad mina resultat och resonemang betyder, betraktade i ett större perspektiv. Jag kommer också att spekulera lite friare kring vad fenomen som till exempel utbildningsmedvetenhet kan betyda på en samhällslig nivå.

En av föresatserna (om än underförstådd) för denna avhandling har varit att besvara frågan i rubriken - var kommer studenten ifrån och varför börjar han eller hon studera vid universitet eller högskola? Frågan kan emellertid också ha en annan mening. Hur kan det komma studenter ur nya grupper - ur familjer som saknar studietradition, när så gott som all forskning visar att avsaknad av studietradition oftast är ett hinder för att söka sig till högre studier? Hur kan andelen studenter med lågutbildade föräldrar öka, även om det sker i en mycket långsam takt? Ett annat sätt att ställa frågan skulle kunna vara: “Hur producerar samhället det antal studenter som för ögonblicket krävs för att förse företag och institutioner med tillräckligt kompetent personal?”

*En kort återblick - föräldrapåverkan, yttre och inre drivkrafter*³⁵

Uppmuntran från föräldrar ser olika ut i olika grupper, och beslutet att studera växer fram på olika sätt. Bland barn till högutbildade är det ofta en självklarhet att studera. Man är uppvuxen med ett högt kulturellt kapital i hemmet, och man har sedan tidiga år vant sig vid tanken på en högre utbildning. Att utbilda sig är så

³⁵I den följande texten har jag, för läsbarhetens skull, valt att inte sätta ut några referenser till tidigare i avhandlingen citerade källor, utom vid direkta citat. Däremot redovisas naturligtvis nya källor som tas upp.

djupt inskrivet i habitus att det ibland nästan inte är fråga om ett val. Utbildningen är snarare ett sätt att visa att man förmår inta sin "naturliga" plats i samhället. Att skaffa en högre utbildning är ett steg i deras förverkligande av ett livsprojektet. De kan i utbildningssituationen uppleva en känsla av autenticitet, att de förverkligar sig själva. I studiemiljön har man en känsla av att vara sig själv.

För barn till lågutbildade är högskolestudier i stället ett val bland flera möjliga. Man har vuxit upp i ett hem med jämförelsevis lågt kulturellt kapital, och man har oftast ingen tidigare relation till högre utbildning. I allmänhet har man haft ett öppet val mellan olika framtidsplaner, och utbildning har kommit upp som ett alternativ bland flera jämbördiga. Det är, bland barn till lågutbildade, sällan fråga om något självklart val att läsa på universitet. I stället är det händelser eller impulser som sker tidsmässigt nära utbildningsvalet. Beträffande kvinnor är det ofta fråga om en förändring i de nära relationerna till de signifikanta andra. Det kan handla om flyttning eller ändrade arbetsförhållanden för maken. Män med lågutbildade föräldrar, som börjar studera vid universitet, relaterar ofta till yttre omständigheter. Arbetslöshet eller förändringar i arbetslivet är vanliga orsaker, men det kan också vara fråga om mer drastiska ändringar i personliga förhållanden som skilsmässor eller dödsfall. Bland männen är det alltså ofta brustna relationer som ligger bakom valet att studera. Bland kvinnor kan snarare urskiljas att studievalet kommer som en följd av en strävan att bevara en relation - exempelvis kan man ha flyttat med en make som får jobb på annan ort.

För studenterna med lågutbildade föräldrar är, som nämnts, högre utbildning inte det enda alternativet. Familjens stöd gäller ett bra liv i allmänhet, och högre studier bara är en av de möjliga vägarna till att nå detta mål. Det kan till och med vara så, vilket visar sig i enstaka fall, att föräldrarna avråder från studier, eftersom det verkar otryggt att leva på lån under flera år.

Framgång, ambivalens, bekräftelse

För barnen till högutbildade känns vistelsen på högskolan naturlig. Den akademiska miljön känns hemtam, och man upplever egentligen inte att man förändras under studierna.

Klassresenärerna är däremot medvetna om att en förändring äger rum. De märker att deras värderingar förändras. De upplever att de får nya kunskaper. För männen verkar förändringen inte vara problematisk. De menar att de kan möta nya grupper, att de kan hantera situationer som de tidigare tyckt var besvärliga. Man kan närmast säga att de upplever sig ha vuxit. Kvinnorna är däremot snarare ambivalenta. De känner också att de får en ökad kunskap, och känner sig hemma i nya miljöer, men de lyfter också fram att de börjar känna ett avstånd till sin gamla miljö. När de återvänder till sitt tidigare umgänge känner de att de blivit annorlun-

da, att de inte längre tänker och talar som tidigare. De säger sig också märka att de ser sin gamla värld med nya ögon, och kanske kritiskt. Detta känns för dem lite obehagligt - de kritiserar ju sitt "gamla jag".

Trygghet och otrygghet - att bemästra situationen

Barn till lågutbildade känner sig inte alltid helt trygga i den högre utbildningen. Det gör inte barn till högutbildade heller, men de förmår anlägga ett perspektiv som ger dem en känsla av att ha kontroll över situationen. Eftersom de inte ser något egentligt alternativ till studier är utbildningssituationen faktiskt svårare att direkt ifrågasätta för dem. De försöker i stället förklara bort otryggheten, eller så skapar de strategier för att hantera den svåra situationen. Genom att konstruera situationen som trygg och hanterbar blir den möjlig att bemästra. Objektivt sett är det samma situation som klassresenärerna upplever, men arvtagarna lyckas, enligt vad man kan förstå av deras intervju svar hantera situationen bättre.

Barn till lågutbildade, å andra sidan, befinner sig i en situation som är en följd av ett aktivt val. Studier har inte varit det enda alternativet. Deras familj har uppmuntrat dem till ett bra och tryggt liv, och studier är, som nämnts, bara ett alternativ av många. Om studiesituationen upplevs som betungande eller rörig, hamnar de i en situation där de ifrågasätter sitt val. Det är i högre grad "inom räckhåll" i deras habitus att känna oro. För klassresenärerna är studievalet i mycket högre grad ifrågasättbart. De känner hela tiden att det finns ett alternativ till studierna.

Och tidigare studier visar?

Flera av de tidigare studier som refererats i avhandlingen visar att "traditionella" klassresenärer oftast fört med sig ett stort kulturellt kapital hemifrån, ett kapital som i flera avseenden motsvarar det kapital som arvtagare har. Det kan ha handlat om litteraturintresse, förtrogenhet med konst eller musik. Så har emellertid inte visat sig vara fallet här. Det verkar, utifrån vad man kan utläsa av föreliggande data, finnas en skillnad mellan den kultur som brukats i klassresenärshemmen jämfört med arvtagarhemmen. I båda fallen har föräldrarna uppmanat barnen till att intressera sig för kultur, men i klassresenärsfamiljerna är det (liksom när det gäller utbildning) en diffus uppmuntran. I arvtagarhemmen är bruket av kultur mer styrt, föräldrarna har tydligt påpekat exempelvis vilka böcker man skall ägna sig åt.

Det finns alltså inte den tydliga betoning av kulturellt kapital som visas i äldre studier, där klassresenärerna ofta hade ett ganska högt kulturellt kapital. Vi ser här att det i och för sig finns ett kulturellt kapital, men att det ändå skiljer sig från arv-

tagarnas. Frågan är om de här klassresenärernas kulturella kapital egentligen skiljer sig från det kulturella kapitalet hos andra människor med lågutbildade föräldrar, från dem som inte väljer att studera vidare?

Hur är klassresan möjlig?

Frågan i ovanstående rubrik har ställts tidigare i ett retoriskt syfte.

Sett i ett helt teoretiskt perspektiv borde klassresor vara omöjliga, eftersom valet av akademiska studier förutsätter ett högt kulturellt kapital, och högt kulturellt kapital har man om man kommer från ett hem med högt kulturellt kapital. Saknar man högt kulturellt kapital blir det ingen klassresa. Nu vet vi ju att klassresor sker och har skett i nästan alla tider, i större eller mindre utsträckning. Forskare har försökt förstå detta på olika sätt, men en gemensam nämnare har varit att man på något sätt identifierat ett kulturellt kapital hos klassresenären. Dessutom ett högt kulturellt kapital, som motsvarar det hos arvtagare, åtminstone till vissa delar. I denna studie ser vi dock att det verkar föreligga en artskillnad mellan det kulturella kapital som finns hos arvtagare respektive klassresenärer. Detta skulle i och för sig kunna förstås med att de flesta tidigare studier inte jämfört klassresenärer med arvtagare. Flera av dessa studier betonar och exemplifierar emellertid det relativt höga kulturella kapitalet hos klassresenärerna.

För att kort sammanfatta resonemanget är det alltså inte bara, som tidigare undersökningar visat, det kulturella kapitalet som tjänat som en motor för att driva på klassresan, eller verkat för att göra den möjlig. Klassresenärerna har inte alltid ett speciellt kulturellt kapital, som gör det naturligt för dem att läsa vidare. I stället verkar det vara fenomenet "utbildning som normalitet" som fört in högre studier som en realistisk möjlighet för dem.

Att producera studenter

Simmel (1981 ss 78-80) problematiserar företeelsen "individuella val av livsbana i relation till möjliga positioner i samhället":

På samma sätt förutsätter det samhälleliga livet som sådant en grundläggande harmoni mellan individen och den sociala helheten, vilket naturligtvis inte hindrar

skärande dissonanser i det etiska och det eudaimoniska³⁶ livet. Om den sociala verkligheten skulle gestaltas obehindrat och felfritt i enlighet med denna principiella förutsättning skulle vi ha ett fulländat samhälle. (Simmel 1981 ss 78-79)

I ett idealiskt samhälle har alltså alla unga människor framtidsplaner som helt stämmer överens med samhällets behov. Ingen önskar sig ett arbete i en bransch där det är arbetskraftsöverskott, och det är inga yrken som drabbas av brist på arbetskraft. Vad Simmel menar ovan, kan jämföras med Bourdieus beskrivning, som relaterats i kapitel 5:

... när de förkroppsligade strukturerna och de objektiva strukturerna är samstämmiga,, när strukturerna i det som varseblivs bestämmer perceptionen uppfattas allt som självklart. (Bourdieu 1995 s 131)

Jag skulle vilja säga att Bourdieu i detta fall verkar mena att individens habitus stämmer överens med samhällets krav. För honom finns det alltså ett samhälle, som kräver/erbjuder vissa sociala positioner. I Simmelcitatet är det snarare fråga om att individernas önskemål om livsbana kan tillfredsställas av samhället.

Problemet som uppstår ur båda dessa sätt att se på samhället är alltså antingen - hur kan samhället erbjuda platser som passar individernas framtidsplaner - eller: Hur kan individer komma att välja de yrkesbanor som samhället behöver? I mitt fortsatta resonemang följer jag närmast den sista frågeställningen ovan, men frågorna kan sammanfattas:

Hur kan individers önskemål om framtid och livsmål inom rimliga gränser stämma överens med den framtid som är möjlig i det existerande samhället?

För att stanna kvar i Bourdieus begreppsapparat har individens habitus dessutom, som tidigare påpekats, en inbyggd tröghet. Att en tidningsartikel eller ett tv-reportage beskriver brist på hantverkare, gör inte att unga människor omedelbart ändrar sina framtidsplaner. De bilda av en möjlig framtid man vuxit upp med, är djupt inskrivna i individen. Familjen är trots allt fortfarande den viktigaste socialisationsagenten.

³⁶ "Eudaimonia" är ett grekiskt ord, som bland annat förekommer hos Aristoteles. Det brukar översättas med "lycka", men avser ett mer varaktigt tillstånd av välbefinnande än man ofta brukar avse med "lycka"

“Att upphäva familjen som institution”

“Vi kan aldrig räkna med en fullständig social utjämning av deltagandet i avancerad utbildning. Vi kan göra åtskilligt för att utjämna ekonomiska skillnader. Men vi kan, om inte tvångsmedel tillgrips, göra betydligt mindre åt att somliga hem är betydligt mindre utbildningsmedvetna än andra - och att somliga föräldrar, av olika anledningar, intellektuellt är mera stimulerande för sina barn än andra. Den enda radikala åtgärden som kan avlägsna sådana skillnader är att upphäva familjen som institution och låta uppfostran ända från födseln ske kollektivt. (Husén 1977 s 69)

Det faktum att människan växer upp i en specifik social och kulturell miljö, med en viss syn på till exempel utbildning, borde bidra till att samhället helt reproducerar sig själv. Individerna för med sig ett visst mått av kulturellt kapital, och en viss habitus, som leder till en benägenhet att träffa vissa val i livet. Förekomsten av ett högt kulturellt kapital i hemmet har traditionellt inneburit att individen sökt sig en livsbana och en utbildning som gett ett högt kulturellt kapital. Rekryteringen till högre utbildningen borde vara ganska statistisk. Som visats tidigare har också utjämningen av den sociala snedrekryteringen från 1950-talet och framåt varit ganska begränsad. Den utjämning som ändå skett har traditionellt förklarats med att klassresenärerna på olika sätt tagit till sig ett högre kulturellt kapital i hemmet eller genom impulser utifrån, och därigenom uppfattat högre utbildning som ett möjligt, eller till och med nödvändigt val.

Huséns text ovan bekräftar denna statistiska tendens, eller snarare tröga egenskap hos samhället. Benägenheten att söka sig till utbildning är beroende av utbildning. Familjen är den viktigaste socialisationsagenten, och det kulturella kapitalet överförs från generation till generation. Som Husén visar (lite drastiskt) måste överföringen av kulturellt kapital i familjerna brytas, för att skapa generationer av nya klassresenärer. Eller?

... behövs kanske inte - individuella bevekelsegrunder, processer i samhället

I denna avhandling har vi sett klassresenärer, som inte ger exempel på något specifikt kulturellt kapital i hemmet. Den “reskost” av kulturellt kapital, som man tidigare ofta hittat hos klassresenärer, verkar saknas. Visst förekommer kultur, men den “finkultur” som ofta beskrivits hos klassresenärer verkar saknas. Dessa klassresenärers kulturella kapital skiljer sig från arvtagarnas. Ändå har de börjat studera på högskola.

Vad det beror på är naturligtvis svårt att säga. Det skulle kunna förstås som att betydelsen av det kulturella kapitalet förändras. I så fall ger det en möjlighet att också förstå den ökning av antalet studenter med arbetarbakgrund/lågutbildade föräldrar som ändå skedde under 1990-talet. I stället för att ett specifikt kulturellt

kapital och en viss habitus begränsar valmöjligheterna, ges nya möjligheter. Utbildningsmedvetenheten verkar ha ökat i dessa grupper. Denna utbildningsmedvetenhet kommer *inte* från uppväxten, och är inte inskriven i habitus från uppväxten. I stället verkar utbildningsmedvetenheten har förvärvats senare under livet. Utbildningsmedvetenheten finns där och, till skillnad från tidigare, utan ett högre kulturellt kapital

Valet att studera kommer emellertid som ett val bland flera likvärdiga alternativ, inte som hos arvtagare, som ett "kall".

Simmel (1981) skriver om fenomenet "kall" i samband med citatet ovan. Just det faktum att ett antal människors "kall" stämmer överens med samhällets behov, är det fenomen han fascinerar av och resonerar om. Vi skall i och för sig vara medvetna om att utjämningen av snedrekryteringen under 1990-talet var av begränsad omfattning. 1990-talet och framåt skiljer sig emellertid på ett sätt från decennierna före. Från 1990-talet och framåt verkar det föreligga ett verkligt behov av högutbildad arbetskraft. Gesser (1985) och Husén (1977) skriver utifrån ett rådande eller befarat akademikeröverskott, med följande arbetslöshet. Under senare år har emellertid akademikerarbetslösheten varit jämförelsevis låg. 2008, i början av en ekonomisk nedgång, befann sig 3,8% av arbetskraften med eftergymnasial utbildning i arbetslöshet, jämfört med 13,4 procent av delen med endast grundskoleutbildning. (SCB, Arbetskraftsundersökningen 2009) Idag verkar alltså situationen vara sådan att samhället behöver fler högutbildade, än vad en statisk reproduktion skulle leda till. (Det bör betonas, vilket visats tidigare att till exempel Bourdieu inte alls ser samhället som en statisk "koloss". Han betonar ofta (till exempel 1991) att hans teorier inte får ses som en "predestinationslära")

Vad vi ser i denna studie kan vara just att utbildningsmedvetenheten ökar i sociala kategorier där den tidigare inte varit så hög. Människor får inte i högre grad ett kulturellt kapital "med sig i bagaget" nu än tidigare. Möjligen är det dock så, att de möjligheter man på det personliga planet uppfattar stå till buds börjar förändras. Många av de beskrivna klassresenärerna ger som orsak till att de börjat studera förändringar på det personliga planet. Skilsmässa, flytt, barn mm.. Vid dessa förändringar är utbildningen ett alternativ som kommer in. Genom att utbildning uppfattas som en normalitet i större delar av samhället, blir det ett realistiskt val, I en av frågeställningarna i det inledande kapitlet ställdes frågan om "subjektivt upplevda mekanismer". Det subjektivt upplevda är just förändringarna i livssammanhangen - till exempel arbetslöshet, flyttning eller skilsmässa. Det som har tillkommit är emellertid just utbildningen som en normalitet, som gör att utbildning blir ett realistiskt alternativ.

Mills (1985) beskriver skillnaden mellan vad han kallar "samhälleliga problem" och "personliga bekymmer". Han fokuserar på just de problematiska sidorna av detta - ett samhälleligt problem är ekonomisk kris, och det personliga bekymmer

som hänger samman med detta är exempelvis arbetslöshet. Det är ett bra exempel på sambanden mellan individens upplevelser och handlingar och processer på samhällsnivå. I detta fallet är en mer "positiv" tillämpning möjlig. På samhällsnivån finns ett behov av högutbildad arbetskraft, i samhället finns en ökad utbildningsmedvetenhet.

Sammanfattning

Avhandlingen behandlar hur studenter beskriver sina skäl att börja studera vid högskola, hur de beskriver sitt möte med högskolemiljön, och vilken betydelse de menar att förekomsten av en lokal högskola, som den i Halmstad, haft.

Det empiriska underlaget för arbetet utgörs av intervjuer med 58 studenter vid tre olika program vid Högskolan i Halmstad, det arbetsvetenskapliga programmet, programmet för kultur- och kommunikation och elektroingenjörsprogrammet. Intervjuerna gjordes ursprungligen som en del av utredningen "Mångfald i Högskolan" (SOU 2000:47).

Utredningen "Mångfald i Högskolan" tillsattes av utbildningsminister Thomas Östros 1999, eftersom man från utbildningsdepartementet uppfattade att man under 1980- och 1990-talen inte lyckats minska den sociala snedrekryteringen i den utsträckning som var önskvärd.

Man kan under 1800-talets senare del och under 1900-talet urskilja 4 olika argument som förts fram mot social snedrekrytering. Det första av dessa är ineffektivitet - om andra kriterier än kompetens och lämplighet avgör vem som hamnar på en viss position i samhället, utnyttjar man inte samhällets resurser på ett optimalt sätt. Det andra argumentet är rättvisa. Sociala faktorer får inte påverka alla människors rätt att utvecklas efter sina egna förutsättningar. Det tredje argumentet brukar kallas social harmoni. Om vissa grupper i samhället hamnar utanför den högre utbildningen kan det leda till att dessa grupper upplever sig åsidosatta, och förståelsen mellan olika grupper i samhället minskar. Den fjärde och sista kategorin argument handlar om bristande representation i yrken med inflytande. Yrken som kräver lång utbildning innebär ofta stort inflytande i samhället. Om dessa yrken fylls av personer med likartad social eller etnisk bakgrund, kan det innebära att grupper i samhället inte representeras bland viktiga beslutsfattare.

Under slutet av 1900-talet har utbildning förskjutits från att vara något exklusivt, till något som betraktas som normalt i samhället. Även om andelen av befolkningen som har en minst fyraårig universitetsutbildning inte är större än en femtedel, betraktas utbildning inte längre som något som är förbehållet en elit, utan som något varje medborgare kan förväntas ha.

Trots insatser under 1900-talet har den sociala snedrekryteringen till högre utbildning varit i stort sett oförändrad från 1960-talet fram till 1990-talet. Under 1990-

talet ägde en viss utjämning rum, men 1999 kom fortfarande bara 24% av universitets- och högskolestudenterna från arbetarhem, trots att de utgjorde 35% av befolkningen i stort. Å andra sidan var 27% av universitetsstudenterna barn till högre tjänstemän, medan dessa bara utgjorde 20% av befolkningen som helhet.

Det finns inga studier som visar på att etnisk bakgrund i sig påverkar social snedrekrytering. Vissa invandrargrupper är överrepresenterade i högskolan, medan andra grupper är underrepresenterade

Studier av klassresenärer (barn till lågutbildade som rör sig till en högre social position, i detta fall genom utbildning) och arvtagare (barn till högutbildade/föräldrar ur högre sociala klasser som bevarar sin sociala position genom att, i detta fall, läsa en universitetsutbildning) kan delas in i två kategorier. För det första studier som etnografiskt beskriver till exempel klassresenärers situation. För det andra studier med ett relationistiskt perspektiv, som sätter olika gruppers upplevelser i förhållande till varandra.

Flera studier beskriver klassresenärers känslor av utanförskap i den miljö de träder in i. Klassresenärerna upplever också att de genom sin klassresa förlorar tillhörigheten till sin gamla miljö - de blir marginaliserade i två miljöer, samtidigt som de ändå har två tillhörigheter.

Studien bygger på intervjuer med studenter vid tre program vid högskolan i Halmstad. Intervjuerna genomfördes hösten 1999. Samtliga intervjupersoner läste andra året vid respektive program. Intervjuerna genomfördes av studenter vid grundkursen i sociologi vid Högskolan i Halmstad. Intervjuerna spelades in på band och skrev ut, och detta har sedan utgjort det empiriska materialet i studien.

Studenter med högutbildade föräldrar beskriver ofta hur de egentligen inte träffat ett aktivt val att studera. De har snarare uppfattat att studier på universitet eller högskola är något naturligt i vuxenblivandet. Studera skall man göra förr eller senare. De beskriver hur föräldrarna redan tidigt under uppväxten uppmuntrat till kunskapsökande, och stöttat barnen aktivt i utbildningsvalet.

För barn med lågutbildade föräldrar ser det annorlunda ut. De beskriver hur studier varit ett alternativ bland många andra, och berättar hur föräldrarna stöttat och uppmuntrat dem oavsett vilka val de gjort i livet. Det viktiga har varit att barnen ska ha det bra, och få en trygghet tillvaro. Detta kan i enstaka fall leda till att föräldrarna avråder barnen från att studera, eftersom studier oftast innebär studieskulder, och kanske en osäkerhet om att få arbete efter avslutad utbildning.. Studenter med invandrarbakgrund skiljer sig inte så mycket från de svenska. Bland studenter med invandrarbakgrund och högutbildade föräldrar beskrivs uppmuntran till studier ofta som ännu starkare. Bland barn till lågutbildade kan även förekomma avrådan från studier. Deras föräldrar menar att det är viktigt att "lyckas", framför allt eko-

nomiskt i det nya landet, och hårt arbete och företagande ses ibland som en snabbare väg till framgång än högre studier.

Bland barn till lågutbildade är det ofta någon livshändelse som gjort att de valt att studera. Det kan vara fråga om skilsmässa eller att man flyttat. Bland män är det ofta någon personlig händelse, medan det bland kvinnor kan vara fråga om något som händer någon i familjen, någon signifikant andre. I tidigare studier ger klassresenärer, med lågutbildade föräldrar, ofta exempel på hur de under uppväxten förvärvat ett speciellt kulturellt kapital, som gjort att de sökt sig till högre utbildning. Några sådana exempel finns inte i denna studie, det verkar snarare, utifrån studenternas beskrivningar, som om det är det faktum att utbildning mer och mer upplevs som en normalitet i samhället, som gjort högre utbildning till ett realistiskt alternativ till arbete.

Högskolan i Halmstad är en mindre högskola, som hade ungefär 6500 studenter när undersökningen gjordes 1999. Under 1970-talet och 1990-talet växte den svenska högskoleutbildningen snabbt, med flera nya högskolor i landsorten. Nyetableringen av högskolor på 1970-talet (t.ex. Linköping och Östersund) innebar ingen större förändring av den sociala snedrekryteringen, vilket däremot expansionen på 1990-talet visat sig ha gjort.

Högskolorna och universiteten kan analyseras som ett socialt fält, med ett begrepp från Bourdieu. På fältet grupperar sig, i det här fallet, högskolorna efter sin status. En högskolas eller ett universitets status kan bestämmas på olika sätt. Ett möjligt sätt är att utgå från vilken social bakgrund de studenter som söker sig till högskolan har. Högskolan i Halmstad hamnar vid en sådan analys i fältets "lågstatusdel", med en stor andel studenter med lågutbildade föräldrar, och likaledes en stor andel studenter med arbetarbakgrund. Detta i likhet med flera andra mindre högskolor - till dessa söker sig en stor andel svenskfödda studenter med lågutbildade föräldrar. Vid de större universiteten finner man högstatusutbildningar som läkare eller civilingenjör, som lockar studenter från högre socialgrupper, och med högutbildade föräldrar. Vid de större universiteten finns också en större andel studenter med invandrarbakgrund. Trots detta lyckas högskolan i Halmstad rekrytera studenter från ett ganska stort geografiskt område. 36% av studenterna kommer från Hallands län (ungefär 2/3 från Halmstads kommun) medan 21% kommer från Skåne län, och 14% från Västra Götalands län. Som en jämförelse kan nämnas att vid Lunds Universitet kommer 53% från Skåne län.

Flera studenter beskriver hur de hamnat i Halmstad på grund av att intagningspoängen varit lägre där. Andra studenter berättar hur de valt Halmstad på grund av den speciella profil utbildningarna i Halmstad har. Arvtagare uppger ofta att de valt Halmstad som ett aktivt val. Flera klassresenärer beskriver hur de lockats till Halmstad, eftersom de uppfattar Högskolan i Halmstad som mindre anonym, och med färre akademiska traditioner.

Att börja läsa på högskola är en omtumlande upplevelse för de flesta studenter. I flera tidigare studier har klassresenärer beskrivit hur de känt sig osäkra vid mötet med högskolemiljön. I denna undersökning har det varit möjligt att jämföra hur både arvtagare och klassresenärer beskriver mötet med, och vistelsen i högskolan. Det visar sig att båda grupperna upplever förvirring och osäkerhet, men att arvtagarna har lättare att ändå uppfatta studierna som meningsfulla. De utvecklar strategier före att hantera den otrygga situationen, medan klassresenärerna har svårare att möta osäkerheten. Arvtagarna beskriver högskolestudierna som en naturlig del av sitt vuxenblivande, och det är därför mindre naturligt för dem att ifrågasätta sin situation.

Arvtagarna beskriver i stort hur de trivs bra med sin utbildningssituation. Det kan ses som en naturlig del av deras habitus att studera. Klassresenärerna upplever däremot i olika grad att de förändrats under utbildningens gång. De märker hur deras språk, sätt att vara, och allmänna förhållningssätt förändras. De flesta männen säger sig uppfatta detta som något positivt, som en förmåga att bemästra nya situationer. Kvinnorna beskriver i stället hur de upplever att de börjar känna sig främmande inför sin gamla miljö. En del tidigare studier har betecknat detta som en marginalisering, att klassresenärerna hamnar utanför i sin gamla miljö, samtidigt som de inte har full kompetens att hantera den nya miljön. Jag vill i stället beskriva detta som att de faktiskt får en förmåga att överskrida gränser. De får en förmåga att hantera nya sociala miljöer med nya sociala normer.

Vid en analys av hur den sociala snedrekryteringen till universitet och högskolor förändrats sedan 2000, när det empiriska materialet samlades in, och fram till 2009, har ganska lite förändrats. Andelen barn med lågutbildade föräldrar är i stort sett oförändrad. 2007 hade 86% av barn med forskarutbildade föräldrar påbörjat högre studier före 25 års ålder, medan motsvarande siffra för barn till föräldrar med endast förgymnasial utbildning var 22%.

Summary

This thesis addresses what students describe as their reasons for attending university, their descriptions of their encounters with the university milieu, and what significance they believe the existence of a local university such as Halmstad in south-west Sweden may have had in this.

The empirical basis of the study consists of interviews with 58 students taking one of three courses at Halmstad University: work science, culture and communication, and electrical engineering. The interviews were originally conducted as part of the official government inquiry *Diversity in Swedish Education* (SOU 2000:47). The inquiry was appointed by the then minister for education, Thomas Östros, in 1999, in response to the Ministry of Education's concerns that the progress made in the 1980s and 1990s to reduce socially uneven recruitment to higher education was not all that could be desired.

In the latter part of the nineteenth century and the twentieth century it is possible to distinguish four main lines of argument that have been advanced against uneven recruitment. The first is that it is inefficient. To apply criteria other than competence and suitability to determine who is going to reach a certain position in society is to fail to make the optimal use of society's resources. The second argument is justice. Social factors should not be allowed to encroach on people's right to realize their own potential. The third argument is what is usually called social harmony. If certain social groups find themselves ruled out of further education, it can lead to them feeling slighted, and understanding between different social groups will diminish. The fourth and final category concerns the lack of representation in influential professions. Professions that demand a long period of training often exert great influence over society. If these professions are the preserve of people of similar social or ethnic background, the result may be that some social groups are not represented among the important decision-makers.

At the end of the twentieth century, higher education has gone from being something exclusive to being something society views as normal. Even if no more than a fifth of the Swedish population has the basic four-year university degree, education is no longer viewed as the preserve of the elite, but rather as something each citizen can expect to have.

Despite considerable efforts being made in the twentieth century, socially uneven recruitment to higher education remained largely unaltered between the 1960s and the 1990s. During the 1990s there was some evening out, but in 1999 it was still the case that only 24 per cent of university and college students came from working-class homes, which at that point made up 35 per cent of the population as a whole. On the other hand, 27 per cent of university students came from managerial or professional backgrounds, which then only made up 20 per cent of the population as a whole. There is no evidence that ethnic background in itself influences socially uneven recruitment. Certain groups of immigrants are over-represented at Halmstad University, while other groups are under-represented.

Studies of upwardly mobile adults (children of the poorly educated who move up the social ladder thanks in this case to education), and inheritors (children of the highly educated, often from the upper classes, who in this case defend their social position by getting a university education) can be divided into two categories. First, there are studies that apply an ethnographical approach to analysing say the upwardly mobile people's situation. Second, there are studies that apply a relational perspective, which frames different groups' experience in relation to one another. Several studies in particular describe the feeling of being an outsider in a chosen milieu that is shared by many upwardly mobile people. They sense that climbing the social ladder severs their affiliation to their old familiar milieus – they become marginalized in two milieus, yet at the same time have two affiliations.

The study is based on interviews with students who were attending one of three courses at Halmstad University. The interviews were conducted in the autumn of 1999. All the interviewees were in their second year of the courses in question. The interviews were conducted by students taking the undergraduate course in sociology at Halmstad University. The interviews were tape-recorded and transcribed, and this later formed the empirical material for the study.

Students with highly educated parents describe how they have not in fact made an active decision to go to university. Instead, they hold to the notion that going to university or college is a natural part of growing up. University is something everyone does sooner or later. They describe how their parents even in the early stages of their upbringing encouraged their thirst for knowledge and actively supported their children in their education choices.

For children of poorly educated parents things are different. They describe how university is one alternative among many, and list the ways in which their parents have supported and encouraged them, regardless of the choices they have made. The important thing was for their children to be well set up, to have a secure exist-

ence. In a handful of cases this meant that parents advised their children against going to university, because to do so usually meant taking out student loans, and possibly because of uncertainty whether they would find work once their studies are complete. Students from immigrant families are virtually indistinguishable from their Swedish-born counterparts. Of those with immigrant backgrounds and highly educated parents, most describe the parental encouragement to go to university as being if anything stronger. Among the children of poorly educated parents there are occasional references to being advised against going to university. These parents believe that it is important to 'succeed', above all economically, in the family's new country; hard work and enterprise rather than further education are sometimes seen as faster routes to success.

For the children of poorly educated people, there was often one significant event that prompted them to choose to go to university. It might have been their parents getting a divorce or moving house; for men it could be a personal event of some kind, while for women it was often a matter of something happening to a 'significant other' or family member. In previous studies, upwardly mobile children of poorly educated parents frequently give examples of how they had acquired a special cultural capital during their upbringing that later led them to apply to university. There are no such examples in this present study. Instead, from the students' descriptions it would seem that it is the fact that education is increasingly felt to constitute social normality that has made higher education a realistic alternative to waged work.

Halmstad University is one of Sweden's smaller universities – at the time of the interviews in 1999 it had some 6,500 students. In the 1970s and 1990s the Swedish university sector grew quickly, with several new green-field universities. The founding of the new universities in the 1970s (Linköping and Östersund, for example) brought little change to the social inequalities of recruitment, unlike the expansion in the 1990s, which has proved to have had a real effect.

Colleges and universities can be analysed as a social field, to borrow a term from Bourdieu. In this social field one finds in this case the universities grouped according to their status. A college or university's status can be arrived at in different ways. One is to decide on the basis of the social background of the students who apply to the university in question. In such an analysis, Halmstad University would find itself in the field's 'low status area', with a large proportion of students with poorly educated parents, and an equally large proportion of students of working-class origins. This is similar to several other small universities – of their applicants, a large proportion are Swedish-born students with poorly educated parents. At the larger universities one finds high-status courses for doctors or engineers that attract students from higher social groups who have highly educated parents.

The larger universities also have a larger proportion of students of immigrant background. Despite this, Halmstad University manages to recruit students from a fairly large geographical area. Of its students, 36 per cent come from the county of Halland (and of those approximately two-thirds are from the municipality of Halmstad itself), while 21 per cent come from the county of Småland, and 14 per cent from the county of Västra Götaland. By comparison, in 1999 Lund University attracted 53 per cent of its students from its home county, Skåne.

Several students say they chose Halmstad because its admissions credits requirements were lower. Other students note that they chose Halmstad because of the special profile of the courses there. Inheritors frequently explain that in applying to Halmstad theirs was an active choice. Several of the upwardly mobile students describe how they were attracted to Halmstad because they felt that it would be less anonymous and had fewer academic traditions.

Starting at university is an overwhelming experience for most students. In several earlier studies, upwardly mobile students have described how they felt uncertain in their first encounters with the university milieu. In the present study it has been possible to compare how both inheritors and the upwardly mobile describe their first experiences of university and their lives there. It transpired that both groups experienced confusion and indecision, but that the inheritors found it easier to view the academic courses as meaningful. Inheritors develop strategies to handle the ambiguity of the situation, while the upwardly mobile often find it more difficult to deal with the uncertainties. The inheritors describe university as a natural part of the process of growing up, and evidently it does not come easily to them to question their situation.

The inheritors outline in broad terms how satisfied they are with their educational situation. This can be seen as a natural part of their *habitus*, something that warrants further study. The upwardly mobile, on the other hand, sense to varying degrees that they have changed during their time at university. They remark on how their language, manner, and general attitude have changed. Most of the men say that they feel this demonstrable ability to master new situations is a positive thing; the women instead explain that they are beginning to feel estranged from their old milieus. An earlier study has labelled this a form of marginalization: the upwardly mobile find themselves excluded from their old milieus, while at the same time they do not have the necessary experience to handle their new ones. I instead choose to take it as evidence that they in fact acquire the ability to transcend boundaries. They learn to cope with new social milieus with new social norms.

In an analysis of how socially uneven recruitment to Swedish universities and colleges changed between 2000, when the empirical material was collected, and 2009, it is evident that very little has altered. The proportion of children of poorly educated parents is much the same. In 2007, 86 per cent of children whose parents hold postgraduate degrees had started university before they reached 25, while the equivalent figure for children whose parents' educational careers ended with secondary school was 22 per cent.

Översättning: Charlotte Merton

Referenser

- Alvesson, Mats; Sköldbberg, Kaj (1994) *Tolkning och reflektion Vetenskapsteori och kvalitativ metod* Lund: Studentlitteratur
- Ambjörnsson, Ronny (1988) *Den skötsamme arbetaren* Stockholm: Carlssons
- Ambjörnsson, Ronny (1996) *Mitt förnamn är Ronny* Stockholm: Albert Bonniers
- Aspers, Patrik (2007) *Etnografiska metoder* Malmö: Liber
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society Towards a New Modernity* London: Sage Publications
- Beck, Ulrich (1995) *Att uppfinna det politiska Bidrag till en teori om reflexiv modernisering* Göteborg: Daidalos
- Becker, Howard S; Geer, Blanche; Hughes, Everett C; Strauss, Anselm S (1961) : *Boys in White - Studednt Culture in Medical School* Chicago: The Chicago University Press
- Berger, Peter; Luckmann, Thomas (1966) *The Social Construction of Reality* New York: Anchor Books
- Blumer, Herbert (1969) *Symbolic Interactionism Perspective and method* Berkeley: University of California Press
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a theory of practice* Cambridge: Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction A Socioal Critique of the Judgement of taste* London: Routledge
- Bourdieu, Pierre (1986) *The Forms of Capital* i John G Richards (ed): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* New York: Greenwood Press
- Bourdieu, Pierre (1990a) *InOther Words - Essays Towards a Reflexive Sociology* Stanford: Stanford University Press
- Bourdieu, Pierre (1990b) *Reproduction in Education, Society and Culture* London: Sage
- Bourdieu, Pierre (1991) *Kultur och kritik. Anföranden av Pierre Bourdieu* Göteborg: Daidalos
- Bourdieu, Pierre (1993) *Kultursociologiska texter i urval av Donald Broady och Mikael Palme* Stockhol/Stehag: Brutus Östling Symposion
- Bourdieu, Pierre (1995) *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori* Göteborg: Daidalos

- Bourdieu, Pierre (1996a) *Homo Academicus* Eslöv: Brutus Östling/Symposion
- Bourdieu, Pierre (1996b) *State Nobility - Elite Scholls in the Fiels of Power* Stanford: Stanford University Press
- Bourdieu, Pierre (2000) *Pascalian Meditations* Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, Pierre (2000) *Konstens regler - Det litterära fältets uppkomst och struktur* Stockholm/Stehag: Brutus Östling/Symposion
- Bourdieu, Pierre; Passeron, Jean-Claude (1979) *The Inheritors - French Students and their Relation to Culture* Chicago: The University of Chicago Press
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology* Cambridge: Polity Press
- Braine, John (1965) *Life at the Top* London: Penguin
- Braine, John (1989) *Room at the Top* London: Arrow Books
- Broady, Donald (1991) *Sociologi och epistemologi Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (2:a korrigerade upplagan) Stockholm: HLS
- Broady, Donald (1998) *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg Skeptronhäften Nr 15* Uppsala: ILU Uppsala Universitet
- Broady, Donald; Börjesson, Mikael; Palme, Mikael (2002) *Den sociala snedrekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena* s 13-48) i "Perspektiv på Högskolan" Stockholm: Högskoleverket
- Callewaert, Staf (1991) *Kultur, paedagogik og videnskap* Köpenhamn
- Callewaert, Staf (1996) *Pierre Bourdieu* i Andersen, Heine, Kaspersen, Lars Bo (1996) *Klassisk och modern samhällsteori* Lund: Studentlitteratur
- Charon, Joel M (1998) *Symbolic Interactionism An Introduction, an interpretation, an integration* Upper Saddle River: Prentice Hall
- Chauvré, Christiane: Peirce, Popper, abduction and the idea of a logic of discovery *Semiotica* 153 1-4 (2005), 209-221
- Dahn, Paul (1936) *Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst* Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XXIII Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri
- Davies, Karen; Esseveld, Johanna (1989) *Kvalitativ kvinnorforskning* Stockholm: Arbet-slivsscentrum
- Doyle, Sir Arthur Conan (1996) *Sherlock Holmes: Original Illustrated "Strand Edition": The Complete Stories* London: Wordsworth
- Dryler, Helen (1994a) *Uppväxtvillkor och utbildningskarriär* s43-72 i Eriksson,Robert; Jonsson, Jan-O (red) *Sorteringen i skolan* Stockholm: Carlssons

- Dryler, Helen (1994b) *Etablering av nya högskolor - ett medel för minskad snedrekrytering?* s285-308 i Eriksson, Robert, Jonsson, Jan-O (red) *Sorteringenn i skolan* Stockholm: Carlssons
- Erikson, Robert; Jonsson, Jan O (red) (1994) *Sorteringen i skolan - studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*. Stockholm: Carlsson
- Eriksson, Ylva Ulfsson (2006) *Yrke, Status och Genus En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad Göteborg Studies in Sociology no 29*. Andra reviderade upplagan. Göteborg: Göteborg University
- Fogelström, Per Anders (2003) *Barn av sin stad* Stockholm: Albert Bonniers
- Frykman, Jonas; Löfgren, Orvar (1979) *Den kultiverade människan* Malmö: Liber
- Frykman, Jonas (1999) *Ljusnande framtid* Stockholm: Historiska media
- Geertz, Clifford (1983) *Local Knowledge* New York: Basic Books
- Gesser, Bengt (1985) *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning* Lund: Arkiv
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity* London: Polity Press
- Gilje, N; Grimen, H (1992) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar* Göteborg: Didalos
- Glaser, Barney G; Strauss, Anselm S (1967) *The Discovery of Grounded Theory* Chicago: Aldine
- Goffman, Erving (1974) *Jaget och maskerna En studie i vardagslivets dramatik* Stockholm: Rabén och Sjögren
- Gustaf Hellströmsällskapet: www.gustafhellstrom.se
- Göteborgs universitet (2010) www.gu.se
- Hammarström, Margareta (1996) *Varför inte högskola?* Acta Universitatis Gothoburgensis
- Hammersly, Martin; Atkinson, Paul (1995) *Ethnography - Principles in Practice* London: Routledge
- Hardy, Thomas (1994) *Jude the Obscure* London: Penguin
- Hellström, Gustaf (1996) *Snörmakare Lekhom får en idé* Stockholm: Timbro
- Hilding, Lars-Olof (2000) *Det börjar hemma - om föräldrastöd och högre utbildning* SOU 2000:47, bilaga 4
- Holmström, Ola, (2000) *Tre utbildningsberättelser Arbetarklass- och invandrarstudenters väg till och upplevelse av universitetet, Bilaga 6* i SOU 2000:47, Mångfald i högskolan
- Holzer, Susanna (2009) *University Choice, Equality, and Academic Performance* Växjö: Växjö University Press

- Husén, Torsten (1946) Intelligenskrav på olika skolutbildningsstadier. *Skola och samhälle*, 27, 1-23
- Husén, Torsten (1950) *Testresultatens prognosvärde* Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Husén, Torsten (1977) *Jämlikhet genom utbildning?* Stockholm: Natur och Kultur
- Husén, Torsten (2002) Begåvningsreserven då och nu. *Pedagogisk forskning i Sverige* 20022 årg 77 nr 3 s 164-167
- Högskolan i Halmstad (2007) *Likabehandlingsplan för studenter 2007*
- Högskolan i Halmstad (2010) <http://hh.se/omhogsskolan/presentation/historik.5362.html> 2010-03-15
- Högskoleverket *NU-statistikdatabasen*.
<http://www.hsv.se/statistik/statistikomhogsskolan.4.539.a949110f3d5914ec800057797.html> 2009-09-15
- Israel, Joachim (1996) *Det nya klassamhället* Stockholm: Ordfront
- Israel, Joachim (1998) *Ett upproriskt liv* Stockholm: Norstedts
- Israel, Joakim (1999) *Handling och samspel - Ett socialpsykologiskt perspektiv* Lund: Studentlitteratur
- Johansson, Thomas (2001) *Socialpsykologi - subjektivitet, överskridande och förändring* Lund: Studentlitteratur
- Jonsson, Gustav (1973) *Det sociala arvet* Stockholm: Tiden
- Jonsson Jan O. (1988) *Utbildning, social reproduktion och social skiktning* Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Jordahl, Anneli (2003) *Klass - är du fin nog?* Stockholm: Atlas
- Karlstads Universitet (2010) www.kau.se
- Karp, David (1986) You can take the Boy out of Dorchester, but you can't take Dorchester out of the boy - Towards a social psychology of mobility *Symbolic Interaction* 1/1986
- Kullenberg, Annette (1995) *Överklassen i Sverige* Stockholm: Tiden
- Lo-Johansson, Ivar (1947) *Geniet - en roman om puberteten* Stockholm: Bonniers
- Linköpings universitet (2010) www.ltu.se
- Linnéuniversitetet (2010) www.lnu.se
- Ljung, Maja (2000) *Utbildning i broschyrspåkets värld*, SOU 2000:47 Bilaga 5 Stockholm: Fritzes
- Luleå Tekniska Universitet (2010) www.ltu.se

- Mead, George Herbert (1934) *Mind, Self and Society from the standpoint of a Social Behaviorist* Chicago: Chicago University Press
- Merton, Robert K (1968) *Social Theory and Social Structure* New York: The Free Press
- Merton, Robert K; Reader, George G; Kendall, Patricia L (red) (1957) *The Student-Physician - Introductory Studies in the Studies in the Sociology of Medical Education* Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Mills, C Wright (1985) *Den sociologiska visionen* Lund: Arkiv
- Mittuniversitetet(2010) www.miun.se
- Molin, Kari; Ågen, Britt (1991) *Klassresan* Malmö: Alfabeta
- Paavola, Sami: Peircian Abduction: Instinct or inference *Semiotica* 153-1/4 (2005) 131-154
- Prieur, Annick; Seetoft, Carsten (2006) *Pierre Bourdieun - En introduktion* Klöpenhamn: Hans Reitzel
- Rolf, Bertil (1991) Profession, tradition och tyst kunskap: En studie i Michael Polanyis teori om den professionella kunskapens tysta dimension Nora: Nya Doxa
- SCB (2000a) Statistiska meddelanden UF 19 SM 0001 *Högskolestuderande med utländsk bakgrund. Höstterminerna 1998 och 1999.*
- SCB (2000b) Statistiska meddelanden UF 20 SM 0002: *Universitet och högskolor. Grundutbildning: Social bakgrund bland högskolenybjörjare 1998/99*
- SCB (2001) Statistiska meddelanden UF 37 SM 0101 *Befolkningens utbildning*
- SCB (2006) Statistiska meddelanden UF 20 SM 0602 *Universitet och högskolor Social bakgrund bland högskolenybjörjare 2005/06 och doktorandnybjörjare 2004/05*
- SCB (2008) Statistiska meddelanden UF20SM0802 *Universitet och högskolor Högskolenybjörjare 2007/08 efter föräldrarnas utbildningsnivå*
- SOU 1993:85 *Utbildning och ursprung. Social snedrekrytering till högre studier* Stockholm
- SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan* Stockholm
- SOU 2000:41 *Välfärd ofärd och ojämlikhet, Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut.* Stockholm: Fritzes
- SOU 2000:37 *Välfärdens förutsättningar, Forskarvolym från kommittén Välfärdsbokslut* Stockholm: Fritzes
- SOU 2003:96 *Utbildningens fördelning - en fråga om klass? Bilaga 10 till LU 2003*
- Simmel, Georg (1981) *Hur är samhället möjligt? - och andra essäer* Göteborg: Korpen
- Skeggs, Beverly (1999) *Att bli respektabel* Göteborg: Daidalos

- Starrin, Bengt; Larsson, Gerry; Dahlgren, Lars; Styrborn, Sven (1991) *Från upptäckt till presentation Om kvalitativ metod och teorigenerering på empirisk grund* Lund: Studentlitteratur
- Stockholms Universitet (2010) www.su.se
- Swärd, Greta; Larsson, Jan; Persson, Rune; Gesser, Bengt (1968) *Studentekonomiska undersökningen* Lund: Lunds Universitet, Sociologiska institutionen
- Trondman, Mats (1994) *Bilden av en klassresa* Stockholm: Carlssons
- Wennerström, Ulla-Britt (2003) *Den kvinnliga klassresan* Göteborg Studies in Sociology No 19 Göteborg: Göteborg University
- Wigerfelt, Berit (1981) *Klassresan En etnologisk studie av social mobilitet och kulturell anpassning* Seminarieuppsats i etnologi, Lund: Lunds Universitet
- de los Reyes, Paulina; Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet* Stockholm: Liber
- Åberg, Rune (red) (1988) *Social bakgrund, Utbildning, Livschanser* Stockholm: Carlssons
- Åström, Lissie (1986) *I kvinnoled (Om kvinnors liv i tre generationer)* Lund: Liber
- Örebro Universitet (2010) www.kau.se

Bilaga: Intervjuguide

Bakgrund:

Ålder

Kön

Bostadsort

Uppväxtort

Program

Familj:

Föräldrar:

Nationalitet

Uppväxtort

Vilka bestod din uppväxtfamilj av?

Föräldrarnas utbildning

Föräldrarnas yrken

Syskon

Syskons utbildning

Egen familjesituation

Barn

Partner

Partnerns yrke

Partnerns utbildning

Hur var inställningen till högskolestudier i din uppväxtfamilj?

Vad hade man för inställning till att läsa böcker i din uppväxtfamilj?

Varför valde du detta program?

Varför valde du att studera just nu?

Varför valde du att studera i Halmstad?

Hur upplever du studierna?

Hur upplever du undervisningen?

Hur upplever du studentlivet?

Vilka fritidsintressen har du?

Hur fungerar det att kombinera studier med privatliv?

Vad är mest positivt med att studera?

Vad är mest negativt med att studera?

Har din inställning till studierna förändrats under studietiden?

Tror du att din bakgrund har påverkat ditt studieval?

Hur ser du på framtiden, efter studierna?

Vill du tillägga något?

Vill du fråga något?